

МІХАЙ ЕМІНЕСКУ
ЗНЕВІРЕНИЙ дух

Вершини світового письменства

ВЕРШИНИ
ВІТОВОГО
ІСКУСТВА

Том 66

Серію засновано
1969 р.

МІХАЙ ЕМІНЕСКУ

ЗНЕВІРЕНИЙ ДУХ

Повісті, новели, казки

Переклад з румунської

Київ

Видавництво художньої літератури «Дніпро»

1989

ББК84.4Р

Е55

MIHAI EMINESCU
GENIU PUSTIU

Трагічний розлад тонкої, творчої натури з життям, вірність і зрада в коханні, складні явища людської психіки, які часом приводять до фантастичних перетворень особистості,— такий зміст художньої прози видатного поета, класика румунської й молдавської літератур.

Трагический разлад тонкой, творческой натуры с жизнью, верность и измена в любви, сложные явления человеческой психики, временами приводящие к фантастическим превращениям личности,— таково содержание художественной прозы выдающегося поэта, классика румынской и молдавской литературы.

Передмова та примітки
C. В. Семчинського

Редактор *A. M. Чердаклі*

Перекладено за виданням:

Mihai Eminescu. Proză literară.
Editura saclă, Timișoara, 1987.

E 4703010100—178
M205(04)—89 178.89

ISBN 5-308-00454-4

© Український переклад,
передмова, примітки,
художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро»,
1989 р.

СЛОВО ПРО МІХАЯ ЕМІНЕСКУ

Коли говорять про Міхая Емінеску, то мають на увазі передусім його поезію. Справді, йому судилося стати видатним поетом двох народів — румунського й молдавського. Однаке, як і багато великих поетів інших народів — Пушкін, Шевченко, Гете, Едгар По, Бодлер — він не обмежувався лише поезією. Протягом свого трагічно короткого життя М. Емінеску створив ряд цікавих прозових творів. Лишилася по п'ому й багата публіцистика.

Міхай (Михаїл) Емінеску народився 15 січня 1850 року (хоча рідні твердили, що насправді — 20 грудня 1849 року) в місті Ботошані па півпочі Молдавського князівства. Він був сьомою дитиною в багатодітній родині Георге та Ралуки Еміловичів, у яких народилося одинадцятро пащадків — семеро хлопців і четверо дівчаток. Невилікова хвороба лиховіспою печаттю позначила всю родину — у ранньому віці номерло двос, у розквіті сил пішли з життя інші, і тільки наймолодший брат поета Матей прожив 73 роки.

Георге Емілович був управителем поміщицьких маєтків, добре знав пімецьку мову й вільно розмовляв українською — у тих місцях молдавські села перемежовувалися з українськими (висловлювалися навіть припущення, піби він був українцем, але румунські дослідники доводять, що прізвище поета походить від румунського імені Евмін, яке мав котрийсь із предків, його пащадків назвали Евміловичами, а пізніше Еміновичами). Він усе життя прагнув дати належну освіту своїм дітям. Саме тому чи не всі його сини вчилися в гімназії та у вищих школах.

Отож і Міхай з 1858 року навчався в Чернівцях, де мав бліскучі успіхи в гуманітарних науках. Здібний учень піяк не міг змиритися з казенною методою навчання у цісарській гімпазії, звідки не раз тікав до рідного села поблизу Ботошані, де тоді жили його батьки. Щоправда, він не засиджувався дома, а більше любив блукати по горах і долинах, по дібровах та по берегах ставків, що призводило до частих сварок з батьками. Певно, саме тоді він зустрів і своє перше кохання, яке відлунилося у всій його поетичній творчості. Саме тому він із таким захопленням згадував рідний край: «Не забути довіку, мила Буковине, Горду твою вроду, гори та долини, Квіти з полонин... Ще й потоків чистих шум дзвіпкий у скелях, Ще й річок перлистих на полях веселих Світанковий плин!»¹

¹ Вірші в передмові цитуються за виданням: Михаїл Емінеску. Пoesії. К., Дніпро, 1974.

У 1866 році юнак паважився надіслати до журналу «Фамілія» («Сім'я») свої вірші, які редакція надрукувала без змін, втрутivши тільки у прізвище автора, назвавши його Емінеску. На небосхилі румунської поезії запалала іскрава зірка, і її світло розгорялося все дужче й дужче. Саме в ці роки М. Емінеску подорожує по всій країні. Не маючи засобів до існування, він змушеній працювати то вантажником, то конюхом на стайні, то суфлером у мандрівному театрі. «З чотириадцяти років і до двадцяти я заробляв собі па хліб сам», — згадував пізніше письменник.

Але батько пінк не міг змиритися з думкою, що його син Міхай «не вийшов у люди». Та й сам юний письменник усвідомлював обмеженість свого самоопавчання, розумів потребу серйозних студій. Мир у сім'ї було відновлено, і в 1869 році М. Емінеску виїжджає до Відня. Не маючи документу про завершення середньої освіти, він записується вільним слухачем до Віденського університету. Тут, вивчаючи філософію й право, поет водночас заглиблюється в громадську роботу. Румунські студенти в австрійській столиці належали до різних товариств, суперництво між якими відбивало їхні політичні погляди. Поет розуміє, що розбрат і чвари не спряяють захистові національних прав, і докладає багато зусиль, щоб об'єднати молодіжні товариства. Скориставшись із святкування ювілею Путнянського монастиря на Буковині, де був похований прославлений господар Молдавії Штефан Великий, Емінеску допомагає об'єднанню товариств румунських студентів у Відні й стає, разом із своїми друзями, організатором культурних і політичних демонстрацій.

У цей же час М. Емінеску вступає до літературного гуртка «Жунімія» («Юпість»), що його організував у Яссах відомий культурний і громадський діяч консервативного спрямування Тіту Майореску, і починає регулярно друкувати свої твори па сторінках органу товариства «Конвorbі літераре» («Літературні бесіди»). Тут з'являються «Венера і Мадонна», «Епігони», «Mortua est», «Ніч», «Єгипет», «Бідолаха Діопіс», «Ангел і демоп», «Синя квітка», «Імператор і пролетар».

Тіту Майореску, маючи намір стати членом уряду, хотів, щоб талаповитий юнак заступив після нього кафедру філософії Ясського університету. Тому поет знову виїздить за кордон — тепер уже до Берліна, щоб завершити свою освіту. Там він пробув до кінця 1874 р., але магістерської дисертації не захищав і університетських іспитів не складав.

Він повертається в Ясси, де обіймає посаду директора центральної університетської бібліотеки, а незабаром його призначають інспектором шкіл одразу двох повітів — Ясського та Васлуйського. Звичайно, останнє призначення відірвало поета від улюбл

лених книг, та завдяки йому він познайомився з людиною, котра залишиться його найширішим другом на все життя. Це був дяк-розстріг Іон Крянге, який працював учителем і під впливом свого молодшого друга став одним із найвідоміших письменників румунського ї молдавського народів.

Робота інспектора шкіл відкрила поету очі на жахливий стан, у якому перебував народ. В одній з доповідних записок, поданих начальству, М. Емінеску писав: «Загальнє враження від школ цього повіту погане. Всюди незадовільне відвідування, дуже погане керівництво, всюди — злідепість сільськогосподарського робітника, часто справді-таки жахлива смертність, соціальні труднощі та майже нестерпні умови праці, що породжуються цими труднощами. Як соціальне середовище, так і місцева адміністрація тут такі, що школа виявляється майже зайвою річчю. Я не наважуюсь висловити свою думку щодо причин такого становища, але уже тепер вважаю, що воно може бути поліпшене тільки повою системою податків і набагато вільнішою організацією праці». Навіть із паведених рядків видно, наскільки «не наважувався» М. Емінеску висловити свої погляди на ситуацію в країні. Але ще чіткіше він висловлював свої думки у художніх творах: «Не можна більш терпіти! Зберімося й зламаймо Оцей порядок підлій, оцей нелюдський лад! Якщо опісля смерті нас щастя не чекає, То хай на цьому світі нам правда засвітає, Аби трудящі люди жили, як з братом брат!» («Імператор і пролетар»).

Тут же в Яссах Міхай Емінеску знову зустрів жінку, яка стала його Beatrice,— Вероніку Мікл. Вона надихнула поета на чудові вірші про кохання.

Вероніка Мікл, дружина ректора Ясського університету, на тридцять років молодша за свого чоловіка, була дуже вродливою душевною жінкою, талаповитою поетесою. М. Емінеску познайомився з нею ще навесні 1872 року у Відні, але вогонь кохання розгорівся саме тепер, і поет створює ряд віршів, що становлять так званий «вероніківський цикл» його лірики, в якому оспівало образ коханої і який напругою почуттів не поступається сонетам Шекспіра. Спочатку це було платонічне кохання. У 1879 році чоловік Вероніки Мікл помер, і закохані вирішують одружитися. Але проти наміру М. Емінеску одружитися виступив меценат Тіту Майореску, який прагнув «сурятувати» поета від «згубного» кроку. Кохання Міхая Емінеску й Вероніки Мікл то спалахувало буйним полум'ям, то на якийсь час пригасало. Дехто з емінескознавців вважав, піби зустріч з Веронікою Мікл була для поета справжнім нещастям, однак подібні судження є падто суб'єктивними. Тим часом сам поет, як свідчать численні рядки його любовної лірики, обожнював свою кохану. Листвування М. Емінеску й В. Мікл,

їхні вірші — це справжній вир бурхливих почуттів. Забігаючи на перед, відзначимо, що Вероніка Мікле пе змогла пережити свого коханого — невдовзі після його смерті вона наклала на себе руки.

У 1876 році відбулася зміна уряду, і новий міністр освіти ліберал Ікіцу звільнив М. Емінеску з посади інспектора шкіл. Можливо, саме через це безпідставне звільнення Емінеску згодом постійно критикував лібералів. Щоб заробити на хліб, поет погоджується працювати редактором газети «Курієру де Яш» («Яссський кур'єр»). Але й тут йому не дають спокою. Злостивці звинувачують його у витраті на особисті потреби фондів бібліотеки, директором якої він був. У редакції віднього вимагають підписуватись під матеріалами, яких він не писав, принижують його гідність. Усе це, а також тимчасовий конфлікт з Веронікою, синукало поета залишили Ясси. Він переїздить до Бухареста, де з 1877 року входить до складу редакції газети «Тімпул» («Час»), а потім і очолює її.

У ті часи щоденну газету випускали самі редактори, отож М. Емінеску, І. Славіч та І. Л. Караджале за мізерну плату з ранку до ночі писали передовиці, оглиди парламентських дебатів та зарубіжних новин, статті па різні теми. Саме тут на повну силу зазвучав пристрасний голос Емінеску-публіциста. Невдовзі Славіч і Караджале пішли з редакції, і випуск газети повністю ліг на плечі поета. Одночасно Емінеску напружено працює й над художніми творами — саме тепер з'являються друком його славнозвісні «Послання» та вершина його поетичної творчості — поема «Лу чафер».

Шість років виснажливої праці в редакції газети позначилися на здоров'ї поета. У 1883 році сталося непоправне — разум його потъмарився. Поетові було лише тридцять три роки!

Перша збірка Емінеску вийшла у світ уже тоді, коли поет був хворий. Друзі відправили його на лікування за кордон. Через півроку здоров'я Емінеску поліпшилося, і його виписали з психіатричної лікарні. Однак його поетичний дар згас. М. Емінеску зміг опублікувати лише дещо із написаного раніше, бо хоч мав значні плани, та до їх здійснення приступав важко, невпевнено і без колишньої вправності.

У 1885 році М. Емінеску, сподіваючись, що грязі Куяльницького лиману допоможуть вилікувати виразки на ногах, приїздить до Одеси, де дістає медичну допомогу в санаторії доктора Яхимовича. Виникла версія, що саме в цей час Емінеску познайомився з творчістю Пушкіна, проте важко довести автентичність листів-апокрифів, у яких про це йдеться. Але Емінеску завжди з повагою ставився до російської літератури. Ще в 1874 році він надрукував статтю, в якій захоплено писав про перевагу російської комедії

над французьким водевілем, про реалізм комедії М. В. Гоголя «Ревізор», який полягав у правдивості, природності і соціальному спрямуванні.

Після деякого поліпшення здоров'я Емінеску приїхав з Веронікою Міkle до Бухареста. Але тут знову настала криза, і його розум потъмарився назавжди. 15 червня 1889 року серце поета перестало битися.

Творчість Міхал Емінеску справедливо порівнюють з айсбергом, у якого лише незначна частина перебуває над рівнем океану, а основна маса прихована під водою. На поверхні творчого доробку Емінеску лише 64 поетичні твори, що увійшли до прижиттєвого видання єдиної збірки, 4 надруковані у журналах прозові твори та велика кількість газетних статей, авторство яких проте не завжди твердо встановлено, оскільки вони не підписані. Але в творчій лабораторії письменника залишились десятки поем, сотні віршів, чимало творів у прозі, цікаві драматургічні задуми. Автор постійно зберігав їх у великій скрині, яка після захворювання поета потрапила до рук Тіту Майореску, а вже на початку цього століття надійшла до фондів Румунської Академії. Публікація рукописної спадщини Емінеску не завершена й досі.

Свого часу вона викликала гостру суперечку серед румунських літературознавців. Нащадки, вважали одні, повинні внати все, що вийшло з-під пера генія національної літератури. Інші гадали, що було б святотатством порушувати волю письменника, який вирішив окремі свої твори не друкувати. Останні погляди поділяв і видатний критик та історик літератури Гарабет Ібрейляну. Він вважав посмертну публікацію творів Емінеску «блюзірством стосовно автора і обманом публіки». Та згодом пристрасті пляглася. Okremi невдалі речі, що залишилися в рукописах, не могли применити величі поета, його талант набув ще більшої виразності й перекопливості, став ще цільнішим і упіカルнишішим. Читачі ще раз переконалися у суворій вимогливості письменника до своєї творчості.

Першим прозовим друкованим твором М. Емінеску була казка «Фет-Фрумос із слізами» (1870). Вона свідчить, як багато для письменника важила усна народна творчість, як він, митець-романтик, розумів свою місію у злитті стереотипів пародного епосу з яскравими васобами романтичної повелі. Народна казка, оброблена її відшліфована майстром, повернулася в парод у пишних романтических шатах. А ще до публікації згаданої казки Емінеску завершила чималу повість — «Зневіреній дух».

Хоча в «Зневіреному дусі» йдеться про революцію 1848 року, цілком очевидно, що герой роману висловлюють благородні ідеї та мрії автора, якими він жив через двадцять років після зображення

ваних подій. Тому й сповнені гніву слова про суспільство, в якому талановитій людині судилося бути вбогою, а дурню — їздити в золотій кареті, спрямовані проти поетової сучасності, як і філіпіка проти псевдоінтелігентів, що «румунами за народженням і французами — за покликанням», готових продати рідну землю, аби лиш мати зиск.

М. Емінеску особисто пересвідчився в тягарі соціального й національного гніту в Трансільванії. Тим цінніші його інтернаціоналістські за змістом міркування, вкладені в уста головного героя повісті «Зневірений дух»: «Мені хочеться, щоб людство стало схожим на призму, єдину, сяючу, пройняту світлом, що вбирає в себе багато барв. Народи — це барви людства, і відмінності між ними такі ж природні й легко зрозумілі, як зрозуміла цілком очевидна відмінність між окремими людьми. Треба зробити так, щоб усі ці грані були однаково яскравими, однаково сяяли, однаково висвітлювалися світлом, яке їх формує і без якого вони б зникли в петрях пебуття, адже в пітьмі несправедливості й варварства народи рівні лише в жорстокості і в тваринному стані, у фанатизмі й у невігластві,— а досить світлу переломитися в них, і вони одразу заграють живими переливами палітри». Іншими словами, М. Емінеску, визнаючи своєрідність і особливість кожної окремої нації й народності, відстоював нові рівноправ'я всіх народів земної кулі.

У повісті використана яскрава романтична символіка, навіть імена дійових осіб символічні: Софія (Мудрість), Поесіс (Поезія, Творчість), Ноур (Хмаря). Та не забуваймо, що авторові, коли він писав свого «Зневіреного духа», минало лише двадцять років. Головне — це активна позиція автора, котрий шукає виходу з тяжкого становища, в якому перебуває народ.

Приблизно в той же час написано філософську новелу «Бідолаха Діоніс» де письменник прагнув показати умовність істини та неоднозначність людського існування. Тяжка дійсність однаково пригнічує й Тому Ноура, й бідолаху Діоніса. Але якщо Ноур обирає активний шлях непокори й боротьби, то Діоніс тікає від дійсності в свої фантастичні спі. За допомогою магічної книги він залишає на землі свою матеріалізовану тінь, а сам подається в зоряні краї, на Місяць, забираючи з собою й кохану. Вільно оперуючи часом і простором, Діоніс зводить земну кулю до розмірів інертини, яку нанизув на разок памиста своєї Марії. Та Діоніс, володар зоряних просторів, блузнірствує — наважується подумати, що, може, він сам і є богом! Цей величезний гріх призводить до трагедії: бідолаха, який насмілився ототожнити свою присутність у світі з всесиллям бога, жорстоко покараний — його вигнали з неба.

Слід підкреслити, що деякі з творів Емінеску написано під впливом філософії Шопенгауера, для якого, як і для Екклезіаста, пав-колишній світ — суєта суєт. Ця думка не раз пробивається і в творчості Емінеску: «Коли збагнеш, що мрія зі смертю одпалав, Що ти ніщо у світі — такий життя закон, Тоді важка утома пориви всі здолає, Лиш думка зостається, що все життя безкрай — Це смерті непідкупний химерний вічний сон». У цього зустрічаються й інші рядки, які повторюють смисл деяких його прозових творів: «Едний біль у душах одвічно корениться, Людина кожна в світі подібна до усіх. Міняється лиши одяг, людські відмінні лиця...»

Подібні ідеї висловлено і в новелі «Археус» та в повісті «Перевтілення фараона Тла». На думку автора, у кожній людині світовий дух немов перевіряє себе, він існує вічно, тільки щоразу в іншій подобі: тут — як король, там — як старець... Порив, рух — це юність; зупинка, розчарування — це старість і смерть. Людина — це загадка, яку світовий дух — археус — проношує розгадати її самій, це спроба звільнення, розв'язування протиріч. Подібним археусом є й бідолаха Діоніс, і фараон Тла, який за інших часових і просторових координат став сенільським старцем Балтазаром чи багатим маркізом Більбао, чи самотнім юнаком Анджело. Користуючись широкою палітою засобів фантастичної літератури, Емінеску показував людське існування в різних суспільствах і в різний час, щоб відповісти на питання — який смисл буття людини на землі? Філософська проза Емінеску була справжнім викликом тодішньому суспільному життю, тодішнім смакам, прийнятій тоді літературній формі. Але тогочасне суспільство виявилося пездатним оцінити новаторство письменника.

Не становить винятку й романтична новела «Чезара». Особливе місце тут належить старому пустельникові Еутанасіусу. Його життя на райському острові — це гіми незайманій природі і розкошуванню в пій аж до так званої блаженної смерті, яка став природним переходом до іншого стапу. В цьому образі автор втілив шопенгауерівське вчення про нірвану і смерть як втечу від страждання.

Не менш цікавим є образ Іероніма, який спочатку виступає носієм філософії Шопенгауера (у листі до Чезари він наводить відомий афоризм німецької філософії, що «зерно життя — це egoїзм, а його шкаралупа — брехня»), а потім, закохавшись у Чезару, немовби сам і спростовує її — кохання виявилося сильнішим від філософського індивідуалізму.

Заслуговує на увагу й писане вже в Бухаресті незакінчене оповідання «Смерть Іоана Вестіміє». У цьому Емінеску вдається до химерного роздвоєння особистості героя, який бачить сон про власну смерть.

Серед романтических оповідань М. Емінеску одним з кращих є «На іменини», у якому автор спостерігає за психологією народження кохання. (Цікаво, що головні дійові особи цього оповідання мають такі самі псевдоніми, якими користувалися в своєму листуванні М. Емінеску та В. Мікле).

Окреме місце серед творчого доробку письменника посідає сатиричне оповідання «Батюшка Єрмолак і Киселиця». Це цілком реалістична замальовка життя дрібного румунського духовенства.

Молдавський літературознавець К. Ф. Попович мав усі підстави сказати в монографії, присвяченій життю і творчості письменника: «Романтична проза Міхая Емінеску підтвердила в нашій літературі громадянські права філософського оповідання, відкрила шлях використанню фантастики, сприяла урізноманітненню літературних жанрів. Ліризм цієї прози заклав наріжний камінь традиції, яка принесла плоди через багато років у творах інших письменників». Це цілком справедлива оцінка значення художньої прози великого поета.

Важливі соціальні проблеми, які порушує М. Емінеску майже в усіх своїх творах, свідчать, що його практична філософія розходилася з його теорією, ніби все життя — це лише сон чи мареяня. Поет хотів жити в суспільстві, в якому немає брехні, він постійно шукав досконалість. Ідеї, які надихали М. Емінеску, живі й сьогодні, бо вони закликали до добра і справедливості, а це поняття, які ніколи не втрачають своєї цінності.

Станіслав Семчинський

ПОВІСТІ

ЗНЕВІРЕНИЙ ДУХ

I

Тассо в Шотландії

Дюма твердить, що роман існував завжди. Може, й так. Роман — метафора життя. Придивіться до зворотного боку фальшивої монети, вслухайтеся в безглузду пісню дия, котрий і не пробував зчинити на світі більше галасу, аніж загалом інші дні, видобудьте з усього почутого й побаченого поезію, яка може існувати в ньому, і ось вам готовий роман.

У припалій пилюкою купі старих кпижок (у мене велика пристрасть до раритетів) я натрапив на якийсь майже новельський томик «Новела з п'ятьма гравюрами». Розкриваю й натрапляю на історію одного шотландського короля — йому судилося стати здобиччю смерті через одну забальзамовану мертву голову. Але уявляєте собі, кого літограф зобразив на гравюрі в образі короля Шотландії? Тассо! Пояснити легко: економія. Я зумисне роздобув портрет Тассо, щоб порівняти. Так, це був він, достеменно він, до найменшої рисочки. «Які дивовижні збіги бувають на світі! — сказав я сам собі, усміхаючись своїм думкам.— Але чи може з Тассо приключитися історія, подібна до тої, яку я і прочитав?»

Однак я забув, що об'єктивно неможливе в дійсності цілком допустиме в нашій свідомості, і, зрештою, все що ми бачимо, чуємо, думаємо, обговорюємо — то не що інше, як довільні витвори наших власних пристрастей, а не реальні явища. Життя — сон.

Стояла сумна ніч. Дрібний дощ сіявся на пемощені вулиці Бухареста, які петляли, криві й брудні, тяглися крізь юрмище маленьких погано зведеніх будиночків так званої столиці Румунії. Я хляпав по ковбанях, які обдають тебе своєю липкою водою, тільки-но ступині крок уперед. Із шинків та лавок крізь великі немиті вікна пробивалося брудне світло, ослаблене на додачу дощовими краплинами, що збігали по шибках. Вряди-годи я проходив повз вікно з червоними запавісками, де виднілося в напівтемряві жіноче обличчя... То сям то там бачив то мрійника, що йшов насвистуючи, то якогось чоловіка

напідпитку, котрий щось приглушене вигукував під вікнами розпусти, а пафарбована жінка по той бік скла запалювала сірника, аби показати своє густо паквацьоване обличчя та зів'ялі спустошенні груди — може, це останній засіб придушити брудні бажання в серцях, погублених розпустою та пиятикою. Нижк заходив, півтемрява ставала справжньою темрявою, а сутінки моїх думок перетворювались на свинцеву північ, коли я думав про те, що й він іменується чоловіком, а вона — жінкою. Треба вибачати, такими є три чверті світу, а четверта... Господи, як мало тих характерів, гідних називатися людськими.

Крізь відчинені двері якоєсь корчми долипало циганство струн, вони фальшували, караючись під грубим смичком та заскорузлими пальцями бідолашного циганчука, а перед ним вистрибували, рвучи долівку, піднила молодиця й довготелесий обірваний циган з голими ногами, засунутими в широкі нахапі соломою капці. Якась дивна зловтішна веселість вигравала на обох обличчях.

Поряд була кав'ярня. Доці і пропизливий холод змусили мене зайти всередину. Запах тютюну, вічне «трік-трак» гравців у доміно цього разу особливо дратівливо вплинули на мої почуття, притлумлені дощем і холодом. Дзигар, вірний тлумач старевшого часу, обізвався дванадцять разів своєю металевою мовою, сповіщаючи світові, який його не слухав, що спливла вже й дванадцята година ночі. То сям то там виднілися за столами групи картярів з розкошливим волоссям: гравець тримав карти у тримтячій руці, пальці другої клацали перед тим, як зробити хід; усі гравці мовчазні, погляд зупинився, вони ворушили губами й покушували їх, не кажучи й слова та вряди-годи потягуючи каву чи пиво, що стояло перед ними... знак тріумfu!

Якийсь юнак, схилившись над більярдним столом, вписував на зеленому сукні слово «Ільма». Це був, мабуть, один із наростиkів Арпадової лози, який видобував із сховку власної пам'яті ім'я своєї коханої або ідеальної угорської героїні з романів Мауріція Йокаї. Я лише ковзнув поглядом по фігури цього молодика, очевидно, закоханця, і почав листати іноземні газети, затримуючись на літературних, мистецьких і т. ін. оглядах. (У нашій пресі нема і, мабуть, не буде нічого подібного).

Молодик підійшов до мене.

— Я за вами, якщо дозволите,— прошепотів він, нахилившись.

Вимова в цього чисто румунська — не угорець.

— Будь ласка,— сказав я, простягаючи йому газету, цілковито ноглинутий цікавістю, яку він викликав у мене, тільки-но я підвів очі.

Чоловік, якого я знав, не будучи з пим знайомий — один із тих, кого ти, здається, вже бачив колись, хоча пасправді не бачив ніколи, феномен, що його можна пояснити, лише припустивши духовну близькість. Я почав пильно розглядати його. Він був вродливий якоюсь демопічною вродою. Над блідим, енергійним м'язистим обличчям височіло ясне, мов думка філософа, холодне чоло. А над чолом вихорилося в геніальному безладі чорнолискуче волосся, спадаючи на міцні надійні плечі. Великі карі очі горіли чорними вуглипками під кущуватими бровами, що зрослися на переніссі, тонкі сині вуста були прикро, аж до суворості стиснуті. Можна було б подумати, що це поет-бездібник, один із грішних ангелів, сам сатана, але не такий, яким його зображують живописці — зморшкуватий, гидкий, потворний, а сатана — красень, вродливий чарівною красою, сатана, гордий своїм падінням, на чолі якого Бог написав: «Геній», а пекло: «Затятість» — він був схожий на божого сатану, котрий, прокинувшись на пебесах, покуштував найсвятішого світла, зачарував свій зір найнищими ідеалами, омив свою душу в пайчистіших мріях, а потім, упавши на землю, позбувся всього, залишилося тільки розчарування та журба, викарбувана довкола вуст, бо він уже на пебесах. Тремтливі ніздрі і жвавий полиск його очей засвідчували, що в цього серці рідкісного шаленця, пристрасна вдача, а тонкий білий стан та біла рука з довгими аристократичними пальцями не могли приховати залізної сили, що чайлася в цьому. Від усього його вигляду віяло благородною мужністю, хоч і позначеню печаттю пекла.

Він узяв румунські газети. На сторінці оголошень прочитав саркастичним півголосом:

— Італійська опера «Гугеноти»...

— А ви хотіли б, щоб вона була румунська? — байдуже перепітав я.

— Яспа річ... Хіба ми не могли б мати музику... піжнішу й кращу, піж італійська?

- Ви, мабуть, недавно приїхали?
- Так, недавно.
- Розумію.
- Що?
- Наші люди,— сказав я,— прибічники сухого, гірко-го й скептичного космополітизму — ба навіть більше: вони завели собі гарний звичай любити будь-що чуже і зневажати все своє. Ми геть порвали зі своїм мінулим — чи то мова, чи то самосвідомість, чи то світогляд, чи спосіб мислення, бо ж інакше Європа не запримітить нас як цивілізовану націю.
- І що... ви справді такі, якими хочете видаватися?
- Гм... ви взагалі не з наших країв... як мені здається...
- Ви вгадали.
- Ага... то це вже міняє суть справи... Ну гаразд, тоді я мушу вам сказати, що тут пікто й не хоче бути таким, яким видається. У нас є історики, які не знають історії, літератори й газетярі, які не вміють писати, актори, які не вміють триматися на сцені, міністри, які не вміють урядувати, фінансисти, які не вміють рахувати, і саме тому стільки паперу мазюкається без пайменшої користі, тому стільки диких тваринних криків виновнює атмосферу нашого театру, тому стільки міністерської чехарди і стільки фінансових банкрутств. Ви швидше знайдете тут людців, які ставлять на голосування існування самого Господа, аніж душі, залюблені в мову та звичаї своїх предків, серця, закохані в виняткові риси свого народу, уми, зайняті найжиттєвішими питаннями цього народу, на спинах якого ми виписуємо всі фальшиві фантасмагорії нашої цивілізації. Розлучення... перелюбство ходять обіруч із хворобливими, грубо розмальованими обличчями, мов живі маски, по наших вулицях: підморгнуть жінкам — і вони стають безплідними, усміхнуться чоловікам — і висушують їх, але, незважаючи на це, ми шапуємо їх, жертвуюмо їм наші зимові ночі, розтріпчуємо нашу молодість, которая мала б належати праці, спрямованій на досягнення тих ідеалів, до яких прагне все людство, і родині... Жінка в нашій країні не працює... вона має за що жити; чоловік не працює, бо йому нема біля чого працювати — вся світова промисловість конкурує з його пікчемпім мізерним ремеслом. А щодо нашої інтелігенції — то це покоління службистів... недоуківі... людців, котрі лиш вираховують, через

скільки років вони зможуть прийти до влади... псевдо-інтелігенція, вона краще знає історію Франції, апіж історію свого рідного краю — синки всіляких зайд, які забрели сюди з усіх закутків землі, бо справжні діти пароду ще не дорошли вчити грамоту... це людці, які, зрештою, успадкували власну сутність і вдачу від своїх іноземних батьків і лише ім'я від своєї мами — знедоленої Румунії. І аби хоч чим-небудь заслужили собі право називатися румунами! Та де там! Вони непавидять свою батьківщину злішою її лютішою ненавистю, пік іноземці. Вони вважають своє перебування тут за заслання, за досадний збіг обставин свого буття... вони... це вони самі так про себе кажуть, румуни за народженням, французи за по-кликанням — і якби Франція змогла дати стільки вигод нашим педоукам, забезпечити ті прибутики, які їм дає їхня нещасна вітчизна — вони давно вже виїхали б звідси... всі до единого!

— Слово честі,— провадив я далі, витираючи піт,— покажіть мені людину, котра напише роман про пицість нашого покоління, і ця людина вибухне, мов бомба, в спустошеному середовищі нашої інтелігенції, стане для мене напівбогом — і, може, спасителем для народу своєї країни.

— Перемініть громадську думку, дайте їй ініціїй під-прямок, розбурхайте національний дух — притаманний народові його власний дух, що дрімає в глибинах, зробіть докорінний моральний переворот, здійсніть революцію ідей, в якій ідея *румунська* стане вищою від вселюдського, загального, прекрасного, станьте, врешті, румунами, румунами і ще раз румунами,— сказав він тихо й приглушено.

— А хто це зробить? Хіба не всі однакові? Хіба не однакові і французи, і італійці, і іспанці, і тільки румуни інакші?

— О, для цього не треба багато людей... Громадський дух — справа небагатьох людей. Богопомазаний одинак спроможний сформувати з океану людських думок один могутній гіантський вал, котрий здійметься з морської безодні вгору аж до неба, до тої світлої зірки, котра зветься генієм... А люди... Покажіть їм привид майбутнього і вони злякаються його... Вкажіть їм місце, куди вони прийдуть, якщо її далі житимуть так само, і вони відсахнуться... Але, зрештою,— додав він, скептично усміхаючись,— павіщо ми намагаємося підперти плечем усе

покоління? Все, чому судилося збутися в світі, збудеться. Отже, якщо їм судилося згаснути, то вони таки згаснуть, чи з нами, чи без нас,— а якщо ні, то щ.

— Космополітізм? — додав він тихо. — Ні! Космополіт я й сам; і я хотів би, щоб людство стало, мов призма, одна-єдина, пронизана світлом, яке має силу-силенну кольорів. Призма з тисячами кольорів, веселка з тисячами барв. Нації — то тільки грані призми людства, і різниця між ними так само природна, як і легко пояснима, так само ми можемо поясити за певних обставин різницю між окремими людьми. Зробіть так, щоб усі ці барви були однаково яскраві, однаково бліскучі, однаково наділені світлом, яке їх формує і без якого вони загинули б у порожнечі небуття — бо в пітьмі несправедливості й варварства усі нації однакові в брутальності й підлості, у фанатизмі й вульгарності; а тільки-но світло ледь відіб'ється в них, вони одразу виграють барвами призми. Душа людини — мов хвиля, душа нації — мов океан. Поки злий вітер, темна піч і похмури хмари панують над морем та над його хвильами, воно спить, безтурботне й темне, у глибинах своїх, белькочучи щось нерозбірливe; коли ж у пебесій голубіні розцвіте вогняною квіткою світило, кожна хвиля відіб'є на своєму гребені сонце, а море позичить у неба кольору, його голубої блакиті — і стихія дістапе мрію, глибоку, як вона сама, і світлу, мов відображене пею небесна твердь. Коли нація перебуває в пітьмі, глибини її духу та незвіданих сил дрімають і мовчать, але коли свобода й просвіта ширяють над нею, люди вищої духовності підводяться, щоб стати па чолі народу, сприйняти їхнє світло й відбити потім довгі промені в народні глибини — відтак у всьому огромі морської глибини спалахує ясний день, який відбиває у собі все небо. Поети, філософи одного народу славлять у піснях і мислях небесні висі й передають їх іншим народам. Але їм заважають хмари, вони, затъмарюючи небо, затъмарюють і землю. О хмари, володарі землі, ви завжди насилаєте свої громи — війни на хвилі пародів; ви, хмари, не що інше, як крижаний і похмурий подих нещасних хвиль. Хмари гrimлять, бліскають і затягають залізою завісою золотисте сонце, і допоки вони будуть тиранами над гребенями хвиль, допоки пітьма, яку кидають вони своєю велетенською тінню, проникатиме в глибину душі моря, мов холодна й мовчазна ніч, доти

й люд божий буде нещасний. Найгрізніші її найотруйніші хмари — монархи. Далі за ними, не менш отруйні — дипломати. Їхні громи, якими вони руйнують, спустошують і знищують цілі народи — то війни. Зітріть на порох монархів! Знищіть їхніх найвилощеніших поплічників — дипломатів; ліквідуйте війну, хай усобиці між народами стануть перед народним трибуналом — і тоді найщастильший космополітизм обігріє землю своїми мирними благодатними променями.

Думки цього молодика — трохи дивні — мене дуже зацікавили, і я ковтав, якщо можна так сказати, кожне слово, яке пощепки злітало з його тонких блідих вуст. Обличчя молодика освітлювалося дивовижним вогнем, набувало якогось фантастичного виразу, очі ставали дедалі глибші й виразніші, і я кинувся в плив його думок, що поніс мене у безмежжя мрій.

— Не думайте,— сказав він,— що космополітизм, яко-му я відданий, пе має своїх гарячих прихильників.

При цих словах він дістав з нагрудної кишені сюртука маленьку газетку, випущену десь на півночі Німеччини. Видана в таємній друкарні руками молодих апостолів справжньої свободи, найсправедливішого й пайрівноправ-шого космополітизму, ця газета була тлумачем високих, красивих, юних ідей. Вона закликала народи до священ-ного союзу проти пайкорстокіших тиранів на землі, вимагала поставити поза законами світу ці жалюгідні велич-ності, цих нікчемних дипломатів-одноденок, війни, в яких проливається із святого сердя пародів стільки крові.

Прекрасна мрія, яка починає палежати всьому світові, яка стає переконанням, не зможе йти мирним шляхом, не зможе обйтися без крові, вона знese не тільки голови коропованих тиранів, але й змете народи, які пригнічу-ють інші народи!

Вибило годину почі. Мій співрозмовник швидко під-вівся, заховав газету в кишеню, подав мені праву руку, патягаючи водночас лівою капелюха па голову.

— Мене звати Тома Ноур... А вас?

Я назвав себе. Він вийшов, а мені в голові застуго піла думка зробити його героєм якоїсь повели.

Повернувшись додому, я черкнув сірником, щоб за-світити лампу, і побачив у тьмяному свіtlі книжку новел з шістьма гравюрами. Сірник погас, я залишився в тем-ряві.

— Цікаво,— сказав я сам собі,— чи не впізнаю я в цьому чоловікові Тассо, якщо роздивлюся його ближче? Темрява довкола мене була метафорою його імені: Тома Ноур, себто — Тома Хмара.

II

Вирішивши закарбувати цього чоловіка в одній зі своїх новел, я поклав собі неодмінно зійтися з ним якомога ближче.

Згодом ми бачилися багато разів і, оскільки щось інстинктивно тягло мене до нього, я запрошуував йому павідуватись до мене. Я знайшов у ньому друга, котрий приходив тільки для того, щоб посваритися, ходив він винятково тільки в чорному, на людях реготав, мов на віжений, бо вдома плакав, він ненавидів людей і був примхливий, мов жінка,— і все це лише для того, щоб не подобатися світові, який не подобався йому.

Досі віл ще жодного разу не запросив мене до себе. Нарешті одного дня зробив мені цю невимовну честь. Я пішов до нього. Мешкав він у високій просторій і порожній кімнаті. В кутках під стелею тихо й мирно розвивали свою індустрію павуки, на долівці в кутку дрімали купою одна на одній кілька сот книжок, кожній із них снилося, мабуть, щось своє, вміщене між її палітурки, в другому кутку стояло дерев'яне ліжко з солом'яним матрацом і червону ковдрою, перед ліжком стояв брудний стіл, поверхня якого була розмальована великими готичними й латинськими буквами, що з'явилися з-під ножичка якогось пшибеника-хлопчака. На столі папери, списані віршами аркуші, газети — вже розірвані або ще не розрізані, брошури-одноденки, з тих, котрі роздають безплатно — і все це в дивовижному пезбагненому безладі.

Над книжками в кутку висів викопаний олією в натуральну величину погрудний портрет хлопця років вісім-надцять — з довгим чорним волоссям, з тонкими рожевими вустами, з білим, паче мармуровим, обличчям, з величезними, обрамленими довгими чорними віями, голубими очима під густими бровами. Які променісті були ці неймовірно голубі очі, скільки в них було чистоти, як непорочно, з великою дівочою піжністю дивляться вони на глядача! Справжній витвір мистецтва.Хоч юнак па-

портреті її був одягнений по-чоловічому, але його тонкі, ніжні, маленькі білі руки, ніжні риси обличчя, яскраві, м'які, невимовно глибокі очі, опукле невеличке чоло, волосся, що спадало довгими хвилями, спонукало до думки, що на портреті зображену перевдягнули дівчину.

— Хто вона? — спитав я Тому, який розлігся на червоній ковдрі.

— А-а, вона!.. — усміхнувся він. — Усе тобі жінки вважаються! Можу поклястися честю, що це чоловік, такий само, як ти чи я.

— Але ж ці очі...

— Ці очі?.. О, якби ти хоч раз побачив ці очі в житті, то вони вважались би тобі в кожній вранцішній зорі, у кожній голубій морській хвилі, у кожному проблиску небесної синяви, що сяє крізь хмари. Який вродливий був цей хлопець і яким молодим помер! Це був мій друг, може, єдиний справжній друг, він любив мене безкорисливо й помер заради мене. І коли моя дилетантська в малярстві рука змогла передати красу цих очей, які видаються тобі красивими, можеш собі уявити, які красиві вони були насправді. Такими красивими вони закарбувалися в моїй темній, холодній, божевільній душі, ніби прорізалися крізь хмари на темному склепінні неба дві... лише дві голубі зорі. Ти, друже, здається, збираєшся стати газетярем... Після своєї смерті я заповідаю тобі невеличкий зошит — роман моого життя, — ти зробиш із його довгих літ, з моїх утомлених, одноманітних і заплаканих сумних років жваве чтиво на часину для завсідника кав'ярні, для заромантизованого молодика чи палкої дівиці, котрій уже нічого втрачали, бо вона вже не може кохати, і вчиться писати по романах любовні листи.

— О ні! Ви, хто стає в позу на кшталт млюсних геройів французьких романів, ви, хто кохає, мов сентиментальні німці, — відповів я, — та, певажаючи на це, юсте, як англійські матеріалісти, ви живете довго, і я запевняю тебе, друже мій, що ти, попри всю свою папускну чуттєвість, попри те, що обличчя твоє випромінює небесний геройзм, проживеш пабагато довше, ніж я. На що ми заб'ємося?

— Я вже сказав, — відповів Тома. — На наші біографії, написані в формі новел. Якщо я помру раніше, то залишу тобі свою, якщо ти — я забираю твою, ось і все.

Одного разу я прийшов до нього вночі. Місяць стояв уповні, а в хаті не знайшлося навіть підопалка свічки. Тома мрійливо валився в ліжку й курив жадібними затяжками з довгого цибуха, жар люльки зблискував у темряві кімнати, мов червоне вогняне око. Я стояв біля відчиненого вікна й милувався блідим обличчям місяця. Навпроти помешкання Томи гордовито височів палац одного з так званих наших аристократів. Вікла па горішньому поверсі були відчинені, і звідти в пічну тремтячу тишу вилівалися ніжні звуки піаніно, а тремтливий юний дівочий голос посылав до неба свої легококрілі, прозорі, фантастичні молитви. Я заплющив очі, бо мені здалося, щоб я спю паяву. Ніби я опинився в величезній, сухій піщаній цустелі, над якою виблискую казково блідий місяць, мов обличчя помираючої незайманої діви. Опівнічна пора... Пустеля мовчить... повітря мертвє, і живе тільки мое дихання, тільки око мое живе, щоб я міг бачити на сріблястій хмарині в самісінському зеніті білого янгола, який, стоячи па колінах і згорнувши руки, виснівував божественну, глибоку й тремтливу молитву: молитву діви. Напіврозплющивши очі, я побачив крізь відчинене склепінчасте вікно посеред розкішної зали юнку в білому одязі, її довгі тонкі пальці пурхали по білих клавішах чутливого піаніно, і інструмент вторив легенькими скриками божественних нот її ніжному, м'якому й тихому голосу. Здавалося, то небесний геній британця Шекспіра послав на землю нового місячного янгола — нову Офелію. Я ще раз заплющив очі й одразу ж знову опинився в величезній пустелі, білий палац перетворився в сріблясту хмаринку, а юна дівчина в білому — в янгола, що стояв па колінах. Потім щосили, аж до болю стискуючи повіки, я відігнав своє видіння в темряву — тепер я вже не бачив пічого, тільки чув, як затихає, зникаючи, мов даленіючий спомин, молитва діви.

Музика давно вмовкла, а я, перебуваючи в її полоні, все стояв, міцно заплющивши очі. Коли ж нарешті отяминувся від своїх мрій, горішине вікно в палаці було зачинене, в залі панувала темрява, а па шибах вигравали срібні зайчики місячного світла. Повітря було прозоре й по-літньому тепло — враз місячні промені, пронизавши темряву кімнати, впали па обличчя Томи, який лежав горілиць. Він був блідіший, ніж будь-коли раніше, і мені здалося, щоб два місячні промені визолотили дві маленькі слізинки, що покотилися з його заплющених очей.

— Ти плачеш? — пошепки спитав я, теж зворушеній, бо і в мене в самого душу переповнювали слізози.

— Тебе кохає такий янгол, а ти не можеш його любити, — ледь чутно прошепотів він сухим і гірким голосом.

— Що ти кажеш? — спитав я.

— Що кажу? — перепитав Тома. — О, якби ти зіпав, що твориться зараз у мене на душі, в тебе волосся стало б сторчма — ти не знаєш, не можеш павіті собі уявити, як там порожньо, яка там пустка — точнісінько, наче в безплідному мозку ідіота, чиї вуха глухі, мов глина, рот німий, як земля, а очі сліпі, мов камінь. Я не можу відчувати нічого, і коли з моого ока виточується слізоза, я почиваю себе щасливим. Ти бачив цього янгола, який поклоняється своєму Богові — ну гаразд, тож знай — такий самий янгол любить найсвітлішою любов'ю холодного, блідого демона з бронзовим серцем — мене. А я... я не можу любити. На пебі зорі, на землі киціння пристрастей, тільки в моєї ночі лема жодної зіроньки, тільки в моїй душі... ані натяку па пристрасть. Лише іноді відчуваю калатання спустошеного серця, тільки іноді подих мій завмирає в грудях, мов вітер у руїнах знищених років... тільки іноді я відчуваю щось!.. О, тоді мені хочеться бresti по світу з заплющеними очима й переселитися або в мипуле, або в майбутнє. Тоді я сплю наяву, мов дитина, що розмовляє вві сні, усміхаючись, із пречистою дівою — переселяюсь на небо, прикріпивши до своїх племчей крила, і поліщаю землю, для того, щоб ожити серед небесних тіней, котрі переносять мене зі світу в світ, перекидають із вигадки у вигадку. Я вмираю для землі, щоб ожити на небесах. О, якби міг я любити! Ти розумієш, коли *не можеш любити*? Це означає їти по світу самотою, спотикаючись на кожному кроці, корчитись у тісноті власної холодної душі. Ти намагаєшся поглибити її, але бачиш, що вона висохла, що води її загубилися в піску суцільної пустелі, висушені суховієм людського суспільства, де кожен живе тільки непавистю один до одного. Не любити — це ніщо, але хотіти любити й *не можти* — оце страшно.

Тома Ноур, закінчивши цю апологію непависті й холонечі, підвівся з ліжка й почав міряти своє просторе помешкання великими кроками. Світло місяця тимчасом перемістилося на блідомармуровому обличчі портрета на стіні, і його очі ніби ожили в пітьмі.

— О Йоане! — пробурмотів Тома, цілуючи сизовогняні очі портрета.— Йоане, вибач мені, що я впав у пекло пепависті, хоч ти пророкував мені тільки небеса любові. О, яка янгольська душа була в тебе!

Місяць сховався за чорну грозову хмару. Довгі червоні блискавки розпапахали її у двох місцях. Кімпата потопула в мороці, і я вже не бачив на стіні ні Йоана, ні закам'янілої біля нього тіні Томи.

— Тому,— сказав я тихо,— я піду... добраніч. Дивись, щоб часом не зсунутися з глузду.

Я вийшов і подався додому.

Хоч Тома й далі залишався ніби таким самим, але я помічав, як у п'ому щось руйнується день при дні.

І ось одного разу я вирішив набрати якомога поважнішого вигляду і настановити на добру путь цього чоловіка, якого я вважав загиблім генієм, хоч загалом серйозний вигляд, власне кажучи, зовсім не пасус до моого обличчя, яке завше викликає посмішки й неспроможнє зберігати урочистий вираз навіть на похоронах. Такий уже я. У власних мріях можу перетворитися на жорстокого тирана, який прагне крові, на ласолюбного, жадібного до золота розпусника, мов Геліогабал, хоч насправді нездатний навіть розсердитись як слід. Я серджуся на когось стільки часу, скільки й він злиться на мене. Та гаразд, із Томою я таки буду суворим.

— Тому,— сказав я,— ти гинеш. Ради бога, частіше бувай серед людей, поки вони не почали вважати тебе за божевільного.

Такі або майже такі слова я часто повторював щодня, але він не відповідав мені, його обличчя на всі мої дружні зусилля залишалося холодним і байдужим. Аж ось одного разу прорвався його сильний і пристрасний голос — очі палали, дихання уривалося.

— Замовкни! — гаркнув він.— Що за дитячі балачки! Що ти хочеш? Невже ти вважаєш, що ці пігмеї довкола мене справді мене знають? Вони бачать тільки зовнішню оболонку людини, а внутрішній світ цього дивного двопогого, одягненого в чорне, кожен викроює на свій смак. «Він божевільний», — твердить один. «Він мрійник», — докидає другий. «Пхе! Та ж він намагається вдавати із себе оригінала!» — заперечує третій. Але ж усі ці якості, що вони їх наліпили на мене, аніскілечки не пасують мені. Я ж бо добре знаю, що я не такий, як вони думають.

Іхні похвали не зваблюють мене, бо стосуються людини, котра зовсім не схожа на мене, насмішки мене не зачіпають, бо адресовані комусь зовсім невідомому мені... Я зневажаю людей... вони мені остогидли...

Ясна річ, ці слова перепинили будь-які докази, які ще могли прийти мені в голову. Тож надалі я вже не памагався нічого затівати, марна марниця говорити щось людині, котра не хоче тебе слухати.

Одного дня Тома зник з Бухареста, навіть не попрощавшись — ні зі мною, ні з кимось зі своїх тутешніх спайомих.

Я цічого не чув про цього майже рік. Нарешті одержав лист із Копенгагена. Ось він: «Друже мій, пришли мені вірші Александрі. До запитання, під ініціалами У.У.. І все!

Я послав йому вірші. Потім сам поїхав у село до своїх батька-матері, де провів чудове літо, повне старовинних пісень та переказів. Перед від'їздом звелів бабусі, що доглядала за мосю кімнатою, складати в шухляду столу всі листи, які надходитимуть на мое ім'я в мою відсутність.

Коли настала осінь, я разом з перелітними птахами покинув прохолодні, покриті інесм розлогі поля й засів у своїй теплій бухарестській кімнатці на третьому поверсі.

Я мрійник. Схилившись над столом, будував повітряні замки — розмірковував про загадки життя народів, про зміни поколінь, котрі, мов морські пришливи й відшливи, призводять до страхітливих наслідків — то піднімають держави вгору, то жбурляють їх у прівру. Надворі було похмуро й тоскно, мов думки вмирущого, дощ періцив по вікнах, вогонь у грубці згас, поліна перетворились на попіл, свічка ледве блимала, а мені вчувається шепіт стареньких дідусів, котрі, коли я був малій, розказували зимовими вечорами, тримаючи мене на своїх тремтячих руках, прекрасні казки про вдягнених у золото й світло мавок, які оспіувували своє чарівне життя в кришталевих палацах. Відтоді минули роки — а все піби було вчора, бо, здається, лише вчора я перебирав пальчиками сиві бороди дідусів і вслухався в тиху, мудру мову про давнє минуле.

Я волів би жити в минулому. Йкти в ті часи, коли князі у вишитому золотом і підбитому соболями одязі, сидячи на своїх тронах у старих замках, керували дер-

жавними радами старійшин, а запальний хрещений люд хвилювався, мов морський прибій, перед князівськими палатами, і щоб я поміж цих голів з коронами білого волосся, посеред пароду, охопленого завзяттям, був його серцем, переповненим високими устремліннями, головою, повною патхнення — першосвящеником їхніх радощів і болів, їхнім бояном.

Аби якомога довше втримати при собі ці мрії, я взяв кілька старовинних хронік і почав перегортати їх, аж знецінька натрапив на ще нерозпечатаний лист — мабуть, моя економка, одержавши його на пошті, непароком поклали в книжку. Я розкрив конверт. Ось що там було:

«Турін, числа не зпаю
Добродію,

ти прислав мені вірші Александри. Дуже дякую тобі. Я часто перечитую «Еммі» — єдину на світі річ, яка викликає в мене сльози. Ви, хто живе на землі тільки для того, щоб жити, маєте дуже дивне уявлення про смерть... ви уявляєте собі кістяк якогось мерця і називаєте його смертю. Для мене ж вона — любий янгол у терновому вінку, з блідим лицем і чорними крилами. Це — янгол... янгол моїх мрій. Цей образ такий знайомий мені — все земне щастя сходилося для мене в його усмішці і вся земна журба у його сльозі. Того образу вже нема. Оскал черепа замінив усмішку чарівних вуст, або краще сказати: закохана в мене смерть перетворилася на дівчину, павідала землю, вирвала мое серце, щоб разом із нею, коли вона відлітала, полинула й моя душа.

Пиши мені.

Я став гірше бачити, в моїх вухах безнастаний звучить пісня тіней, з якими я невзабарі побачуся на тому світі. При світлі сонця і в сутінках мій янгол простирає свої крила й дедалі темнішими стають мої дні, які невдовзі згаснуть зовсім. Я помру. Пиши мені швидше, може, я ще встигну одержати листа. Після моєї смерті ти одержиш від мене дивний спадок. Пам'ятай про це.

Залишаюся відданий землі тілом, а тобі душою, якої незабаром уже не буде.

Тома Ноур».

Сльоза затремтіла на моїх віях, і я кинув листа у вогонь. Очі мої заткало павутиною вологи, і крізь неї, мов

у якомусь сні, я побачив у дивній фантасмагорії страшну голову моого нещасного друга — його палаючий від думок мозок, стиснуті від злоби й ненависті щелепи, нестямні, мов у божевільного, очі. Безперечно, він помер.

Я відчинив шухляду й почав гарячково порпатись у паперах. Його портрет приліпився до зображення Тассо.

Лист давно лежав у хроніці. Він запізнився.

Десь за місяць я одержав пакет з маленького німецького містечка — столиці якогось карликового королівства, королівства-пародії, королівства-сатири. У пакеті був рукопис, рукопис біографії Томи Ноура.

Поміж аркушів я знайшов ось таку записку:

«Друже, я поки що пе помер, хоч уже й засуджений до смерті. Вирок виконають незабаром. Живу я в великому палаці — біля воріт стоять поважні вартові — тільки лиш трохи темнуватий і трохи завогкий мій палац — люди називають його в'язницею. З рукописом роби, що знаєш. Прощай — і до побачення в іншому світі!

Тома».

Ось рукопис:

III

Уперше я побачив темряву світу під сніговим заметом, тобто в одній із тих халуп, які взимку нагадують про своє існування лише зеленкуватим димом, що в'ється падними. Тато мій не мав нічого: він був чи не найбільший злідар у нашому поселенні. Про матір можу сказати тільки, що це було ніжне й слабке створіння, янгол, який заколисував мое дитинство своїм болісним і стражденним голосом.

Я був ще геть малий, коли одного дня збагнув, що мама не хоче відповідати мені, що вона заснула, пожовтівші, з вилами в руках, ледь помітно всміхаючись тонкими губами. Мені здалося, що вона про щось глибоко задумалась; марно я тихенько смикав її за рукав — вона не хотіла відповідати.

Потім прийшов тато. Люди поклали маму на стіл, зібралося всенік село... дехто плакав. Я дивився на них, але не зпав, що й думати. Я вже не раз бачив людей, які ціпеніли отак, простягнувшись на ліжку, котре називають марами, потім ті мари несли під співи й плачі, і щоразу,

коли отаке сумне весілля проминало нашу хату, в мами текли слізози з очей, а я не зіпав чому...

Настала піч... Люди, що залишилися в хаті, взялися грати в карти, а мама лежала, витягнувшись, непорушна, жовта.

Третього дня люди віднесли її до дерев'яної хати з хрестом угорі — до церкви; якийсь старий чоловік з білою бородою, одягнений у довгу одіж, геть-геть розмальовану, тихо проспівав щось собі під ніс, маму опустили в яму, накидали зверху землі, так що її й зовсім не стало видно...

Я повернувся додому... Останні три дні я не зронив пі слова, і це диво геть запаморочило мою маленьку голову. Не знаю, що я відчував тоді, але мене охопив неймовірний страх, що не побачу більше мами... Кинувся шукати її в хаті, шукав скрізь... іноді здавалося, піби я чую її тихий ласкавий голос, але самої не бачив.

Коли стемніло, я подався до церкви... На тому місці, куди поклали маму, височів горбик, у темряві горіла свічка з жовтого воску, мов золотиста зірочка в проваллі чорних хмар.

Я ліг на могилу, припав вухом до землі. «Мамо! Мамо! — покликав я.— Виходь звідти та й ходімо додому... Хата така порожня,— казав я,— тато не приходив цілий день, твої білі голуби розлетілися по полях... Мамо, виходь, мамо! Або й мене візьми до себе туди, до себе...»

Час від часу я прислухався, але могила була холодна, мовчазна, вогка, подих вітру погасив свічку, і мою душу оповив пепроглядний морок. Мама не виходила... У мене струмком полилися слізози, якась дерев'яна рука стиснула мое серце, зітхання пакочувались на мене, і я засплив під похмурий голос сича.

І ось що мені приснилося. Високо-високо вгорі поміж отих рухливих гір, які звуться хмарами, я вздрів промінь, що падав на мене. А по променю спускалася жінка в довгому білому одязі... моя мама... Вона лагідно втішала мене, і я побачив, як з моїх грудей вилетіла біла горличка й сіла мамі на руки... Сам я залишився на могилі, холодний і жовтий — такою бачив я маму; але мені здавалося, що я — то не я, а насправді я — горличка... На маминих руках я перетворився з горлички в біляве красиве немовля з кількома пухнастими сріблястими крильцями. Золотистий промінь піднімався разом з нами... ми проминали темні хмари й дедні сузір'я, аж ось опини-

лися над зорями в прекрасному саду, де витали духмяні паході й дзвеніли пісні. На деревах було листя із самоцвітів, квіти виткані із світла, а замість яблук у гіллі виблискували тисячі полум'яних зірок. Усі стежки в саду, посипані срібним піском, вели в глибину саду, де стояв накритий білою скатертю великий стіл із восковими свічками, що сяяв, мов золото, за столом сиділи святі в білому, як і в мами, одязі, а довкруг голови в кожного виблискували промені. Вони вели бесіду й співали пісні ще від тих часів, коли не було ні світу, ні людей, а я здивовано слухав їх...

Зненацька холодний морок ударив мені в обличчя, і очі мої розплюшились. Я отямився на тій самій могилі з глею, і дощ упереміш із градом бив мене по обличчю, а червоні вогненні блискавиці розпанахували на тисячі шматків чорні хмари на небі. Надтріснутий дзвін болісно стогнав на дзвіниці, а било стукалося об стояки вежі.

Я подався з могили, мокрий як хлющ, заброханий, і згорнувся калачиком на дзвіниці, вицокуючи зубами, бо холод пробирає до кісток; довге волосся спадало мені на очі, свої слабенькі замерзлі рученята я намагався захистити в мокрі рукави. Так я перебув усю ніч.

Уранці, коли ще півні не співали, я пішов додому, грузнучи босими ногами в грязюці... добрів до нашої хижки... дрова вже згоріли... в печі ледве жевріло. Тато сидів на низенькому ослінчику і по його загорілому, неголеному обличчю стікали палючі слізози.

— Де ти був? — спитав він, ласково взявши мене за холодну руку.

— Ходив шукати маму... Де мама?

Він важко зітхлув, узяв мене на руки, невимовно гаряче притиснув і вкрив моє холодне личко незліченними гарячими поцілунками.

— Мама твоя, сиротинко... — прошепотів він повільно. — Мама твоя... Нема більше в тебе мами...

Я став єдиною втіхою для свого бідолашного батька. Світлом його очей, єдиною його розрадою й надією старості.

Ми часто заходили до старого сільського священика, і він, посадивши мене на коліна, давав мені перші уроки грамоти. Непереборне бажання вчитися, пекуча спрага до знань прокинулась у мені, і вона, на жаль, стала для мене фатальною. Коли б я залишився в наших горах,

коли б серце мое зачарувалося дойнами, а голова чарівними легендами, то, може, я був би щасливіший.

Тато віддав мене до школи. Що треба було вчити, я не знаю, зате знаю, що дні мої минали, мов довга сумна зима, мов безглуздий сон.

Серед знедолених дітей, які спрагло вслухаються па шкільній лаві в мову науки, поміж тих, для кого навчання не примус, а покликання, доля, в голові і в серці яких тріпоче бодай малесенька небесна іскра, можна розрізнати дві групи — хоч обидві мають спільну рису: пужда.

Тільки для одних вона добровільна, а другі й справді знедолені. Перші могли б озолотити вулиці тими грізими, які вони розтрип'юють, та, залишившись без грошей, вони п'ють гірку чашу зліднів, аж стають покидьками, в той час як другі п'ють її весь час, бо вони й не відривалися від неї.

Поміж чотирьох стін пизенької продовгуватої мансарди, якій павіки-вічні судилося бути неметеною, жили в найповнішому й паймірпішому безладі ми, п'ятеро дітей людських. Біля єдиного вікна стояв стіл на двох ніжках, але не падав тому, що протилежним боком упирається в стіну. Троб кривих ліжок — одне па трьох ніжках, друге тільки на двох — в узголів'ї, а протилежний кінець лежав на підлозі, тому й лежати па ньому доводилося похило, плетений стілець з величезною діркою посередині, кілька глиняних свічників з розкішними лойовими свічками, старезна лампа, яка походила прямісінько від лампад грецьких філософів, чиї твори, мабуть, через це відгонили олією, та ще купи книжок на столі, під ліжками, на вікні й навіть па довгих задимлених сволоках стелі, які потемніли від часу й набули кольору червоного обпаленого дерева. На ліжках солом'яні матраци й вовняні ковдри, на підлозі — рогожина, па ній зручно вмощувалися мої колеги й грали в карти, курили при цьому тютюн із смердючих люльок, від чого затхле повітря в мансарді ставало вкрай пестерпним.

Ми всі були саме в тому віці, коли горланиш арії з опер, читаєш напам'ять пасажі з класиків, пікрябаєш любовні вірші, вдаєш із себе відчайдуха й пробий голову, забагато думаєш про свої вусики, які тільки-но проклюнулись, перекопаний, що твоя усмішка чарівлива, а погляд проникливий — одне слово, це був саме той затяжий пестерпний вік, що навіть важко дати ім'я.

Поки мої колеги грали в карти, сміялися, пили й розказували анекdotи, дедалі фривольніші й смішніші, про Пепеля, про циган, про попів — я збавляв своє життя, охопивши голову руками, спершись ліктями па край столу, не слухаючи їх і не читаючи страхітливі фантастичні романи, які розпалювали мій мозок.

З-поміж багатьох моїх колег один виділявся жіночою вродою. Витончений і ніжний з вигляду, він, однак, був заводіякою всіх студентських витівок. При пиятиці винявував удвічі більше, ніж будь-хто із нас, і коли решта вже хиталася па всі боки, й не знали, що варякають, бурмотіли щось незв'язне й цілувалися, ніби закоханці, він єдиний сидів поміж них з незворушною усмішкою, і тільки блідість, яка ставала піжнорожевою — ніби в сухотного, засвідчуvalа, що він випив. Я своїм звичасм не міг пити, але мимоволі дивувався цьому хлопцеві, цьому янголові з такими яскравими й такими глибокими голубими очима, з таким блідим і піжним обличчям, па якого навіть вино не могло справити піяного впливу. Він був бідак із бідаків, але здавався цілком байдужим до свого убоztва. Завше веселий, завше безжурний і дотепний, хоч завжди обірваний і без гроша в кишені, він ніскілечки не думав про свою бідність, і не тільки не знав, але й знати не хотів, заради чого живе на світі. Хоча мені іподі здавалося, що веселість його силувана, а цей сміх, почасти пе-природний і ніби божевільний, то просто маскування душі, яка рветься до бою.

Одного разу взимку, холодної опівнічної пори — я читав, решта моїх колег спали, хропучи, хто де — почувся стукіт у двері.

— Зайдіть! — крикнув я.

У пальтечку, котре, здається, вже не дуже могло захищати од вітру, зайшов юний мій блідий друг, але був він ще блідіший, ніж звичайно, мертвотноблідий, стиснуті губи поперхли, гірка усмішка надміру силувана, очі схвилювані, чорне волосся скуйовджене.

— Йоапе, — вигукнув я, — що з тобою?

Я схопив його за руку й пильно глянув у вічі.

— Нічого, — відповів він, усміхаючись, — пічого!... Вона помирає...

— Хто помирає, ради бога?

— Вона! — відказав він, притягнув мене до себе, притиснув мою голову до своїх грудей і кілька разів розгуб-

лено схлипнув.—Ходімо, ходімо зі мною... прошу тебе!

Я накинув на себе якусь теплу одечину й вийшов за ним. Стояв мороз. Мерзлий сніг рипів під нашими ногами, а ми летіли вулицями містечка: я — цільно загорнувшись і сховавши голову в пальто, він — підставивши обличчя заметілі, що била нам пазустріч.

Віяв пронизливий вітер. Вряди-годи траплявся ліхтар... Коли я дивився па біле, мов у мерця, обличчя свого друга, мені здавалося, піби я йду поряд з тінню, з людиною, котра померла давно-давно, і тільки дивувався, як це я, живий, можу супроводжувати цього мертвого та куди приведе мене цей блідий, скептичний, довготелесий привид. Його неприродна поставка, ноги, якими він ледь торкався землі, заціпенілий погляд, довге, майже до кісточок, дране пальто та ще те, як він мовчки йшов поряд зі мною — все це лякало мене, пантовхувало на думку, піби я йду не з живою людиною, а з величним привидом з кошмарного сну в зимову ніч.

Ми вийшли за місто. Перед нами розкинулося широке поле, покрите сріблястим сніgom, в якому віддзеркалювався блідий місяць... білий безмежний простір... зимова пічна казка в усій своїй холодній красі, виповнена срібним повітрям... то сям, то там засніжені қупці здавалися чуперадлами, срібними привидами в срібному полі, оце і все. Ми пішли полем навпростець. Далеко-далеко в кінці поля майнуло серед безлистих дерев світло, мабуть, із вікна, долинуло приглушене собаче валування.

Ми прискорили крок, і нарешті добулися по глибокому снігу до невеликого будинку посеред саду, перестрибули через паркан, обтрусили з нього сніг, і подалися до освітленого вікна. Коли ми підійшли, Йоан попросила мене нагнутися — він стане мені па спину й постукає в вікно; з моєї спини він стрибнув на підмурівок і заглянув усередину. Я піднявся за ним.

Ми побачили бідно обставлений кімнату — дерев'яні стільці, грубо збиті ліжко, в кутку стояло піаніно. На стільці сидів якийсь старий чоловік, на ліжку лежала дівчина, напівзаплющивши очі, біля піаніно сиділа друга дівчина.

Дівчина на ліжку була дуже вродлива: світле, аж попелясте волосся, обличчя бліде, мов іній, очі під довгими віями темніші спілої ожипи, тоненькі підмальовані брови зрослися на перенісці. Губи її тремтіли, ніби вона шепот-

тіла молитву, очі час від часу ледь розплющувалися, на скроні тихо тримала синя жилка. Біла дівоча рука, ніби виточена з пайчиштішого мармуру, звисала з ліжка, другу вона поклада собі на груди.

Старий сидів па дерев'яному стільці. Його чоло було затъмарене болем, лисину обрамляли кілька білих волосин, які сріблися па свіtlі, почевонілі від старості й безсоння очі були повні сліз, голова цього панівмерця конгульсивно здригалася, руки звисали вздовж ніжок стільця.

Дівчина біля піаніно теж була дивовижно вродлива. Руки її завмерли па клавішах, вона сиділа, відкинувшись назад, голова височіла над спинкою, погляд її втунився в стелю, па очах бріпіли слізози. Па блідому обличчі виписаний біль — величний біль.

Саме повітря в кімнаті було мертвє й сумне — полум'я свічки ледь-ледь погойдувалося, ніби па нього дихав невидимий дух. Усі мовчали, мов були мертві. В застиглуому погляді старого читався відчай. Зспанацька руки тої дівчини, яка сиділа біля піаніно, ожили. Підкинуті якоюсь невидимою силою, вони злетіли над клавішами, повітря виповнилося небесними звуками; старий нахилився, ніби хотів стати па коліна, вмируща розплющила очі й затягла пісню, пісню вмирущої діви. Мелодія то стрімко злітала вгору, то звучала тихо, ледь чутно, мов бриніння янгольських арф — це був один із пайкращих псалмів божественного маestro Палестрини в пайкращому виконанні.

Помираюча співала... але як! Ніби дзвенів срібний дзвіночок...

Аж ось мелодія піаніно згасла під пальцями дівчини, разом з нею згасла й пісня на вустах другої — помираюча ще підвelasя, зіперілась па правий лікоть, потім тихо-тихо впала головою па подушку — пісня урвалася, вуста завмерли й посиніли, очі широко розплющились, а потім заплющилися назавжди... Свічка погасла!

— Софіє! — зойкнув Йоан, одірвався од вікна і впав у сніг горілиць.

Я стрибнув упиз.

Йоан був непритомній. Я щільніше закутав його в пальто і взяв на плечі. Був він легенький, мов дівчина. Я разом із ним переліз через паркан і подався засніженим полем, схожий на крадія трупів. Вже в передмісті по-

клав його долі, почав розтирати снігом і зігрівати власним диханням його побліле обличчя, яке при світлі місяця було наче із срібла... Аж ось він іби ворухнувся.

— Йоане! — сказав я.— Вставай, ходімо додому.

Він лежачи обернувся до будинку, де ми щойно були. Там не світилося.

— Ми були там? — спитав він розгублено, показуючи рукою в напрямку будинку.

— Ні! Ми тільки-но вийшли з міста, і ти впав отут непритомний.

— Отже, де все мені приснилося? — сказав він, криво усміхаючись.— Я знат, що це мені сниться! Інакше не може бути... не може бути.

Голос його надломлений і глухуватий від болю.

— Ходімо додому, бо замерзиш!

— І ти не чув цієї божественної музики, не бачив помираючого янгола, рознaczливого старого, не бачив нічого?

— Та бог з тобою, якого старого, якого помираючого янгола? Що я міг побачити тут, у полі? Ми ж не були ніде, то як могли бачити те, про що ти говориш?

— От і добре! Я збожеволів! Мені привиділось. Ходімо додому. У них не світиться... вони сілять... лягли спати... отже, вони спокійні, якщо лягли спати й світло не горить... значить, вона не помирає... навіть навпаки, є надія, що їй стане легше, поки вона спить...

— У тебе мокра голова,— сказав я,— бо я прикладав тобі до лоба сніг.

При цих словах я зняв свою хутряну шапку й насунув їйму аж на очі, бо помітив, що світло знову загорілося. Потім, підхопивши його під нахви, підняв, міцно взяв за руки і швидко потягнув за собою, аж поки ми й опинилися в місті... Він, ще не оговтавшись цілком, нічого не бачачи з-під шапки, байдужий до всього, піддаючись мені, навіть не оглянувся.

Ми прийшли додому. Очі його й досі налали, але обличчя знову набуло звичного спокійного виразу. Лампа, яку я залишив на столі, доторяла й чаділа.

— О господи, я хотів би не спати, але мене звалис сон! Я сплю на ходу! — сказав Йоан, падаючи на ліжко.

Як і всякого, хто перемерза, Йоана зморило, а оскільки сон для нього в його тодішньому стані, на мою думку, був найкращими ліками, я залишив його лежати, а сам, роз-

зувшись, щоб не зчиняти зайвого шуму, почав ходити по кімнаті. І лише під ранок сон здолав і мене, і я приліг коло одного зі своїх товаришів. Коли я прокинувся, падворі стояв білий день. Йоан давно вже пішов.

Третього дня, коли почало сутеніти, він прийшов до мене сумний, стриманий, але спокійний.

— Вона померла,— сказав він.— Ходімо.

На вулиці він узяв мене під руку. Вечір був холодний, піде апі душі. Та ось із-задалекого освітленого рогу вийшли чотири чоловіки з чорною смерековою трупою на плечах, позад них швидко дріботів священик, а за ним так само швидко — ніби сама скорбота була поспішною — йшли старий у підбитому вітром пальті й бідо одягнена дівчина.

Ми наблизилися до процесії, яка квашливо прямувала до цвиштаря.

Поміж засніжених хрестів і могил зяяла свіжовикопана в бурій глині яма, з її глибини ще парували легенькі хмарки земного тепла, а груддя вкрила паморозь. Похорон зимового вечора. Могильник з похмурим серйозним обличчям зіперся підборіддям на свій широчений заступ із намерзлою глиною. Між холодних і блідих хмаринок, ніби соцій, пропливав місяць, священик тягнув «Пом'яни, господи...», а старий батько скинув шапку і стояв простоволосий. Обличчя його було жовте, роки й болі виткали на ньому густу мережу зморщок, то тоненьких, мов павутини, то глибоких; голова майже без волосся, а ті кілька срібних, мов присипаних сіллю, волосинок були ніби посаджені чиєюсь невмілою рукою... Очі в нього сухі: він уже, мабуть, неспроможний був плакати... незмігний погляд прикинів до труни, ніби найглибший відчай сконцентрувався в голові цього напівбожевільного чоловіка, в його розпачливих і безтямних очах.

Перед тим, як могильники мали опустити тіло в лоно землі, старий мовби інстинктивно подав знак, віко підняли, і в надто великий труні я побачив дівчину — біла тінь із скуйовдженим волоссям, бліде, зачеплене синявою, ніби мармурое, обличчя, безкровні губи й великі очі під широким неживим чолом. Старий підійшов і пріпав довгим поцілунком до чола мертвої дитини.

Сестра її — живий мармур, геній болю, з обличчям, спаленим стражданням, стояла, притулившись до дерева, яке струсило свої останні жовті засніжені листочки на її бліде й холодне обличчя. Заплющені сухі очі, спо-

творені печаллю вуста — все свідчило про те, що вона прагнула плакати і не могла; здавалося, ніби сам Канова воздвиг на цих могилах мармуровий твір генія свого духу і поставив його між покритих снігом хрестів та могил.

Йоан, мов божевільний, блідий, як привид, стрибнув від мене й припав губами до очей померлої.

Потім віко упало, чорна труна ковзнула по мотузках у земну темінь — і на землі залишилась тільки гірка загадка про Софію.

Я заплющив очі й замислився... про що? Не знаю. Коли розплющив очі, то побачив, що залишився на кладовищі сам. Місяць лив на засніженій осіяній в їхній срібній одежі дерева бліде світло, піжне, мов літній сон, а старий могильник повільно, байдуже, меланхолійно кидав грудки, які бриніли на сухих дошках труни. Смертельний могильний сон — ось і все.

Коли я повернувся до своєї мансарди, Йоан лежав на моєму ліжку, довге волосся його розметалося по подушці, як і вночі, руки закладені під голову, обличчя непорушне, очі заплющені. На столі лежала купа запилюжених книжок, над ними в глиняному свічнику горіла лойова свічка, непочищений гніт якої давно вже нагорів і кидав нечітке жовте світло на заціпеніле обличчя юнака. На столі лежав пістолет. Я тихенько підійшов і взяв його. У летаргійному спі, куди його вкинув невимовний біль, Йоан не почув нічого. Відчинивши віконницю, я викинув пістолет у сніговий замет. Потім вийшов з хати: мені хотілося трохи остудити свої думки, враження та похмурі хвилювання тишею й прохолодою зимової ночі.

Наступного дня я зустрівся з Йоаном.

— Ти бачив фінал цієї сердечної драми, Томо, ходімо побачиш зараз близче акторів... ходімо до старого та його вже єдиної доньки. О господи, я не егоїст, але, знаєш, я хотів би, щоб краще вона...

— Замовкни, — сказав я, — не бери гріха па душу. Може, вона принесе кому-небудь щастя, Йоане! Вона теж дуже вродлива і, здається, теж дуже добра... А втім, ходімо...

Невдовзі ми були у вже знайомій патопленій кімнаті. Старий мовчки зігнувся, охоплений горем, у ветхому кріслі, опустивши голову на груди. Дівчина замислено

сиділа біля вікна й дивилася на троянду, що промінилась, мов зоря, біля розцвічених морозяними квітками шибок. Якась баба поралась біля груби. День був такий похмурний, що в хаті, здавалося, заходили сутінки. Ніхто з них не заважив нашого приходу. Йоан підійшов до дівчини, взяв її за руку й сказав голосом, повним братерської ніжності:

— Поесіс, що ти робиш?

— Що роблю? Нічого... Говори тихше... тато спить, тільки сон цей зветься біллю і відчаем... Не розбуди його!.. Едина наша опора, Софія... відійшла.

— Дозволь представити тобі добродія Ноура,— сказав Йоан, показуючи на мене.

— А-а! Пан Ноур...— сказала вона тихо, ковзнувши по мені байдужим поглядом, ніби й не бачила мене.— Я хочу тобі подякувати, Йоане,— провадила вона далі, стисkуючи його руку, а він сидів на стільці перед нею,— за те, що ти був того вечора тут. Бідолашний ти мій! Яка це втрата для тебе!

— Мене не було тут, я не міг тут бути, Поесіс, спитай ось його. Якби я не знеprитомнів по дорозі, то прийшов би до вас. Він тоді був зі мною.

— Опей пан? — перепитала вона, сумно усміхаючись.— Але ж ти був... Хіба ми не бачили тебе у вікні?

— Отже, я таки справді був,— сказав він тихо й розгублено.— Значить, я па власні очі бачив її смерть. О Тому, як зле ти вчинив, обманувши мене, коли сказав, що мені все привиділось. Я карав себе за те, що ми не дійшли, але зараз... я чистий перед нею на небі... вона знає... я тут був... але чому ти мені не сказав? Ми могли б повернутися тоді...

— У тому стані, в якому ти був? — спитав я.— Якби ти прийшов, Йоане, тоді, то сьогодні я не міг би поручитися ні за твій розум, ні за твоє життя — хоч ти, я знаю, не дуже цінуєш і те, і друге, але я зобов'язаний був утримати тебе.

— Бідолашний хлопче! Який же ти нещасний! Я б уже збожеволіла давно,— сказала Поесіс, нахиляючись і цілуючи чисте Йоанове чоло.

Чоло його залишилося спокійне, але затуманилося хмаринкою якоїсь думи.

— Я піду за нею,— сказав він тихо й схвильовано,— я невдовзі піду вслід за нею.

— Мовчи,— обізвалася Поесіс,— щоб він не почув! — і показала очима па батька, який потонув у своєму глибокому й мовчазному горі.

Ми побули ще трохи... зовсім мало... а далі повернулися додому. Серце мое купалося в свіtlі, душа вшивалася безмежною піжністю й переповнювалася одним образом, одним-єдиним... Поесіс! Йоан пішов від мене. Я зачинив за собою двері кімнати і впав перед столом із книжками.

— Поесіс,— бурмотів я спантеличено.— Я люблю тебе!

Я мріяв... співав, писав про неї... вся істота моя вишовна була одною-єдиною мрією... розум мій не бачив жодного іншого образу, окрім цього янгола з мармуру: Поесіс!

Я знайшов Йоана і спробував йому розказати все. Але він зробився мовчазний і противний... недовірливий до будь-кого. Він насміхався з пеба і з Бога; зневажав людей, іноді здавалося, що в його лахміття вирядився сам король насмішки й нещависті. Я не міг з ним розмовляти так, як раніше. А втім, одного дня спітав його про життя цієї родини.

— Злидні,— сказав він,— злидні — такий талап великих душ, душ янголів... А тим часом можновладці, бувдючі ідіоти їздять у золотих каретах. О, ці великі можновладці! Невже вони не могли б підбадьорити, підтримати цього старого поета, який харчується тільки мріями, який помирає від голоду при своїй геніальності, який вимушеній одягати своїх дочок у лахміття, а виряджені в шовки повії регочуть услід добродійності, вдягнені у дрантя? О, повій і утриманок хоронять у мармурових склепах, у свинцевих гробах, покритих оксамитом, а добродійність спить вічним сном у чотирьох смерекових дощках. І для чого існує добродійність, навіщо вона? Для театру? Щоб ці нікчемні людці в світі зла, двоєдушності, егоїзму могли вдавати із себе добродійних, шляхетних, доблесних? Та хіба добродійність може перемогти розпусту?... І чи вона перемагала її коли-небудь? Де? В театрі, на сцені — так, але не в живому житті, бо в ньому треба бути мерзотником, аби не померти від голоду, і здаватися, тільки здаватися порядною людиною, щоб померти щасливим і онілаканим спадкоємцями... особливо, якщо залишаєш після себе майно. О, я знаю випадок, коли мати ховала заповіт чоловіка в себе за пазухою, боячись рідних синів, а вони, ще тіло непоховане, з червоцими від сліз очима пипширили, мов змії, шукаючи заповіт покійного. Я бачив також

сцени, де жінка непримітна тільки тому, що летаргійна блідість та вільні пози дуже личили її. Ганебне все людське... Я не вірю в цю злісу тварину, що походить від мавпи, яка прихопила з собою всі погані звички своїх предків.

— Замовкни! — гаркнув я.— Хіба твоя Софія не була жінкою?

— Вона жіпка? — перепитав він, гірко усміхаючись.— Вона жінка? Ти мариш! То був янгол — янгол, яким його замислив творець серед своєї безмежної вічності. Що таке жінка? Це людина, котра живе для того, щоб розмальовувати своє лице фарбами, казати брехливі слова й плакати нещирими слезами. Це — сфінкс, котрий плаче, зраджуєчи, і глумиться з тебе, зворушуючись аж до сліз. О ні, вона не була жінкою... Я протестую проти самої назви.

У такому настрої Йоан був весь час після смерті Софії. Але хоч серце його й краялося, хоч душа кипіла чорпо, але його чоло митця завше лишалося світлим, так що збоку нічого й не помітиш.

Я ж навпаки, побачивши одного разу прекрасну постать земної дівчини, цього білявого янгола, почав марити нею дні й ночі, і мені здавалося, що тоді, коли дячок бурмотів на криласі молитви старослов'янською мовою, коли священик на вівтарі здіймав до неба свої слабенькі рученята, мені тоді здавалося, що лик матері божої на темночервоній іконі на іконостасі свіtlіє, пеясні досі, стерті від часу риси вкриваються живим рум'янцем, волосся, покриті вишитою золотом хусткою, починає спадати безладними світлими, мов золото, хвилями, давно згаслі очі починають світитися двома голубими квіточками, її святі, міцно стиснуті пожовклі вуста шепочуть слова, а складчаста багряниця перетворюється на моїх очах у легку, мов павутину, білу газову сукню. Отож у церкві замість святої божої матері я бачив крізь гіркі слози любові найдорожчий мосму серцю образ — Поесіс.

Хто вона? Що вона? Чим займається?

Другорядна актриса в другорядному театрі, вона грава субреток, хоча все в ній — і хода, і постава — свідчили про її покликання до високої трагедії.

Театр був у передмісті, таке собі грубо збудоване дерев'яне приміщення посеред зграйки дерев, які разом з іншими, що росли поодаль, складали щось на зразок саду, а точніше сказати, гайка.

Через бічні двері можна було побачити сцену в усьому неймовірному безладі перед виставою: зелень декоративних гаїв упереміш із червоними плямами, тобто з трояндами, скидає купою стільці, задники, які наполовину звисають над сценою, за ними видно нагромаджені меблі, канделябри на стільцях, столики догори піжками на канапах, повернуті склом до стіни дзеркала, згорнуті доріжки, пакиданий абияк реквізит, ліворуч і праворуч дощані кабіни, що іменуються гардеробами, де одягаються і гри-муються актори та актриси.

Я зайдов на сцену, пробрався крізь роїсько робітників сцени, які гиркалися між собою, і підійшов до однієї з дощаних кабін, де, як я знов, одягається вона. Крізь щілицу заглянув усередину. Бідолашна дівчина! Щойно померла її сестра, а вона повинна виконувати веселу роль. Надто мало біліл треба було для її аж надто блідого обличчя, легенький мазок рум'янами освітив її рожевим світлом, схожим на вечірню зорю. Перса її прикривала легенька газова сорочка, котра швидше видавала, аніж приховувала маленькі білі округлості, піби витворені із срібного мармуру рукою сліпого скульптора, бо аби він був зрячий, то не стримався б, щоб не знищити від ревнощів свій власний витвір. Вона грала якогось ангела в безглуздій феєрії з *dei ex machina*, яка подобалась публіці й була гарна пастільки, наскільки були гарні виконавці.

Поесіс прикріпила собі білі крила; вона вже встигла переодягтися, коли оркестр заграв увертуру з «Норми». Вона впала замислено на стілець, голівку втягнула в плечі, руки стиснула, і я не здивувався б, якби вона, підхоплена тією музикою, що лилася з неба, повільно піднялася б, нерухома й сумна, мов душа помираючого янгола, на небеса, і її нечутно понесли б її срібно-блі крила.

Я стояв і роздивлявся її. Млюсна насолода цієї мармурової святої, замрійність цього блідого личка, зверненого до неба, ці маленькі білі руки, складені, мов для молитви, круглі голі піжні плечі, опущені вниз, які піби видавали безнадію, це тіло, готове стати на коліна, ці білі крила, які ось-ось махнуть і понесуть її... вона єдина для мене, моя жага, моя любов, мій ідеал — Поесіс!

Та ось глухий дзвінок продзелеп'ятів на сцені, і я відскочив від кабіни, аби вона не застала мене, коли я милюся її неземпою вродою. Вона й справді вийшла з

кабіни. Побачила мене і всміхнулася; я спробував привітати її пайвищуканішим комілментом.

— Що тебе привело сюди, до запахів масляної фарби й лампадної олії? — спитала вона, все ще усміхаючись.

Я опустив очі й почервонів, мов школляр, якого зневіднацька застали, коли він робив паперові голуби під партою. Але, скріпивши серце, бо, зрештою, треба ж колись...

— Ти!

— Я? Ти жартуєш,— сказала вона, і білило не могло приховати, що обличчя її спалахнуло вогнем.

Задник опустився до землі, і ми опинилися за ним.

— Відколи я побачив тебе,— пристрасно говорив я далі, вхопивши її за руку,— очі мої осліпли від твоєго сіяння, а серце мое замкнулося для всього світу від любові до тебе. Поесіс, я забув запилені книжки, пауку й поезію, всі до одного ідеали, відколи ти з`явилася переді мною. Ти не знаєш, не можеш знати, як я тебе люблю. Уся краса світу для мене сьогодні зібралася в тобі: квіти і птахи, весна й зимова казка, білина Півночі й спека Півдня, все, всі загиблі ідеали я віднайшов в одній-єдиній істоті — у тобі!

— Пора на сцену, зараз моя репліка,— сказала вона швидко і схвильовано.

— Ти любиш мене? — спитав я, падаючи на коліна й намагаючись затримати її.

— Так,— відповіла вона схвильовано, усміхаючись і почервонівши, але все-таки побігла від мене туди, куди її кликала репліка, і ось я почув її по-дитячому дзвіпкій голос, який пронизав сцену, і оплески публіки, збудженій появою цього земного ангела.

Я так і закляк на колінах зі складеними руками за задником, упиваючись всією душою звуками її срібного голосу, що долинав до мене. Я був приголомшений своїм щастям, і отак захоплено й стояв, опустивши вниз голову, поринувши в звуки її голосу, який уже замовк, аж поки зневіднацька відчув перед собою шелест сукні... Я підвів очі... це була вона. Я все ще стояв на колінах, а Поесіс дивилася на мене з безмежним співчуттям, з безмежною любов'ю.

— Поесіс,— прошепотів я, підводячись і простягаючи до неї руки.

За мить вона завмерла в мене на грудях, обвивши голими білими руками мою шию. Губами я шукав її лице, що ховалося в мене на грудях, але цієї миті вона

відвела свою руку, зняла її з моєї шиї... торкнулася тильним боком долоні моїх пересохлих губів і, повернувшись, зникла, усміхаючись...

Маріо простягав я сповнені жаги руки до її тіні... Вона відлетіла.

Але ось повернулася знову.

— Любой мій,— сказала вона дуже серйозно, погладивши мене по чолу,— проведи мене додому. Батько в оркестрі, він віолончеліст... до четвертого акту ще далеко... він прийде додому сам. Побудь тут! — сказала вона, повертаючись до кабіни, і почевоніла, піби в її словах було щось сороміцьке.

Невдовзі вона вийшла переодягнена у свій звичний одяг, у коротенькій шубці, яка дуже їй личила, і в оксамитовій шапочці на голові.

— Тримай! — вона дала мені в руку якийсь вузлик.

Ми вийшли через чорний хід з театру й невдовзі опинилися край поля, звідки виднівся вдалині будиночок старого музиканта, вікна його блищали в темряві, мов дві срібні дощечки.

Яке мовчазне й біле було поле, яке холодне й чисте повітря, яка гаряча й чорна була моя любов!

Я йшов поряд з Поесіс, поряд з теплою юною душою по засніженому старому полю... У ці хвилини я вбачав у ній все... свій ідеал, свого янгола, свою дружину... Моя дружина... коли я уявляв, що ця піжна й лагідна дівчина, котра йшла поряд зі мною, колись назве мене своїм чоловіком, якісь непоясненні чари, якась теплота, мов дух нагрітої хати в зимову стужу, якесь набальзамоване важке повітря виповнювали пустельний і холодний морок моєї душі.

Разів з двадцять я ладен був кинутись до неї і стиснути з шаленою юною любов'ю в обіймах, разів з двадцять її докірлива й лукава усмішка, котра, здавалося, здогадується про все, що діється в мене на душі, перещияла мої наміри.

Нарешті ми прийшли до хати. Метка й граціозна, вона відчайдушно перескочила через паркан і зі сміхом зникла. Я подався вслід за нею садом поміж засніжених дерев, і ми разом зайдли через чорний хід у темні сіни, куди крізь замкову шарину в дверях пробивався промінь із освітленої кімнати. Ми зайдли всередину. Догоряючий камін з відсунutoю заслінкою кидав на стіни червонуваті відблиски, повітря було тепле, запаморочливо чахло

підсмаженою кавою, здавалося, ніби й повітря, і світло в кімнаті дрімали. Єдина переміша тут після моїх відвідин була та, що піаніно пересунулося вздовж стіни до вікна, тому його клавіші опинилися поряд із вікном, па якому стояли горшки з квітами: в одному палахкотіла червона троянда, а в другому — білий, аж сріблястий, мов закохана дівчина, крин.

Поесіс скинула шубку й залишилася в підігнаній до стану простенькій шовковій сукні. Стан у неї тоненький, його можна обхопити пальцями однієї руки, усмішка й погляд у неї лукаві, а ще була в ній якась м'яка слабкість, корта оповивала кожен її рух, мов вона сонна, від чого в мені спалахували незбагненні бажання.

Я підтягнув крісло до каміна, від якого розходилося м'яке тепло, і примусив Поесіс сісти в цього. Червоні відблиски заграли на її блідому обличчі й чолі, вона усміхнулася радісно й печально водночас, повіки її напівзаплющились... і я, впавши перед нею па коліна, схопив обидві її руки і вдивлявся з безмежною жадібністю й любов'ю в її лиці.

Я несміливо обняв її за шию, тихо-тихо підвівся, щоб нарешті зірвати довгий і чарівний поцілунок. Але вона раптом ніби пробудилася від своїх м'яких дрімотних мрій... Напіврозплющивши очі, вона лагідно відштовхнула мене, легенько ляслула мене по чолу і сказала з усмішкою:

— Хлопчисько! Іди геть!

Потім, силоміць, але граційно вивільнившись із моїх обіймів, Поесіс сіла біля піаніно й відкрила кришку. Я кинувся до неї, впав на коліна, обхопив її стан обома руками і вткнувся очманілою від любові головою її у поділ. Отак сидячи, вона поклада руки на клавіші й почала меланхолійно бити по них; це був хвилюючий, сумний вальс одного з німецьких композиторів, вальс розповідав про любов і від цього я ще дужче став сам не свій. Я не чув ні звуків, пі мелодії, а лише меланхолійний та жагучий до знемоги сластолюбний гул, який повільно плинув і десь губився.

Я підвів голову, з любов'ю подивився в її лиці, розпашліле від тепла та моїх обіймів — усі почуття мої перепуталися, закрутилися виром, і я не міг ручатися за них — погляд мій був сам вогонь, обійми — жагучі.

— Поесіс,— сказав я здавленим голосом,— я люблю тебе!

— Тс-с! Тато йде! — тихо скрикнула вона, підводячись і показуючи рукою на вікно.

Ця несподівана звістка підвела мене з коліп. Вона зірвала квітку крину з горщика на вікні, поцілуvala її, заплюшивши очі, — від цього здалося, ніби срібно-блілі пелюстки крину порожевіли, — потім з ясним виразом любові лівою рукою подала його мені. Припав і я поцілунком до цього крину, який не міг бути біліший і чистіший, аніж обличчя моєї незайманої пареченої — я поцілував його гарячим пристрасним поцілунком! І подався до дверей... але па порозі оглянувся крадькома: висока й тоненька, вона стояла, зіпершись рукою на піаніно, і дивилася мені вслід. Ще один погляд — і я вийшов, бо почув, як під ногами старого зарипіла хрустка стежка па подвір'ї. Я подався через чорний хід, промайнув садом і, розпаленілий та радісний, перестрибнув паркан.

Опинившись у своїй жалюгідній келії, серед побратимів, які хропли хто де, я відчув себе щасливим, мов король. При кіптявій лампі я написав вірш, згодом випадково знайшов його у своїх паперах. Ось він:

Коли я душою шалів у екстазі,
Мій янгол небесний явився в окрасі —
В короні з проміння, в хмарині, як в рясі,—
Я щез, спонелів, мов на полум'ї гріх.
Коли ж я тобі подивився ув очі,
Як в тайну велику з обличчям дівочим —
Розтанув той янгол од чарів моїх.

Як море, що безмір вкриває габою
Такою, як сон і любов, голубою,
Що сонце гаряче хова за собою
І золото чисте пташиних пісень,
Так ти, мое піжне, чарівне кохання,
Із сутінків темних виводиш світания —
В душі моїй ніч обертаєш на день¹.

Чи був хтось щасливіший, ніж я? Я поринув у безкінечні мрії, і кожна билинка, кожна зірочка здавалася мені сестрою, ніжною сестрою — і сестрою моєї коханої. Іноді в своєму безумі я забував про Бога, мені виділось, ніби я сам — весь світ із міriadами зірок і міriadами квітів, мені здавалося, ніби я схилляю перед собою голубі своєї моря й визорені своєї небеса, чорні свої гори й смаргдові свої долини, місячні свої ночі й гарячі свої дні,

¹ Переклад Андрія М'ястківського.

і ще здавалося мені, щіби всі вони куряте фіміам життю однієї срібносвітлої тіні, яка видавалася мені центром всесвіту, единому світилу, яке кидає сонячні промені на позолочені щаблі неба — Поесіс! Інколи думалось, що мені забракне цілої вічності для обожниування її, тоді я, вже будучи в смертному савані, ставши на прою із ветхим Часом, обламаю йому крила й жбурну його в пебуття! Ішшого разу язык не слухався мене, а слова здавалися беззмістовними... всяке слово, яке я не міг прикладти до неї, здавалося мені безглуздим набором звуків, а ще більшим безглуздям було думати про це... розум мій відмовлявся сприймати значення слів... спантеличений і божевільний, я бачив у словесному виразі кожної думки лише бліді контури її божественної тіні.

Але цьому піжному, мов срібний голуб, коханню судилося внасти в болючому сорок восьмому. Чому воно вимушене було тоді внасти? Навіщо? Неваже той рік міг обйтися без кохання?

Закиціла вся Трансільванія. Незаймана весна принесла з собою красиві квіти й золоті дні — але для глибокого допитливця, якби йому довелося тоді пройти по розквітлих полях Трансільванії, вони, ті поля, видавалися б темними зачалими очами смерті. Грізний архангел шомсти ширяв у непритомному хворому повітрі. Угорді замислили ще раз, уже востаннє, унію й вилами стерти румунів з лиця землі, склали про себе надто високу думку, що вони можуть змадъяризувати холодний камінь і чисте джерело, що вони зможуть закинути свою ідею у мозок величних гір — у мозок, де вже почипала, точніше, де вже почала клекотіти велетенська могутня ідея: свобода. Вони думали,— і це вже востаннє,— що стара й грізна сторожа трансільванської твердині — гори з кам'яним чолом — спатимуть вічним сном, і їх не пробудить брехливе завівяння безмозких шелихвістів, котрі вимудрували собі імперію в 16 мільйонів угорців, та вона, на щастя, існує тільки у хворобливих фантазіях деяких божевільців.

Але варта королівства проснулася. Рокіт кодрів, які ожили після вікової безмовності, скрегіт залізних крил румунського орла нагнали жах на ворогів — сьогодні їх лякає навіть сон цього орла, бо вони не знають, скільки сил додасть йому той сон.

О, наші вороги завжди боялися нас, і доказом тому — вік за віком вони замишляли згубу самому нашому існу-

вапню, а всі ці замисли прислужилися тільки тому, що ми лиш зміцніли, укрішилися в нашому бутті. Якби вони зрівняли нас у правах із собою, якби вони розчинили павстіж золоті ворота привілеїв та прав, що їх мають тільки вони, то хто зна, чи ми, зманіжені й вередливі, не перетворились би на угорців.

Сніввітчизники! Ми вдячні вам за вашу вікову іспаність і ми згоряємо від нетерплячки, щоб трапилася нагода показати вам нашу вдячність так, аби ви зачам'ятали її навіки. Що ж до батьківщини, яку ви називаєте угорською, то комусь потрібне було чисто угорське парабство, щоб називати її так. Що ж до пас самих, то комусь потрібне було махрове невігластво такого собі Рьюссlera, котрий назвав пас приблудами, хоча цих приблуд 10 мільйонів, а гостинних хазяїв лише 800 000. Зрештою, угорське парабство чи педантичний німецький обскурантизм — одне з двох стало необхідне для великої фікції про угорську імперію й пікченість румунів. І що принесли в Трансільванію ці снотоворені ідеї? Сліну смерть, яка винищила тисячі людей, і жорстоку пенависть решти пародів до всього, що зветься угорським! І все це проновідували пустоголові від імені угорського народу, котрий, добрий і лагідний від природи, як і всякий народ, поки його не зроблять дурним бовдуром, хотів жити в мирі та дружбі з румунами. Але вони лукаво й брехливо витлумачили сторінки книги його долі й заплямували свої ряди кров'ю. Бог чітко вказав: живіть у мірі, бо ви єдині дві окреміні нації в океані панславізму — цю вказівку угорці новинні були перевернуті на свою погибель. *Вони цього хотіли, а не ми!*

Уся країна заклекотіла, мов котел. Збори в неділю святого Томи; потім великі збори на Полі Свободи, де на вітрі відродження замайорів трикольоровий іранор. *Virtus romana rediviva!*¹

Ми разом з Йоаном брали участь у всіх цих маштабаціях життя нації — хай буде вічною її єдність — потім вернулися до свого павчання. Але хто там міг щось учити! У наших головах палахкотів вогонь, бліде обличчя Йоана порожевіло від сухотних рум'янців, хоч у його серці кипіла найбільша любов до народу.

Я пішов до Поесіс. Ніч була світла й місячна. Повітря здавалося засніженим від срібних і зарошених місячних

¹ Воскресла римська доблесть! (Латин.)

променів, які заплутувались у темній зелені дерев і кущів. Я сів на лаву й замислився; бог його зна, чому мені стало сумно! Згорнувши руки, я ліниво поклав їх на коліна, схилив чоло, і волосся розсипалось по п'яму. Отак я й сидів у її саду і думав про речі, яких не міг сам собі розтлумачити, а тим часом місяць, легенько ковзаючи між срібними хмарками на небі, теж, мабуть, думав і мріяв про щось, чого ніколи не дізнається жоден смертний. Легенький шерхіт на посипаній піском стежці вивів мене із задуми. Це була вона. Сушенка, яка здавалася срібною хмаринкою, окутувала казковою прозорістю її тонкий, піжний, мов у мавки, стан. Вона підійшла, миттю сковзнула до мене на коліна й поцілувала мої очі, які заплющились від несподіванки — я навіть повірити не міг, що це вона, казкова фея моїх безкінечних мрій. Я взяв біляву її голівку в свої руки й пильно подивився в очі. Яка вона сумна — і оце біле личко, і оці глибокі голубі очі!

— Поесіс, — спитав я, — ти нещасна? Яка ти бліда, люба моя! Ти страждаєш? Ти плачеш?

— О, якби мені судилося тільки плакати... Але не будемо про це, Томо! Сьогодні ми, може, бачимося востаннє...

— Востаннє? Ти мариш, Поесіс! Востаннє?

— О любий мій, аби ти знов, яка я нещасна.— Вона глянула на мене повними сліз очима, прибрали білимі руками чорне волосся з мого чола й опекла його гарячим поцілунком.— Яка я нещасна, навіть не можу тобі передати цього... Я тебе мушу просити іменем твоєї матері, іменем цього чистого янгола — забудь мене! Забути, Томо, щонайменше до моєї смерті... А коли я померу...

— Поесіс, ради бога, скажи мені, що це означає? Скажи, що?

— А що я можу сказати? Нічого. Давай не будемо більше про це... Забудьмо. Який ти красивий сьогодні! Волосся в тебе — ніби ебенове, очі — мов чорні діаманти! Який красивий мій коханий... Мій коханий? Ні, не мій...

— Не твій, Поесіс.. Ти не моя, мій білий янголе? Слухай, може, ти плакала, що мене довго не було, і тому говориш, що я не твій? Поесіс, скоро наша батьківщина належатиме нам так само, як і нашим ворогам; тоді ти станеш моєю дружиною, прекрасною моєю дружиною — мавкою в моєму саду, хранителькою мого родинного vogнища, мамою моїх дітей! О, яка ти вродлива... як ми тебе

будемо любити... я й мій старенький тато, каменяр! Ти витиратимеш пилоку з моїх книжок, адже я буду птахценим працівником, ти розгладжуватимеш свою ніжною білою рукою зморшки в мене на чолі, твої поцілунки просвітлюватимуть його! А я тебе любитиму, любитиму тебе так, як вітчизну, як Бога, Ноесіс!

Над смугою квітів ройлися нічні метелики... розквітлі дерева нахиляли переобтяжене білим і рожевим цвітом гіляя на наші голови — і янкий запах весни виштовував свіжим незайманим подихом паші груди, я, пришавши до вуст Ноесіс, вшивався її диханням, вона ж, пачівзаплюшивши очі, не чинила опору моїм сумним ласкам... і тільки місяць, мов цікне срібне світило кохання, пильнував нашу довгу любов!

Наступного дня я, щасливий, підвівся зі свого твердого солом'яного ложа і, пакищувши пальто на плечі, пішов бродити по вулицях міста: в петлиці — триколіррова патціопальна розетка, на голові — трохи збитий пабакир капелюх із широкими крисами, обличчя — бліде, стомлене, усміхнене, я тягну за собою ціпок по дрібній бруківці, пасвистуючи крізь зуби арію, не пам'ятаю вже з якої опери.

Зпенацька ззаду почулися журливі звуки похоронної музики. Я повернув голову, зупинився й скинув капелюх. Обличчя мое мимохіть стало сумне. Услід за покійником рухалась карета, і в цій я побачив жінку в довгій сукні з чорного шовку. Дуже знайоме мені бліде обличчя, обрамлене золотим волоссям. Чи міг я не впізнати його?.. Це була вона... Ноесіс!.. І все-таки це не могла бути вона. Смертельна блідість, світле волосся, її лице... але вона — і така розкіш!.. Адже вона дуже бідна!..

А в другій кареті? Хто там? Два пайрозбещеніші в місті *dandy*¹, вони реготали в похоронній процесії — одягнені в тісні штани для верхової їзди, в бузкових сюртуках з червоними завязками, в голубих жакетах, у широконошливих капелюхах, і в кожного по два годинникових лашточки. Їхні сухі мавп'ячі мордочки аж заходилися від цинічного сміху, хоч його, здається, й не міг би викликати похоронний кортеж.

Розгубившись, втративши всяку здатність зважувати свої думки й відчуття, я йшов за процесією до церкви. Величезна юрба зібралася біля входу і всередині. Я про-

¹ Франт, джентльмен (англ.).

бився вглибину, безжалісно розштовхуючи ліктями всіх, хто заважав мені. Було, мабуть, щось дивне в моєму непримітному погляді, в тому, що я не зняв капелюха, зайдовши до церкви, в тому, що мої кулаки були стиснені, а зуби скреготіли від дикого сміху. Усі, розступаючись, дивилися на мене.

— Божевільний! — прошепотів хтось так голосно, що я його почув, але в клекоті свого хвилювання сприйняв цей голос за власне марешня, бо я навіть не помітив, що опинився серед людей... павпаки, мені здавалось, піби я сам-один, охоплений спазмами якогось жахливого видива, — не бачив пічного, крім труни, що гойдалася, ніби пливла в повітрі попереду, не бачив нікого, крім неї, а вона заливалася слізьми, і якийсь чоловік розраджуав її, втішав, узявши за руку. Вогненні очі воскових свічок танцювали в церковному повітрі, мов брудні червоні зорі... покійник із відкритої труни криво усміхався мені, холодні стіни церкви щирилися до мене огидними порепаними личинами з чорними очима й страшними головами, аж перекошеними від шалу!

— Хто цей чоловік? — закричав я щосили, хоч горлянку мені стиснув дерев'яними пальцями невидимий демон...

Я кинувся до нього... але якийсь могильник ударив мене кулаком по голові, аж мені з очей поспались зелені іскри, і я непримітний упав на спину.

Не знаю, скільки так тривало, бо отямився я па кам'япій лаві у кутку церкви, а біля мене сидів Йоан!

— Хто цей чоловік? — були перші слова, які я спротивівся вимовити.

— Хто?.. Хіба пе однаково... той, хто її утримує... якийсь граф чи що!.. Та ну її до дідька... хіба вона пе жінка? Хіба вона може бути інакшою, піж вони всі? Ходімо звідси!

Він допоміг мені звестися на ноги. Узявши попід руки, ми вийшли в церковні двері, де стояли якийсь священнослужитель та два обірвані жебраки. Ми пішли вулицею вгору до Йоанового помешкання.

Кімната його була маленька й темна, темрява посилювалася від того, що на всю стіну висіло велике чорне полотно, посеред якого білів хрест. Але вся кімната загалом дихала витонченою елегантністю та артистизмом і дуже контрастувала з обірваним занехаяним одягом господаря. Переплетені книжки з золотими обрізами

стояли вряд на столі, застеленому червопою скатеркою, на ній же таки були розкладені олівці, пензлі, палітри й фарби в коробках або вичавлені у великих морських скойки.

Я впав на якийсь стілець, байдуже глянувши на все це, хоча, якби був у іншому стані, воно мене, мабуть, вразило б. Обіч чорного полотна звисала біла китиця на такому ж самому білому шнурку...

Йоан підсунув близче до мене ще одного стільця й сів, його груди були якраз біля моого правого плеча, він, обнявши мене рукою за шию, схилив голову мені на плече й прошепотів на вухо:

— Я порвав усілякі зв'язки з життям, сьогодні рву дружбу з тобою, рву зв'язок любові з тінню — із загадками про Софію. Тому, віднині я вже не належу собі. Я йду й залишаю тебе тут... Але перш піж піти, я хотів би показати тобі, в чому полягає божевілля моого життя, бо ти ж не знаєш, що я художник...

Він підвівся, смикнув білій шнур на чорному полотні, і я побачив на стіні портрет — він видався мені живим. У тому стані, в якому я був тоді, він і справді був живий. Це була Софія. Її попелясте волосся, укладене коропою, височіло, мов цитадель, над чолом, глибокі чорні очі горіли, обличчя вражало блідістю, тонкі й сині губи ледь розтulenі... так, це була Софія... в усій своїй неперевершенній вроді...

Йоан згорнув руки й дивився в екстазі на цей великий, на повен зрист, портрет... Очі його горіли, губи тремтіли, а я сидів, переляканий, отетерілий, і тільки дивився, неспроможний осягнути, на те, що відбувалося переді мною: портрет видавався живим, реальним, а Йоан — лише мертвою тінню, в якої горіли й жили тільки очі.

— Бідолапний живий портрете, нікчемний витворе моєї уяви! Як важко було скласти тебе з хаосу болів та відчайів, і як це жорстоко — розбивати тебе зараз об холодну скелю моого пробудження! Але я тебе знищу... бо ти — єдине, що пов'язує мене і з нинішнім життям, і з минулим.

Він вихопив з-за пазухи коротенький кинджал і перехрестив гострим вістрям увесь портрет, відтак полотно враз скрутилося в усіх чотирьох кутах позолоченої дерев'яної рами і під ним забіліла гола стіна. Йоанові очі були сухі, усмішка гірка: перемога далася йому важко.

— Тому,—сказав він,— я йду, однаке не вимушую тебе слідувати за мною. Ти залишайся тут, у моїй хаті (за неї вже заплачено на три місяці вперед), тут тобі буде добре, ніхто тебе не турбуватиме, ти зможеш жити так само, як жив я, повністю віддаючись своєму божевіллю — малюванню. Повіз давно вже чекає мене... прощай!.. А паша дружба... вважай, що її ніколи не було, і втішайся дим.

Він ще раз потряс мені руку і злетів сходами вниз. Хряснули двері вслід за ним, я впав на ліжко і, глибоко зарившись обличчям у подушки, віддав себе на розтерзання найжорстокішому болю.

Скільки пролежав отак, у безпам'яті, не знаю... Коли отямився, надворі вже була глупа ніч, дзигар вибив другу по півночі. Я засвітив свічку і, стрибнувши до попівеченого портрета Софії, спробував з'єднати полотно... але все памарне.

Біля каміна лежали накидані абияк дрова. Я розпалив вогонь, підтягнув невеличку червону кущетку ближче до вогню, маючи рішучий намір закрити каглянку раніше, ніж погасне вогонь, угадіти й таким чином покінчти з собою.

Я погасив свічку, всівся перед полум'ям, яке, мов червоні язики дракона, лизало челюсті каміна, і, витягнувши ноги та опустивши голову на груди, вступився в вогонь. Усеньке мое життя видавалося мені якимось неймовірним божевільним сном, безглуздим і безцільним, мені ввижалося, піби в омахах полум'я загоряють усі мої думки, мої дні, мої мрії про щастя.

Коли дрова перетворилися на величезну купу вугілля, по якій перебігали сині світлячки, я закрив каглянку і, зручніше вмостившись перед каміном, заплющив очі, щоб заснути вічним сном. За вікном люто завивав вітер і сік дрібненьким холодним дощем по вікнах... Вітер і хмари, грім і дощ піби справляли дикий шабаш у чорному огромі захмареного пічного неба. Під одноманітний, хоч і сильний шум вітру я заснув і відчув, як чад паралізує мій мозок...

Я помирав! Але враз опинився в зелених, мов смарагд, кодрах, де кожен камінь був із смирни, а джерела — чисті і святі. У деревах янголами виспівували солов'ї, на стежках блукали прозорі щасливі постаті і губилися в темнавій зелені священих дібров. Віддалік бовваніла золота діброва, яка шумом свого листя павіала чарівну тиху

мелодію, схожу на шум заспинаючих хвиль. Поміж усіх цих святих і білих тіней тільки я мав плоть...

Не знаю вже, скільки блукав я по лісі, аж поки набрів на річку із срібною водою, а на ній острів, весь зарослий гаями й садами, посеред них височіла до неба церква з круглими банями — всі вони покриті кованим золотом, яке виблискувало так, що сонце в чистому небі віддзеркалювалося в найбільшому куполі храму. Край берега стояв золотий човен... Я сів у нього і, розрізуючи веслами срібні хвилі річки, дістався до острова. Тут стояла цілковита тиша — пі спів птахів, пі інші звуки не порушували її, тільки від храму долинала тиха, сумна, похоронна пісня, піби приглушений плач біля смертного ложа. Я зайшов через золоті ворота в храм. Підлога там була вимощена білим, мов молоко, мармуром, високе склепіння стояло на золотих стовпах... іконостас із великими світлими іконами, де на срібному полотні піби витиснені неземної краси святі й апгели, у вівтарі — мармуровий столик із святыми дарами...

У храмі внизу не було нікого, тільки вгорі на хорах черниці співали похоронний псалм...

І тут я побачив, що в двері заходять, тримаючи свічки з білого воску, бліді постаті в довгих білих покривалах, накинутих на голови — обличчя в них були такі бліді, що аж зливалися з білою одіжжю, і тільки згаслі, мов скляні, очі сумно поверталися в орбітах. Постаті тихо-тихо посувалися аж до середини храму... Я, перестрешений, скочився за золотою коленою. Поміж них я побачив одну тінь... то був старий з білим волоссям, з виспаженим лицем, свічка його горіла, а він, стиснувши зуби, дивився на полум'я свічки незмігним поглядом... Мені здалося, ніби я його знаю...

Прямо переді мною, спершись на колону, стояла бліда дівчина з обличчям ніби з голубого мармуру... вона сумно всміхалася мені й манила рукою... Це була Поесіс...

— Поесіс! — закричав я... і розплющив очі.

Богонь ще не згас... але вікно було відчинене, і вітер люто завивав крізь нього. «То, мабуть, вітер відчинив його», — подумав я й пішов зачинити. А коли повернувся назад, то побачив...

Тіло... тіло можна вилікувати легко, але в мене несамовито страхітливо боліло серце. Все, що мені нагадувало про неї... про зрадницю, я кинув у богонь, і він його

проковтнув, так само як проковтнув мое серце й життя. Блідий, мов тінь, я тинявся позаду міськими мурами, радше мертвий, аніж живий. Щоки мої глибоко запали, білки очей пожовтіли, а зіниці згасли, нечесане волосся в безладі спадало па брудний засмальцюваний комір — отак я й ходив поміж чужими людьми, байдужий до них, і коли пена роком прибивався в міський сад, де розчертонілі пни весело хихотіли довкруг, я, захованівшись серед дерев, думав, що це злі духи-одноденки насміхаються з моого горя. Іноді здавалося, ніби навколо мене сміються мертвяки, пофарбувавши жовті обличчя рум'янами — і це робило їх ще страшнішими, ще мертвішими завдяки контрастовій поміж справжньою смертю й розмальованою підробкою під життя.

Іноді я ловив себе на тому, що годинами підряд дивлюся в дзеркало й корчу самому собі гримаси, а отямившись, здригаюся від страху, впевнений, що вже збожеволів. Найбільше боявся я божевілля; мені було страшно збожеволіти.

Іншого разу я так само, не знати навіщо, годинами дивився на сонце, і очі мої, осліплі від його теплого світла, нездатні вже були розрізнати нічого, окрім сизого хаосу — сизо-багряного хаосу, і цей сизо-багряний хаос почипав крутитися в мене перед очима, аж поки я отямлювався, лежачи на польовій траві, отуплений, позбавлений розуму. Отак я часто лежав, зарившись у духмяну голубу траву, маленькі метелики роїлися над квітами, тепло сонце гріло мені в потилицю, все було прекрасне, так як буває тільки літніми днями... Та я не думав про це...

Цілими днями я міг тинятися по полях, аж поки натикався на річку. Там, сівши на дерев'яну мості, дивився на жовті хвили, які нуртували із жалібними схлипами, мов змучена моя душа, розбурхані і тъмяні, наче змертвіле мое серце. Кришталево-прозора джерельна вода не подобалась мені — коли я натикався на неї, то починав каламутити її ціпком, аж поки, перемішана з чорним мулом, вона ставала живим відбитком моїх думок.

Звісно, так не могло тривати вічно. Ще місяць такого життя, і — я це знов — я помер би... Правду кажучи, смерть мені була байдужа... хтозна, чи там, у землі, я не був би щасливіший... але я мав старенького тата, і моя смерть загнала б його у могилу.

Одного чудового літнього дня я зв'язав вузлик, узяв його на ціпок, а ціпок перекинув через илече й подався битим шляхом. Ішов поміж дозріваючих нив... Ниви пахли й перекочували хвилі сонячного тепла..., я зсунув бриля на маківку, оголивши чоло, й почав насвистувати одноманітну пісеньку, і тільки великі блискучі краплі поту стікали з чола по обличчю.

Я йшов, не зупиняючись, цілій день до вечора. Сонце хилилося до заходу, в новітні потягло прохолодою, ниви ніби задрімали під свій заколисуючий шерхіт, на дорозі з'явилися люди — вони поверталися з поля: чоловіки з косами за плечима, дівчата з горицками й дерев'яними відрами в обох руках. Повільно ступали в ярмах воли й рипіли підводи, а румун, що йшов поряд з ними, ляскав пагаєм і вигукував своє вічне: «Гей-го!..» Схованнись між берегів, дрімав Муреш, на п'ому поскрипував під вагою підвід місток, складений із човнів, по тому містку пішов і я...

Вдалини замріли мої рідні гори, старі велетні з кам'яними чолами, розпанахуючи слабкі й безсилі супроти них перухомі освітлені хмари.

Одна по одній тремтливо сналахували в безмежній голубіні неба то в високості, то зовсім низько над землею зорі, і місяць, світлий їхній князь, блідий, мов паречений, розрізував срібним серпом топенівкі прозорі хмари. Дедалі важче порипували підводи з деревом, які спускалися з гір; лісоруби сиділи, скуливнись, зверху, або йшли поряд, наспівуючи старі й сумні, мов спадок минувшини, дойни. Все чарувало мене — і ясний місяць, і золотисті зірки, і сумовитий паспів, і дрімотливі поля, і старі кам'яні велети-гори попереду, які зараз були ніби увінчані зорями, що тремтіли над їхніми чолами.

Я йшов, не спиняючись, білими стежками, що перехрещувалися на полях, подекуди ще не досіліх — ішов, аж поки добувся до заропеного підніжжя гір. Далі вів кам'янистий гірський плай. На деяких нагорбах сналахували вогнища, я бачив біля них людей, жителів кодрів, які покривали чернозеленою мантією плечі гір; врядн-годи трембіта виливала свій сумний біль; біля інших вогнищ мені ввижалися дівчата й хлопці, які водили тапець, а в далеких кодрах хлоці-зухи насвистували крізь зуби або виводили губами на зеленому листі проникливу вогняну дойну. А я йшов уперед під кам'яними стінами гір вузель-

кою стежиною, яка весь час бралася вгору, то сям, то там перегорожена каменюками, що скотилися з гори й завмерли посеред стежини. Я перестрибував через них і простував, не спиняючись, аж поки зайдов місяць, згасли вогні, завмерли пісні, а крайнебо на сході зарожевіло, провіщаючи новий день. Прохолодне ранкове повітря заходило мені в груди, я відчував, як терпне від холоду горло...

Ось, нарешті, й мое село — з маленькими, критими соломою, хатинами, розкиданими на кам'яному схилі гори, воно здавалося скученнем орлиних гнізд. Я проминув центр, пройшов повз низеньку дерев'яну церкву й аж на протилежному краю зупинився біля врослої в землю бідної халупи свого тата. Крізь підсліпувате вікно мріло світло.

Я відсунув дерев'яний засув на розсохлих дверях і зайшов усередину. У печі ще догоряли зо дві маленькі головешки, тато спав на дерев'яному полику, який стояв урівень із піччю. За піччю було ще одне ліжко, мамине, покрите ліжником, над пим висіла старенька потъмяніла ікона матір-божої, перед іконою горіла маленька лампадка з олією.

Я, не будячи тата, ліг на мамине ліжко й одразу ж заснув, бо дуже втомився.

Вдосвіта, ще тільки-по благословлялося на світ, у хижці проспівав півень, і я крізь сон почув, як тато встав, злив собі на руки з цеберки, вмився, перехрестився й, тихенько пробубонівши молитву, узяв свій каменярський молот під лавою й вийшов надвір, навіть не оглянувшись і не побачивши мене в запічку.

Лише під обід пробуркався я зі свого глибокого сну без сновидінь. Хтось порався в хаті й біля печі. То була моя двоюрідна сестра — вона, накидавши хмизу в піч, варила обід.

— Це ти, Фініцо? — спитав я, вийшовши й міцно пілуючи її личко.

— Ой, лишенко! — сказала вона, усміхаючись, приклада пальця до губ і окинула мене поглядом від голови до ніг. — Як же ти виріс... Ти глянь! І борода, і вуса... Тільки щось ти блідий дуже, братику, чи не закохався, часом?

— Ти не знаєш, — сказав я, дивлячись в її іскристі невинні очі, — і не можеш знати, скільки я вистраждав.

Якою вродливою стала моя двоюрідна сестричка! Білеличко, рожеві щічки, густе каштапове волосся, яке спадало двома важкими косами на спину — гладеньке, з рівненським проділом, великих карі очі — вони здивовано й допитливо оглядали мене, дуги брів зійшлися на перенісці, носик ніжний, мов у знатної дами, підборіддя кругле, повне, а коли вона усміхалася — на п'ому з'являлися дві кокетливі ямочки. Біла кохта з вишитими широкими рукавами, запаска чиста, нова, а ноги босі. Чим довше я дивився на неї, тим вродливішою вона видалась мені, і я поцілував її ще раз.

— Ого! — сказала вона, усміхаючись.— Ти так пакидаєшся з поцілунками, ніби я твоя... але на чужий коровай рота не розаявляй, паниченьку!

— Ти глянь, яка вона! — завважив я.— Я не хотів тобі зла... І потім, не задивляюсь я на твої оченята... хоч вони й дуже красиві...

— О, чудово! Прийшов мій двоюрідний братик до пасії найперше, що він мені сказав, що в мене погані очі! Чудово!

— Але ж...

— Облиш, я ж знаю... Панич жили в місті... В тамтешніх панянок очі кращі, ніж у мене, ясна річ,— сказала вона й зайшла сміхом, взявши у боки, ця язиката, з перлистими зубами допъка Єви.

— Якби ти знала, Фініцо,— сказав я напівжартома, напівсерйозно,— про мою любов...

— Любов? — швидко перепитала вона.— Про яку любов? — І здивовано скинула бровами.— Яка любов?... Скажи мені... дуже прошу! Будь ласка, братику! — додала, надувши губки й дуже граційко опустивши очі, так що вони тільки побліскували на мене з-під вій.

— Сядь ось тут на ліжко біля мене,— сказав я, хапаючи її за руку й силкуючись посадити, мов неслухняну дитину... сам я сів поряд із нею, глибоко зітхнув і почав розповідати про свою любов та своє нещастя.

Вона дуже серйозно й по-дитячому уважно слухала, а коли я перехоплював її погляд, то бачив, що очі її виповнювалися слізьми.

— Бідолашний братик, — сказала вона й поцілувала мене піжно й по-юному невміло.

Горшки в печі закипіли.

— О! — сказала вона, піби спам'ятавши.— Треба нести їсти твоєму батькові! Ми побачимося сьогодні

ввечері, і завтра вранці... — сказала вона, пораючись біля горшків, потім узяла два найповніші, усміхаючись очима й вустами, вийшла в двері й пішла селом.

Невдовзі по цьому прийшов і мій тато, бо дівчина сказала, що я вдома. Він стиснув мене в обіймах. Голова його побіліла ще дужче, зморшки на чолі й на обличчі стали ще глибші — ось і всі переміни, які я помітив, — але й того досить, щоб зворушити мене до сліз.

Так і почалось мое сімейне життя-буття, одноманітне й незворушне, мов сама смерть. На горищі я знайшов книжку з червошим обрізом у шкіряній оправі, пойдешій міллю — у пій було кілька оповідок, переписаних від руки, давнім письмом, кожна заголовна літера виведена червоним... нечіткий спомин про того старого священика, який помер багато літ тому. З цією книжкою в руках я від ранку й до вечора вилежувався в затінку на приязбі під хатою й машинально розгадував старовинні слова, або втуплювався очима в почорнілі балки під стріхою, аж поки відчував, що хтось хапає мене й затуляє очі... то була Фініца, вона клала мою голову собі на коліна, починала загадувати загадки, розповідати байки, або ж півголосом наспінювала сільських пісень із хори чи поспівки, не випускаючи з них жодного слова. Цілий вечір голова моя лежала в неї на колінах, аж поки поверталася з гір, сито мукаючи, худоба, корови повагом несли важке від молока вим'я, а тронки ліниво й меланхолійно видзвонювали в піжному вечірньому повітрі.

На просторах Трацільванії палахкотіла революція, але мені було байдуже до всього: я був мертвий для життя... Цілковита байдужість, ліньки думати, ліньки відчувати, пайглибше й найідіотичніше отупіння — ось що зробила з мене любов до жінки. Навіть саме ім'я — Поесіс — не могло вже викресати в мені жодного почуття. Це було щось, що давпо вже померло для мене, я його давно забув, і мені важко було його пригадати, бо душа моя опіміла, а розум висох...

Настала осінь і визолотила кодри на плечах старих гір, на їхніх вершинах дедалі частіше з'являлися тумани — врешті одного дня ми зустрілися з першими сніжинками, які невагомо ковзали, мов близкучий пух, у туманному й прохолодному гірському повітрі. Селами прокотилася чутка, що румуни піднялися проти угорців, і Володар сивих кодрів та суворих гір скликає орлів з їхніх скелястих гніздовищ під прапор свободи. В холодному повітрі за-

кам'янілих гір майорів триколійовий стяг, жила свобода Трансільванії.

Однієї ночі я побачив величну виставу. На вершинах гір, на їхніх кам'янистих чолах один по одному загорялися, вибираючись дедалі вище, великі вогні — здавалося, ніби гори спалахують самі собою. Довкола вогнів збиралися групами люди, на їхніх плечах виблискували в повітрі списи... списи, зладновані з кіс, які згодом паганяли жах на наших ворогів. Обмотавши солом'яними неревеслами колеса й підпаливші, повстанці пускали їх з вершин гір і ті котилися з демонічною швидкістю, аж поки її губилися з гуком десь у глибині прірви, аж у серці землі. З вершин гір перекликалися й трембіти, наче мідні душі гір пробудилися й віщували кінець світові. А па верхах загорялися все нові й нові вогні, ніби червоні очі казкового велетня. Стари кодри глухувато потріскували від морозу, зорі й місяць видавалися ще блідішими на небі, а небо ще сірішим. Це було одне з тих величних видовищ, з тих велетенських картин, які тільки Бог може намалювати на простертому полотні всесвіту перед спектаклем очима і виокореними серцями.

Революція тим часом уже вступила в гори. До нас, підгіряні, приходили гонведи, щоб рекрутувати юнаків, але вони давно вже подалися до Янку. Поважніші люди сподівалися, що я очолю їх, але я в своєму стані був байдужий і нечуний до подібних справ. Однак у село часто наїдувалися посланці Янку, іноді цілі загони зупинялися в нас на нічліг, щоб зникнути вдосвіта з-під самісінького носа гонведів.

Однієї ночі я почув по сусіству стрілянину. Стривожений, підхочився з ліжка, вийшов падвір і поглянув через наркан, тримаючись за його кілки, на сусідню хату. Хату оточили гонведи, кілька з них гатили прикладами рушниць у двері, намагаючись висадити їх.

Зненацька у вікнах хати блиснули постріли, почулися крики нападників — двері швидко розчахнулися, і з хати вискочив простоволосий юнак із шаблею в зубах, тримаючи в витягнутих руках по пістолету, і одразу ж розрядив їх у голови тих, що стояли біля дверей. Услід за ним із хати ринула юрба людей, озброєних списами. Колючи направо й наліво, проклавши собі дорогу, вони розсипались і скочили за скелею, тільки зблискували, зникаючи, цівки їхньої зброй, посилаючи прощальні постріли в тих, що зараз метушилися біля хати.

Мені здалося, ніби я знаю цього простоволосого юнака. Хоч я й бачив його лише при зблисках пострілів, все одно був певен, що це не хто інший, як Йоан.

Я повернувся до хати й знову ліг, однак не міг навіть заплющити очей від думок. Якщо це справді Йоан... а це ніяк не виходило в мене з голови... отже, якщо це справді він, то рішення мое ставало ясне... я повинен іти разом з ним.

Я перевертався в ліжку, ніби всі демони ввійшли в мою розбуркану душу, мене мучили сни наяву... сни з залишними кігтями. Я крутився на всі боки, повертаєсь до стіни... але стіна була розмальована червоними ликами, схожими на дерев'яні ікони в старих церквах, я повертаєсь до печі, але вугілля, що сизо жевріло там, видавалося червоними очима демона, які жахливо крутілися, а в зеленкуватому диму, що вився вгору, я вбачав розпятий сиве волосся розлюченої фурії. Я заплющував очі, щоб прогнати ці видіння... Нарешті сон подолав мене, але під час сну в мене боліла голова й шалено калатало серце. В мозок мені впився якийсь дерев'яний кіготь, на груди ліг камінь, хтось ніби душив мене, стискував довгою страшною рукою й жбуруляв у темну безодню, куди я довго-довго падав... І там, поміж небом і пеклом, побачив кам'яний гостряк зламаної скелі, на яку я мав упасти. З жахливим криком сіпнувся, щоб хоч трохи змінити напрямок падіння тіла, але тієї ж миті вдарився об скелю, і мене пронизав страшений біль... я розтрощив своє тіло об неї... І — прокинувся...

Я справді впав... але тільки з ліжка. Вогонь ще мерехтів у печі, перед іконою божої матері блимала маленька лампадка, освітлюючи її святий лик. Осінивши себе хрестом, я хутенько підвівся.

Про те, щоб заснути, не могло бути й мови, але й сидіти в хаті я вже не міг; тож і вирішив підкоритися своєму першому поривові — піти світ за очі. Я підкинув хмизу в вогонь, він весело затріщав і запалахкотів, викидаючи іскри. Підсунувши близче до вогню низенького стільчика, взяв у кутку хатинки батькову косу і, присівши на стільчик, почав при свіtlі полум'я ретельно обтісувати ножем кісся, щоб перетворити його на спис.

Я припасував косу, аби вона рівно стриміла на кісці, потім, узявши кам'яний брусок, почав гострити лезо, особливо кінчик коси, аж поки він став гострим, мов бритва — попади на нього волосина, то розсіклася б навпіл.

На щастя, тато спав так міцно, що не чув ні того, як я гострив косу, ні того, як потім, діставши з-під ліжка два довгі заіржавілі пістолети, набив їх рушничним порохом із волового рога й засунув за пояс, пакинув на себе старий сіряк, на голову надів смушеву шапку, поклав спис на плече й вийшов з хати.

Надворі було холодно, новий місяць плив по голубій ниві неба. В сусідній хаті, де сталася сутичка, двері були відчинені навстіж, посеред хати на землі горів великий вогонь, розпалений солдатами, самі воїни, з люльками в зубах, сиділи, вмостилившись на сіні, відкладши вбік рушниці; на вогні кипів великий горщик, солдати, вряди-годи перекидаючися словами, сплюювали то в вогонь перед собою, то вбік. Обличчя в них люті, звірині. Їхні осідлані коні стояли надворі, прив'язані до наркану — серед них був один розгнузданий, бо хрумкотів кинутим йому сіном.

Я обійшов хату ззаду, шаснув біля сірого коня, обмінувши розчищені двері. Витягнув з-за пояса пожка й швидко перерізав поводи, прив'язані до наркану, поклав руку на кінську гриву, миттю скочив у сідло і прішиорив так, що в сірого аж боки загули. Мов ошалілій, він звісся дібки, заіржав раз і рвонув з копита; я полетів крізь піч, не оглядаючись, ніби мене піс дух жаху. Позад мене грипнув постріл, куля свиснула біля вуха, але кінь з попущеними поводами, спонукуваний тільки ударами під боки, мчав, пронизуючи своїм гарячим спітпілім тілом холодне нічне повітря. Мене так підкидало в сідлі, що все в мені переверталося. Спис, якого я тримав на плечі, виблискував при світлі місяця і зі свистом розрізував пітьму, а гірське каміння віддавалося під кованими конитами коня білими іскrami та глухою луною.

Кінь ніс мене, не зупиняючись, і збоку могло видатися, ніби я лечу поміж небом і землею верхи на якомусь невидимому духові, на казковому драконові, в якого одна щелепа до неба, а друга до землі. Скільки я так летів, не знаю, аж ось кінь спіtkувся, а далі пішов тихше, важко дихаючи, з рота в нього клоччям падала піна. Я навіть не помітив, коли гори залишились позаду, і я опинився на рівнині.

Досі все відбувалося, ніби вві спі. Все, що я робив до цієї хвилини — робив несвідомо, гнаний якимось бажанням, котрого й сам не зміг би пояснити до пуття, якимось темним і безглаздим імпульсом. Тепер я протер очі й почав придивлятися. Позаду — гори, далеко попереду Муреш,

збоку дедалі дужче розгорялося якесь містечко, підпалене з усіх боків. До цього години дві їзди. Кінь мій стомився й міг іти тільки ступою. Я повернув його до пожару.

Нічне повітря ставало дедалі прохолодніше й свіжіше. Хоч небо й було чисте, маленькі голки снігу почали впиватися в обличчя й чоло, я стиснув коня каблуками, і він потюпав клусом. Вітер дедалі міцнів, почав проникати в усі пори моєgo благенького одягу і розправляв крила швидше, піж мій кінь прискорював клус.

Містечко горіло. Чим ближче я під'їжджаю до нього, тим чіткіше чув віддалені крики, кінь біг швидше, вітер починає завивати й висвистувати, під його поривами омахи полум'я довшали й досягали неба. Вітер розлючено кидався в обійми вогню, а той розпластався вусебіч над землею. Ілунали такі розпачливі стогони й зойки, що павіть каміння, аби воно мало душу, мабуть, надірвалось би від болю, чуючи їх.

Палаюче містечко з'єдналося завдяки вогню й вітрові з небом, бо не можна вже було розрізнати, де небо, де земля. Полум'я летіло навскіс за поривами вітру... горіло повітря, зайнялося небо, і його голубе скленіння мало осьось завалитися. В просвіти між хмарами рудого диму заглядали лагідні тремтливі зірки, мов золоті оченята. Земля, повітря й небо — все було охоплене вогнем...

Мій кінь, не гаючись, кинувся вперед, але спіткнувся. Неподалік містечка я спішився, поклав свій спис у придорожній рів, застромив у шапку червону пір'їну і, знову скочивши на копя, в'їхав па палаючу з обох боків вулицю містечка.

Дико grimіли ворожі барабани, падали будинки, охоплені всепожираючим вогнем, з тріском вилітали вікна і в їхні пройми вихоплювалося чорно-червоне полум'я з клубами чорного диму... шерег хат здавався бойовим порядком з палаючими головами, з повними диму й вогню очима. Чорні вулиці роїлися, мов мурашники, люди металися й кричали, деякі тягли й несли скриньки, перелякано витріщаючись на солдатів, які пе знали, кого переслідувати — здобич, що вислизала, чи напівдягнених блідих жінок, що металися з розпущенім волоссям по вулицях, мов привиди... Їхні чоловіки, кинуті під колеса підвід, або з проломленими головами лежали під охопленими вогнем хатами й посеред мощених вулиць, стогнали то сям, то там напівмертві... діти з заплаканими очима, затинаючись, кликали своїх мам.

З пістолетом у руці, у шапці з пір'їною, підганяючи коня, я їхав вулицею повз людські тіла, повз потрошені підводи й поламані скрині, з яких випадав одяг і якесь домашнє начиння, повз понівечені меблі, повз трупи тварин — їхав, мов дикун, крізь це жорстоке видовисько, крізь цю жахливу криваву драму, освітлену величезним вогнем пожежі. Но один і по другий бік горіли ряди будинків — біла дрібна бруківка вкрита трупами й залита чорною кров'ю, всі люди охонлени жахом... унизу — смерть і піч, угорі — хмари і дим! Ось повна картина цього страхітливого видовища.

У мене тут був знайомий священик; я вирішив поїхати до цього. Як же я зрадів, коли, добувшись па темну, потопаючу в садах околицю містечка, побачив, що там пічого не горить. Сади, оточені живоплотом, поріділим від осені, тяглися вздовж дороги, і крізь їхню гущавину виднілися хати, ховаючись між дерев. Нарешті я очинився перед хатою священика. Ворота були розчахнуті й висіли обабіч па завісах. Вікна теж були відчинені, крізь них долинав слабкий жіночий стогін.

Зайти до будинку — означало паразити себе на очевидну небезпеку. Я підійшов до вікна й заглянув усередину. І що я побачив, господи ти мій!

У хаті було повно і'яних людей, всіх з реготом і вигуками юрмились навколо середньої величини відкритої бочки. Праворуч на стіні від того вікна, в яке я дивився, висіла дерев'яна рама з врізаною іконою божої матері, перед нею горіла маленька лампада наполовину з олією, наполовину з водою. Ікони були обтикані сухими васильками й зів'ялими квітами барвінку. Нід іконою стояв стіл з куною старих церковних книг у шкіряній оправі, деякі валялися на долівці. Були ще й інші ікони і в цій кімнаті, і в другій, меншій.

Священик був повішений на великому залізному гаку над дверима... Очі його страшно вирячені, з рота на бороду спливала сиза смертна піна, руки зв'язані спереду. Поряд із пим, зіпершись на стіну, стояла його долька, бліда, мов крейда, з великими сизими колами під глибоко запалими очима, великими й чорними — воїни бігали, мов у божевільної. Темні нокусані губи, розпущене чорне, як піч, волосся, що спадало на білу, наче з мертвого мармуру, шию, довгий чорний шовковий одяг надавали їй вигляду фурії гніву, закам'янілої від болю. Її сухі очі дивилися з якимось демонічним і божевільним презирством па розчервонілих

від випивки людей, котрі, розвалившись на долівці, брутално розглядали її з нелюдською, тваринною пожадливістю.

— Хо-хо!.. — рявкнув один із них — низьколобий, з червоним, оплилим від жиру обличчям, з маленькими зеленкуватими очима й червоним, мов вогонь, волоссям. — Ого! Красива дівка... Чого ти дивишся так?.. Що ми повісили твого таточка?.. Проклятого поча? Та смійся ти з нього... Що тобі до нього?.. Ти з нами... будеш моєю коханою, пташечко! Хе-хе-хе! — сказав віп, ледве тримаючись на ногах. — Я тобі подобаюсь, дівчинко моя? Гарний, правда?.. Гарний хлонець... ставним народила мене матінка... трохи рудий... хе-хе-хе!.. але ж вродливі руді хлопці подобаються білим дівчатам... правда ж, подобаються?

При цих словах віп підійшов до дівчини, рот у неї перекривився від жаху, а сама вона затремтіла, мов билинка... Віп хотів покласти на неї руку... але вона впала на коліна... Прекрасна павіль у невтішному горі, вона звела свої великі очі, які могли б розчулити навіть мідне серце.

— Благаю тебе,— сказала вона,— вбий мене! Вбий, як і моого тата, і я тобі тільки дякуватиму.

— Хе-хе-хе! Дурненька!.. Що? Вбити тебе? Ти чуєш, Іштване, убити її?.. Ні, ні, ні! — додав він, дурнувато усміхаючись.— Тебе не можна вбивати!

— Не треба її вбивати! — загалдикали всі із реготом.— Вона буде нашою жінкою... Не треба її вбивати!

— Нашою? — оширився канібал.— Ні, мені винало першому. Залиште мене разом з нею, а самі йдіть геть!

Усі попхалися до виходу...

Тоді, у якомусь жахливому відчаї, бідолапна дівчина розлючило метнулась і щосили вдарилась головою об стіну, але тільки оглушила себе і впала на руки канібалові, а той, без пояса, в розстебнутій на грудях сорочці, з-під якої було видно зарослі рудим волоссям груди, потягнувся брудним ротом з ріденькими рудими вусиками до її посипнілих губ... Вона це відчула і останнім зусиллям вирвалася з його рук...

Я наставив пістолет у вікно, і в ту ж мить вона, розплющивши очі й побачивши зброю... випросталась, закам'яніла, мов живе втілення величного відчаю, на обличчі з'явився вираз гордої левиці, в очах спалахнув дикий блиск незайманості. Твердою рукою я натиснув курок... приціл був точний, бо з янгольською усмішкою великомучениці вона впала на землю. Гонвед з переляку випустив із рук

глиняний свічник із довгою лойовою свічкою. В кімнату одразу ж убігли його товарищі, засвітили свічку й, ледве тримаючись на ногах, витріщивши очі, обступили тіло бідолашпої мертвої дівчини, розпростерте на землі.

Залишатись далі під вікном було небезпечно; я обійтров хату, заліз через вікно в сусідню маленьку кімнату, відділену від тої, де сталася трагедія, тільки дверима (на щастя, взятими на ключ).

Знайти ікону матері божої було неважко. Я інвидко забрав її, забрав також лампадку й миттю погасив її. Як це водиться в сільських хатах, у перегородку між обома кімнатами була вставлена маленька шибочка, через яку я міг бачити все, що відбувалося в сусідній кімнаті. Мені не було страшно, бо я ніколи не чіплявся за життя, але на випадок сутинки зараз дорого продав би його.

— Хо-хо! — сказав рудий мерзотник.— Здохла, грім би її побив, попівна! — І він штурхнув тіло ногою.

Дівчина справді була мертвa... Чорний її одяг розметався по землі... великі очі заплющені — незважаючи на пережите горе, гірка, але велична усмішка освітлювала мертвe безкровне обличчя, біле, мов саван. Руки, притиснуті до серця, яке я пробив кулею, затуляли рану, і по чорній сукні крапельками скочувалася кров. Дівчина була прекрасна... ця свята великомучениця, бліда й пезаймана, яка лежала па землі біля отих сатанинських і звірячих водпочас постатей.

Один із них штурхонув священика, і він загойдався, вимахуючи ногами то в той, то в той бік, другий підпіс запалену свічку до його білої бороди, вона спалахнула й загорілася. Посиніла шкіра на обличчі старого почала тріскати, загорілися довгі білі вії, повіки скрутилися вгору, і від цього його ще блискучі очі люто витріщились і вступилися на здичавілих мучителів. Воєтину жахливе видовище! Палаюча борода, чорне закіплюжене обличчя, очі вивернуті, роззявлений рот, повний піни, що кипіла на вогні... Скалічена голова мертвого повертала свої очі на вбивць і піби сміялася з них, а вони в своїй тупості не могли збегнути сухого сміху покійного і відповідали йому диким реготом.

— Хе-хе! — сказав рудий.— Ви смієтесь з попа, а я з його дочки. Думаете, вона втече від мене?.. Ні, ні, пі! Гей, дівко, вставай! Янош хоче тебе цілувати!

При цих словах він схопив мертву дівчину за руку й потягнув з кімнати, підмітаючи її чорним одягом запилюжену

підлогу. Спершу я навіть не зміг утворити пам'яканила, а потім аж здригнувся від думки: ці люди справди такі блюзніри, що можуть поглумитися над тілом мертвової дівчини. Але одразу ж мені блиснула й думка про страшну помсту.

Роззутися — справа однієї хвилини. Приставивши за хатою драбину, я наносив на горище багато сухої соломи, розкидав її по всьому горищу й підпалив. Потім швидко спустився; в сінешних дверях знадвору стирчав ключ, я клацнув клямкою й повернув його швидше, піж нестяжно п'яні гонведи в хаті встигли що-небудь збегнути. Єдиним виходом для них залишалося відчинене вікно. Але в не-людській люті я кинув під цього величезний оберемок соломи, потім, зірвавши з завісів одну половину воріт, затулив нею вікно й підпалив суху солому, яка швидко спалахнула на повітрі. І аж тепер гонведи в хаті почали, здається, отямлюватися, бо заходилися шалено гатити в двері. Але двері були добротні, подвійні, з сухої смереки, збиті великими залізними цвяхами.

Солдати кинулись до вікна, але там уже горіла половина воріт, я ж тим часом кинув поверх неї другу половинку, а зверху — великий оберемок соломи.

Вогонь уже охопив дах, затріщали крокви, вітер роздував полум'я, подесятеривши його в одну мить, і розpacливі зойки канібалів, живцем похоронених у полум'ї, скидалися на зойки грішників, засуджених до гесни вогненної.

Я, як був босий, сів на коня і, вдаривши його п'ятами, поїхав назад через містечко. Пожежа вже згасала, вулиці збезлюдніли, тільки трупи були скидані купами. Я швидко виїхав з містечка. Біля битого шляху забрав із рову свій спис, висмикнув червону пір'їну з шапки, пустив її за вітром і повернув коня до гір, хоч і не до свого рідного села.

Мій кінь уже геть стомився, він ішов повільно й спотикався, важко дихаючи, перечіплюючись копитами через великі камінці на стежці. Я просувався все глибше в гори, повітря ставало чим далі прохолодніше, але й небо світліло і жовтий лік місяця розставав за сивим валом хмар. У голові моїй була пустка, перед очима миготіли всі коліори літа: червоний, чорний, зелений, жовтий, усе перемішалося в якийсь незбагнений крутіж, а в голові вертілося таке ж саме абсурдне безглуздя, схоже на думки ідіота. Від усього побаченого й пережитого я почував себе так, як, мабуть, може почувати тільки той, хто не спав кілька

днів підряд, у кого потьмарився від безсоння мозок, і він, перебуваючи серед людей, марить наяву, розум його накладає на обличчя кожного знайомого грубі мазки, темний грим, похмурі відображення; тіні на стінах видаються йому обрисами людей, очам ввиждається прозора вода, яка забарвлюється під його зором, а отже, у володіння душі не проникає незатьмареним, неспародійованим у внутрішній свідомості жодне поняття, яке сприймається почуттями. Мені ввиждалося, ніби я пройшов через страшну казку, повну зміїв і жорстокості, а десь на протилежному її березі, в інших місцях блукали закохані у зелених затінках дібров, обличчя їхні сріблилися під променями блідого місяця, що всміхався крізь хмари, а самі вони були осяні світлою печаллю кохання. Минула ніч видалась мені безглуздим рицарським романом середньовіччя, але з ним не можна було співставити криваві картини з вогнем і чорним криваво-сизим димом, крізь які проглядали спотворені лики мертвих і катаниські піни живих. Усе воно переміщалося в моїй розвихреній душі, з цієї мішанини народилося жорстоке отупіння думок і відчуттів, і мені хотілося тільки одного — заснути... Сильні натури найміцніше сплять перед катастрофою — одпаче, думаю, що вони сплять міцно та глибоко й після катастрофи, бо ніщо не отуплює й не робить нечутливою людину більше, ніж подібні жахливі видовища.

Я вибрався на вершину якогось пагорба, де лежали валуни, мов білі сонні вівці, чию сріблясту вовну освітлював місяць, зліз із коня й прив'язав його до кривих вузлуватих гілляк якогось қуцца з ножковілим, зачепленим морозом листям. Потім, уже неспособний ступити й кроку, натягнув свою шапку-бирку па вуха й на очі, ліг на купу сухого листя, підклавши камінь під голову, і заснув.

Сон, ясний світ для мене, світ, повний чистих, мов діаманти, променів, усіяніх зірками, схожих на щире золото, повний соковитої тьмяної зелені лаврових гаїв — сон розчинив свої позолочені ворота і впустив мене в поетичній вічно юні сади. І справді, гора, на якій я спав, видалась мені одним із садів Семиріміди, верхній ярус його тонув у вічно погідному свіtlі сонця, широкі пальмові алеї були посыпані білим піском, повсюди блищали діаманти, навіть скелі пахкотили запахом смирни, з тріщин жебоніли чисті, мов кришталь, потічки й пахли амброю — найдурманнішимnectаром Сходу. І все це над хмарами! Небо було чисте, смарагдове його склепіння на заході й на

сході спиралося па зелене нуртуоче свічадо моря... тільки в одному місці небесна твердь прогоріла, там була велика дірка, з неї на землю падало каміння й уламки мурів, які одразу ж загорялися. Каміння падало градом на землю, ось воно вже утворило біля Муреша руїни пустельного безлюдного палаючого містечка, і в зяючих чорних вікнах його будинків дико висвистували холодні вітри.

Та ось світ враз ніби аасіяв, дірка в небі зробилася більшою й ширшою, крізь неї над голубим склепінням, яке обіймало землю, прозирнуло ще одне скленіння, набагато вище, набагато ширше, воно було із щирого золота чисте, мов золотисте проміння сонця, та й само це склепіння здавалося великим сонцем і охоплювало світ, отої, що над небом. Повітря теж виповнилося золотистим світлом — золотисте світло заполонило все. Я почув чисті й тихі звуки срібних арф у руках янголів, вони ширяли в срібній одежі, розправивши довгі білі крила, які вилискували в цьому безмежному царстві золота. Вони витали, мов ледь-ледь видимі духи, мов прозорі тіні з сизуватою, кольору мармуру, м'якою на дотик шкірою, очі в них великі й голубі, довгі чорні кучері спадали по шиях аж на довгий складчастий срібний одяг, який омивав їхні прекрасні безплотні тіла.

Серед тих тіней з великими голубими очима я побачив одну з чорними очима, була вона бліда, як і всі вони, але з виснаженим лицем, у довгому лискучому чорному одязі, зі складеними на грудях руками, вона ширяла в золотистому повітрі, великі, сповнені сліз очі були звернені вгору. Я її впізнав... Я вже бачив це чорне розпущене волосся, цю глибоку й величну журу, цей безмежний відчай, для якого єдина зоря — Бог, я вже бачив його... Небеса раділи, і лиши один янгол сумував... Це була Марія, донька старого священика, обоготовлена, змінена на обличчі... Але вона ще здавалася мені великомученицьким духом румунської нації, блідим і заплаканим духом, для якого єдина надія — Бог, а єдина опора — небо.

Але холодний нічний іній ліг сивим сріблом на мої довгі чорні вії, і я проснувся. Місяць давно вже зайшов, небо померхло... далеко на сході піднімалася вранішня зоря, невмита й сонна, ледь зачервонивши темносірий пебокрай. Я стрепенувся від холоду, підбив шапку з очей, підняв коня, який теж приліг і заплющив свої великі розумні очі. Він скочив, я сів верхи на нього і спрямував його до гір. Кінь мій ішов чим далі веселіше, бо рух був

приємний йому й зігрівав його. Невдовзі зійшло сонце, і що вище воно піднімалося по небу, то теплішими ставали його осінні промені й зігрівали мені спину. Я зліз з коня — спис мій блиспув на сонці — і побіг босоніж поряд із конем по дрібній жорсткі гірської стежки.

На вершині нагорба сидів на осонні біля вгородженого в землю списа, розкинувши ноги, з люлькою в зубах вартовий румун, який охороняв гори. Я підійшов донього.

— Здоров був, славний хлопче,— сказав я, поплескавши по шиї свого коня. — Ти не скажеш, де мені знайти такого-то? (Я назвав Йоана.)

— Чому б не сказати? Це паш ватаг,— відновів чоловік, витрушуучи попіл із люльки.

— А ти не міг би мене провести донього? — счітав я.

— Ні,— відповів він, діставши з-за пазухи білій кисет, що висів на шиї, і знову натоптуючи маленьким нальцем люльку.— Я не можу залишити цього місця,— сказав він,— бо маю стояти на чатах, а ти йди отак-о в долину і вийдеш якраз до табору.

При цих словах він дістав із-за пояса тоненьке шило, поштрикав пим тютюн і закутив, припаливши від білої тріски. Коли він затягувався з люльки, вуса його обвисли, очі паївно втупилися в люльку, аж поки вона нарешті розгорілася, мов вуглина. Кучерява овеча шапка сповзла йому на очі.

Я пішов, як мені й було сказано, в долину і невдовзі побачив великі багаття — довгі жовті язики полум'я жадібно лизали чисте холодне повітря, біля них кружкома сиділи люди, на довгих рожнах смажилися баранячі й овечі туши; збоку співали, з вигуками водили хору, б'ючи кам'янисту землю легенькими постолами, а один чоловік, сидячи на валунові, награвав на бузиновій сонілці. Загальні веселощі, дим, що клубочився з багатьох вогнищ, створювали картину затишня й спокою. Погляд мимохіть затримувався на котромусь допитливому обличчі з жвавими очима, а втім, у всіх тут були засмаглі обвітреці обличчя, глибокі карі очі, кучеряве, блискуче, мов воропове крило, довге волосся, яке обрамляло високі гладенькі чола, у всіх були чорні вуса, орлини носи, трохи випнуте підборіддя, як у давніх войовників. Бурі сумани звисали з плечей, розстебнуті білі сорочки відкривали засмаглі на сонці груди, за якими приховувались вільні серця. На всіх були білі в обтяжку штани, постоли з загнутими вгору носками, примощовані до ноги чорною вовняною шворкою, зелені

й червоні пояси, а за ними — ножі, кремінь і кресало, нарешті, висока, насунута на проникливі очі овеча кечула — ось загальний, при великий живій різноманітності, тип цих синів гір.

Я спітав одного з них про Йоана, він махнув мені рукою на вогнище, трохи більше від інших... мовляв, ватаг там, але трохи прихворів. Я пішов до багаття, в якому горів, випускаючи багато диму, стовбур трухлявого дуплистого дерева; біля вогню лежав на ложі з сухого листя Йоан, витягнувши голі ноги до вогню, сіряка він пакинув на ілечі, так що обличчя його не було видно. Спис його ввіткнутий у землю, стримів залишним гостряком угору. Я прив'язав коня до ввіткнутого списа, а сам став на коліна в уголів'ї свого друга й тихенько потягнув рукою з нього сіряк. Великі Йоанові очі були заплющені, па тонких білих повіках чітко виділися тоненські сині жилки, обличчя бліде, як завжди. Я сів і довго дивився на нього. Нарешті потряс за руку, і Йоан розплющив очі. Спросоння він з меланхолійною лінъкуватістю обняв мене і, м'яко всміхаючись, сказав:

— Ти тут?

Його спокійна усмішка видавала в ньому людину без пристрастей, обличчя його було святе, сказати б так — він зумів погасити в своєму серці все мирське.

— Як бачиш, — відповів я похмуро, щосили стискуючи його руку. — Як бачиш!

— Я не вірив, що ти здатний любити народ, бо тебе отутила любов до недостойної жінки, — сказав він, обмотуючи ноги білими вовняними онучами й натягуючи на них руді постоли з телячої шкури.

— Я не любив народ, — сказав я, гірко усміхаючись, — і може, ніколи його й не полюбив би, аби нинішня жахлива ніч не навчила мене любити його.

І я коротко переповів йому все, що побачив цієї ночі своїми очима — очима тілесними й душевними. З кожним моїм словом його великі голубі очі дедалі більше розплювалися неприродним демонічним вогнем, а біло-бліде ніжне обличчя почало перекошуватися гримасами глибокого страждання.

— О людоїди! — прошепотів він крізь зуби.

— Тому я й прийшов, — сказав я. — Як ще я міг вчинити інакше? Що я можу втратити? Життя?.. Нема нічого гідного, одноманітнішого, нуднішого, аніж оце життя... До

того ж, я ситий ним. Дурпуватий сон. Я можу втратити душу?.. А хіба хтось може мати душу в такий час?

— Досить, хлопче,— сказав Йоан.— Досить! Наше життя справді не варте нічого, якщо ми не доб'ємося, щоб воно чогось коштувало... А щодо душі, то ми зробимо так, щоб вона коштувала дорого!

Його світлі очі спалахнули, гордовитий блиск осяяв його обличчя.

Невдовзі я вже почував себе своїм поміж цих людей. Натягнув на себе довгі штани, па ноги — легенькі постолики. В цьому вбранні часто ходив уночі на вершини ча-горбів, схожих при світлі місяця на вартових Риму, котрі, охороняючи залиzpі вершини Карпат, пильно вдвівлялися на південь, думаючи про свою матір, вередливу біляву королеву, яка купає своє ніжне тіло в лазуревому теплому морі, чоло її короноване мріями про любов, а її нові білі перса пестяль голубі морські хвилі. Мама, яка заради своїх мрій забула на спалених старих вершинах Карпат свого сина з чорними орлиними очима і з шляхетним обличчям. Італія забула румунів... але румуни люблять Італію.

Зима минула в сутичках і злигоднях. Якби перерахувати їх усі, ці злигодні й сутички, то це означало б переповісти історію легіонів списників-повстанців, які після відступу імператорського війська з Трансільванії єдині залишилися вірні тронові, покладаючись на власні засоби — на свої відважні серця й на кости, міцно прикріплені до кісся.

Однієї ночі до нас прийшов селянин і сказав, що в маєтку угорського графа зупинилися дві роти гонведів і пиячать. Ніч видалася холодна, і ми дихали на руки, щоб зігріти їх.

Йоапові очі заблищають.

— До бою, дітки! — сказав він суворим голосом.

А дітки ніби тільки цього й чекали, бо скочили всі, де хто був — хто сидів, хто лежав, і скочили в дужі руки списи, що стирчали з трави. Невзабарі ми спустилися з пагорба й пішли навпростець через заросле м'якою травою поле до палацу, що бовванів серед просторого чудового парку. Усі його вікна світилися в густій темряві, і чим ближче ми підходили до п'яного, тим магічнішими вони видавалися.

Невдовзі ми вже опинилися біля огорожі парку. Бульдог почав був гавкати, розбуркуючи нічне повітря своїм хрипким валуванням, але за шумом пиятики, що панував

ла в палаці, за дзвоном келихів ніхто його не почув, і він, невдоволено загарчавши, побрязкотів ланцюгом і потягнувся до свого встеленого соломою лігва. Аби не потривожити його, ми обійшли палац з другого боку й перебралися через огорожу. Палац був двоповерховий, балкон на другому поверсі виходив у сад, під балконом — перівно вимощена плитами brukівка.

В усіх кімнатах на першому поверсі були накриті столи... Гонведи, поставивши рушниці під стіною, пили, сміялися, співали.

Я розставив діток, тих, що мали рушниці, біля вікон, і за моєю командою вони відкрили вогонь. Кулі засвистіли у просторих залах, бенкетуючі перелякано підхопилися; одні ще шкірилися своїй смерті... у других повини падали келихи з рук, а більшість, забувши і про зброю, і про все на світі, кинулися в двері.

— Вперед! — вигукнув я, висадив віконну раму й першим стрибнув до зали.— За мною!

Усі, скільки їх залишалося в залі, були порубані. Ми скопили їхні заряджені рушниці і, біжучи по просторих, освітлених кімпатах палацу, знищували тих, що потрапляли нам назустріч.

На вежі палацу вдарив на сполох запізнілій дзвін, всередині рушничні постріли й розплачливі крики помираючих перемішалися з радісними вигуками наших вояків. Я з Йоаном кинувся по сходах на другий поверх. Двері з тріском розчахнулися, і ми потрапили в велику залу, яка виходила на балкон, крізь його шиби заглядав місяць, виринувши з-за хмар. Місяць освітив стіну, обвішану зброяєю. Зненацька в темряві блиснули двоб переляканіх очей... якийсь високий чоловік метнувся з кутка до нас. Витягнувши руку з пістолетом, я вистрілив і при спалаху пострілу побачив перекошене, але дуже знайоме обличчя.

— Це він! — закричав я розлючено.

То був коханець Поесіс.

Тої ж миті Йоан кинувся до нього, але граф, ухопивши його самого, однією рукою відчинив балконні двері, другою хотів був викинути його на камінний брук. Я блискавично відтяв шаблею руку, яка вчепилася Йоанові в груди... і мій друг упав разом із мертвою рукою. Другу руку з пістолетом граф спрямував мені в лоб. Йоан, підхопившись із підлоги, ударив його кинжалом у лікоть і підбив

руку вгору, відтак куля свиснула в моєму волоссі. Йоан вчепився угорцеві в горло, а той вгризся в нього зубами, і хто знає, чи не пробив би він йому зубами черепка, та Йоан розмахнувся блискучим кинджалом і вгородив його ворогові в тім'я з такою силою, що ніж глибоко заїшов у мозок. Неймовірний крик — і все.

До зали вбігли наші люди із смолоскипами. Йоан упав на угорця. Я підступив ближче з запаленим смолоскипом. Оскалеці зуби ладні кусати... гримаса жаху, розвалена голова... щелепи ніби вимелювали сизу отруйну стину, що силивалася з кутків рота.

Я з невимовною ненависттю дивився па цього чоловіка, який забрав у мене все, а тепер був лише трупом. Дітки зі сміхом знімали зброю із стіни й ділили її між собою...

Спустившись парадними сходами, ми зайшли до великої кімнати, де стояли накриті столи; відчинили вікна, викинули через них усіх убитих і самі всілися за столи, так ніби й не сталося нічого, паче ми просто прийшли на гулянку.

Хтось, мабуть, подумає, ніби такого бути не може, але коли хтось знає, що революція й постійна загроза смерті роблять людину байдужою до власного життя, перетворюють убивство й боротьбу в нормальний стан людини, той зрозуміє не тільки наш стан, а й весь наш вік, де головне заняття народів — битви і грабунки.

Це один з багатьох випадків того року. Але я хочу розповісти про другий, який мені коштував дуже дорого.

На Муреші стояв плавучий млин одного саса, в якого ми завше купляли муку, а за те сас вимушений був мовчати перед угорськими патрулями, що нишпорили тут. Млин легенько погойдувався на Муреші, оглушливо-громожкі його колеса крутилися, мов два чорні дракони, котрі мили свої брудні дерев'яні кості в білій від піпи річці, а сас, опасистий, з червоним, круглим, наче місяць уповні, обличчям, у брилі із широкими, мов стріха, крисами походжав у білому фартусі, засунувши руки в кишені, серед сили-силенної селян, що прибули з мішками млина, і кожен заразом привіз цілий мішок історій, байок, новин, отож млин скорше нагадував ярмарок, аніж сільський млин.

Часто і я, певідомий ні кому, сідав на мішок борошна, запалював лульку й, насунувши бриля на очі, вслухався в хихотіння дівчат, у мудрі оповідки стариків, у лайки чоловіків, у запаморочливо ніжне звучання древньої

скрипки, яку старий циган примушував то сміятися, то плакати. Обличчя в нього смагляве їй виразисте, борода біла, мов сніг, очі згасли й вицвіли од старості, голі во-лохаті груди ледь прикриті брудною сорочкою, руда овеча шапка така ветха, що крізь дірки в ній подекуди пробивалося сиве старече волосся: ось так і сидів він на поламаних колесах, кинутих у кутку млина, і оповідав не язиком, а струнами.

Стояв теплий день, і мої вояки, які мали зробити виправу в долину, вирішили переноочувати в млині саса, а вдосвіта піти.

Черга помельників нарешті закінчилася, сонце й собі пішло за гори спати, старий циган поклав голову на млинове коло й задрімав, не випускаючи з рота запаленої люльки — так, мабуть, міг би спати імператор у м'якому ложі під балдахіном... Селяни позносили мішки на підводи, запрягли в ярма ситих волів, білиз та круторогих, і, ляascaючи нагаями, погейкали хто в гори, хто в діл. Уже геть смеркло, скрипіння коліс подаленіло і вмовкло, тільки велетенський млин погойдувався на Муреші, змушуючи дзвеніти довгі товсті линви з липового ліка, якими він був прив'язаний до берега. Сас опустився біля великих дверей млина на гладенький, мов лава, камінь і, припаливши люльку, задивився на вечірню зорю, яка саме сходила. Я сів біля нього, темрява дедалі густішала, коли враз десь далеко з невимовним жалем заспівала трембіта.

— Це вони! — сказав я, схопився на ноги й подався в поле, але, ступивши кроків сорок, оглянувся, і мені здалося, ніби в сутінках біля саса стоїть гонвед і швидко щось роздивляється навсебіч. Але це мені, мабуть, привідилось.

У полі я зустрівся зі своїми вояками, серед них був і Йоан. Який вродливий він був того вечора... він так і стоїть у мене перед очима, ніби зараз бачу його. Накинутий на плечі сіряк, з-під нього видно білу лляну сорочку, обличчя бліде, але ніжне й сповнене доброти, великі голубі очі дивилися меланхолійно, довге біляве волосся, прикрите широким чорним брилем, спадало на плечі... Він справді був вродливий, мов жінка — білявий, блідий, цікавий.

— Ті — ніби дівчина! — сказав я, обнімаючи його.

— А ти — ніби хлопець! — відповів він, нестямпо сміючись.

Потиск їого маленької холодної руки був такий дужий, що я зайвий раз пересвідчився — у його довгих, ніжних, білих пальцях лев'яча суть.

Ми всі разом подалися до млина. Привіталися з сасом, який відчинив нам ворота. Циган уже прокинувся й розказував, як замолоду хитро крав у сусідів курей, підвішуючи їх, зв'язаних за ноги, під сіряк, і йшов собі селом, насвистуючи, накинувши сіряк на одне плече, а людям навіть на думку не спадало, що він несе під сіряком. Сас голосно реготав, хоча мені здавалося, що сміється він силювано. Але ж це мені могло привидітись, так само, як ви вже знаєте, мені привиділось, ніби він розмовляв із гонведом.

Оскільки ми всі були втомлені, то одразу й новлягалися хто де у млині; мельник ще пововтузився трохи з мішками, загасив вогонь у кам'яній грубі та ліг і собі в нижній частині млина, біля коліс. Усі захроцли, дехто з шумом і стогоном перевертається на мішках. Я ліг па простелений на підлозі сіряк поряд з Йоаном, він обняв мене рукою за шию та так і заснув. Я чомусь не міг заснути. Почув, як мельник устав, засвітив каганець і почав тихенько підніматися по драбині. Він ще не дійшов до нас, як мені здалося, ніби вікно зазирнула сизим оком хижак цівка рушниці, вступивши у сонних людей. Я мовчав, заплющивши очі, але крізь ледь-ледь розплющені повіки бачив саса, який із каганцем підійшов ближче до нас і нахилився, ніби перевіряв, чи міцно ми спимо. Обличчя його було жорстоке. Але саме тоді, коли він, так само напішпиньки, повернув до дверей, щоб відсунути великий дерев'яний засув, я скочив на ноги.

— Встати, діти! — закричав я щосили.

Миттю всі, хоч і сонні, і перелякані, були на ногах. Зажіпенілий сас випустив каганець; безперечно, він уник смерті тільки тому, що каганець погас і запала цілковита темрява. В вікні гrimнув постріл, але у відповідь йому — жодного скрику... себто, пе влучило ні в кого. У двері гrimнули приклади.

— До бою! — срібно задзвенів голос Йоана.

Місячні промені ударили крізь ширарини в дерев'яних віконницях, і я побачив, як вишикувалися вряд сниси, а за ними, над плечима тих, що стояли в першому ряду, бліснули маленькі гірські рушниці.

Все це тривало якусь мить. Великі вхідні двері затріщали на завісах і впали всередину.

— Богонь! — скомандував Йоан, і вороги, які ввірвалися в виламані двері, заволали, пересилуючи постріли й гавкання рушниць,— одні — порапені, інші — останнім смертним скриком.

— Вперед! — скомандував Йоан, і списники люто кинулися на великий гурт ворогів.

Я схопив сокиру й бив без жалю то обухом, то лезом в усе, що бачив перед собою.

Відкрили її вони вогонь, наші ряди поріділи.

— Вперед! — знову прогrimів Йоан.

Ще один натиск, ще один ривок — і вороги, відкинуті надвобіч, відкрили нам широку дорогу в цій битві при місячному свіtlі.

Саме тоді, коли ми бігом вибиралися надвір, я побачив пістолета, наставленого прямо в груди Йоана. Клацнув курок, вогняна змія вихочилася з цівки, а я опустив гостряк сокири на голову того, що стріляв, і розколові її павшіл, мов дерев'яну колоду.

— Господи, я помираю! — тихо простогнав Йоан.

Я схопив його на руки й побіг, мов божевільний привид, палякано попереду своїх людей. Вони теж бігли в безладді, переслідувані пострілами й вершниками. Тільки вперед, якомога швидше до гір! Груди моого бідолашного друга страшенно кривавились, місяць ніби палав у небі й пік мені потилицю, люди були схожі на несамовитих примар, які важко летіли поряд зі мною. Аж ось нарешті ми натрапили на стежку, що вела в гори.

Тут ми хоч-не-хоч змушені були сповільнити біг — підніматися ставало дедалі важче. Ми вибралися на пагорб, усіянний великими валунами.

— Стій! — гукнув один із нас, найстаріший.— Каміння в ряд, дітки!

За якусь хвилину каміння лежало в два ряди в бойовому порядку, схоже на мур. Коли вороги почали підніматися на пагорб, на них покотився гранітний вал. Камені спершу котилися неохоче, але поступово набирали швидкість, на бігу вдаряючись об каміння, що стирчало в траві і в кущах; ці безжалальні набої виривали цілі шереги ворогів у долині, або, кинуті зі скелі, падали всією своєю вагою на їхні зухвалі голови. З-за другого ряду валунів виткнулися рушниці, стріляючи в кожну людську постать, що з'являлася перед ними.

— Томо! — потрясаючи шаблею, сказав старий, що взяв командування на себе.— Томо! Біжи, скільки можеш, із

Йоапом, біжи щодуху вперед, постараїся відійти якомога далі від нас... ми відійдемо пізніше... все одно нам доведеться відступати, бо їх надто багато внизу, і тільки-но закінчиться велике каміння та набої, ми змушені будемо тікати.

Я скинув сіряк, загорнув у нього майже безживне тіло Йоана і швидко подався вгору по твердому кам'янистому скелю, проридаючись крізь кущі, переходячи вбрід бурхливі потоки, аж поки вийшов на вершину пагорба, де на зарослій колючим терном галлявині в покинутому багатті під блимали вогники. Я поклав Йоана біля вогню, приніс сухого листя й хмизу, скільки міг підняти за один раз, і невдовзі тут знову загоготіло полум'я, здіймаючи високий стовп диму. Я нагріб сухого листя й зробив постіль, поклав на неї Йоана, розстебнув йому сорочку й заходився оглядати рану...

Це була малесенька черно-червона дірочка під ребром, кров уже не текла з неї, але саме вона були причиною його летаргійного сну. Я припав губами до рани і з силою втягнув у себе. Рот одразу ж став повний крові. Чорна й густа кров потекла з рани, пульс почав битися повільніше, тихше й тихше, Йоан розплющив свої невидючі очі. Обличчя його дуже змарніло, здавалося, па ньому тільки шкіра та кості, а білки очей — ніби зіткані з топесеньких червоних жилок.

— Йоане,— спитав я,— як ти себе почувась, друже мій?

— Як я себе почуваю? — перепитав він, гірко усміхаючись.— А як я можу себе почувати? Помираю, ось і все. А ти не хочеш примиритися з цим, друже мій? Чому? О, якби ти зіпав, який я буду щасливий, коли помру... я ж скоро побачу Софію...

— Ти мариш, Йоане! — лагідно сказав я.

— Ти — мов дитина! Я марю?.. Я відчуваю, як смерть холодом пропикає в мене, в кожну мою жилочку, але він солодкий, цей холод, а ти кажеш, я марю. Повір, я щасливий, дуже щасливий.

Його обличчя, мов подовбаний долотом алебастр, змучене болями, було ясне й спокійне. До нього знову підступала пепритомність. Голова виала на сухе листя... пульс став ще тихший і, здавалося, ніби він геть згасає.

Я безпорадно дивився на нього, неспроможний будь-що вдіяти — в ньому апі найменшої ознаки життя. Заціпенілій, я навіть не чув далеких пострілів наших бойовиків,

хоча кожен постріл змушував мене підсвідомо здрігатися, бо я дуже боявся за Йоана. Стоячи навколошки біля нього, підсунув йому руку під шию, підняв трохи, голова звисла з моєї руки; я дивився на нього й не казав нічого, тільки цілував його біле, мов вапно, чоло своїми губами, вимазаними кров'ю його серця. Обличчя його залишалося нерухоме, мертвe; тільки близина його дивно контрастувала з кривавими плямами від моїх поцілунків.

Різкий свист пробудив мене від забуття; постріли втихи, і я почув щораз більші кроки; я здогадався — то наші, вони більше не могли триматися й відступали. Невдовзі на галяві з'явився спіtnілий старий ватаг, він важко дихав; перестрілка знову спалахнула, але вже ближче.

— Ну, як він? — спитав старий стомленим голосом, з острахом глянувши на Йоана.

— Помирає! — відказав я приречено.

— За нами женуться! Хлопці протримаються ще трохи... але все одно нам доведеться брати ноги на плечі.

Він теж став на коліна біля Йоана, який ніби ожив біля вогню, що з червоного став аж прикро білий.

— Що ж робити? Ми не можемо його нести далі, і тут його залишати не можна.

— Отамане! Вони вже тут! — закричав, підбігаючи, молодий гайдук, відстрілюючись на ходу.— Хлопці вже ледве тримаються!

Ми обидва підвелися, вражені.

— Страйвай-но! — сказав старий, відсторонюючи мене вбік і дивлячись на Йоана, а той широко розплюючив нестяжні очі.— Відйди-но вбік, Томо,— додав старий,— мені треба поговорити з братом Йоаном.

Він витяг з піхов шаблю, подивився на неї, і з його старечих очей покотилися великі слози.

— Брате Йоане! — сказав він дуже тихо.— Пере хрестись.

Йоан повільно, над силу перехрестився.

Шабля свиснула в повітрі, Йоанова голова покотилася по сухому листі.

— Божевільний! — закричав я, націливши пістолет у голову старого.— Що ти наробив?

— Що я наробив? — перепитав старий, падаючи мені на груди й заходячись слізами, мов дитина.— Що я наробив? А що треба було зробити?

Він тремтів. Його уривчасті стогони крізь плач, до якого він не звик, стрясали його так, ніби в нього в грудях

клекотіли демонічні сили,— все це свідчило, що він страждав по-справжньому.

Крики втікачів були все ближче, постріли, здавалося, вже тріщать у нас біля вух.

— Гей! — крикнув молодик, що стояв біля нас.— Просніться: треба тікати!

Він швидко закидав тіло Йоана сухим листям і камінням, а голову закинув у поблизький потік. Мов задихані перелякані олені, зусебіч надбігали наші хлопці.

— Тікаймо! Тікаймо! — кричали всі, і ми із старим отаманом піддалися цій безладній втечі.

Ошалілий, спантелічений, я біг, сам не зпаючи куди, аж поки переслідувачі втратили наш слід, а ми відчули себе досить безпечно, щоб зупинитись і передихнути.

Опинившись на вершині гори, ми заходилися дружно дзвякати кременями й кресалами, розклали багаття й сіли довкола нього. Ми були мертві від утоми, однак хтось мусив стояти на чатах. Одні перев'язували рані — переважно легкі, інші, отак, як були, вклалися на землі.

Я зголосився на вартового, і всі радо погодились. Старий замислено сидів, утупившись у червоний присок, який вряди-годи пострілював іскрами. Хлопці вляглися зі страхом у душі, старий стругав якусь палицю; я сам-один підвівся і, взявши спис, відійшов убік і почав ходити між кам'яними скелетами бескидів.

Ніч видалася темна й холодна, думки мої були збурунені й болісні, в мене аж голова розболілася від них, і я відчував, що потилиця вже не втримує моого бунтівного й гарячого мозку. Думати я не міг...

Так з палаючою головою я й пильнував цілу ніч, і коли зараз згадую про неї — не можу згадати пічого, окрім того, що, отупілій і нечулий, я став здобиччю болісної млявості, которая відтоді супроводжує всі мої страждання.

Другого дня, тільки-но золотаве сонце запалало в небі, коли відпочилі вояки встали й озиралі орлиними поглядами рівнину, пересвідчуясь, що погоні нема, я взяв на плече заступ і подався в долину, до того місця, де загинув Йоан. Вороги побували тут, але тіла, прикиданого листям і камінням, не помітили. При полудневій спеці я почав копати яму. Лоб і груди мої пекли нестерпно, однак жодної краплинки поту не виступило на мені. Я копав так затято, ніби хотів закопати скарб. Коли яма була досить глибока, я розкидав листя та каміння, обережно, легенько підняв тіло — ніби вopo могло щось відчувати — й

поклав його в холодну вічну оселю. Потім пінов до струмка, де лежала голова моого друга. Сонце щедро розсипало свої промені по воді, вона тримтіла, мов хвилясте срібне свічадо, але па дпі добре було видно вродливу юнацьку голову. Проточна вода вимила й забрала з собою кров, відтак обличчя стало геть білим, бліді щоки сріблилися, сизі, мов терен, губи стиснуті, великі очі заплющені, м'яке волосся розвівалося, купаючись у потоці. Я зачерпнув у жменю води і вмив обличчя, яке палало, мов у лихоманці. Потім ще зачерпнув води і вилив її собі на груди, що теж горіли — вода захвилювалася й почервоніла — я нахилився над нею і припав довгим ковтком до потоку, забагреного Йоановою кров'ю; потім, опустивши обидві руки в воду, дістав голову свого друга, високо підняв її до сонця й довго та болісно дивився на неї. Я приклав її в могилі до тіла і, накривши все своїм сіряком, почав повільно й легенько, піби боявся, щоб груддя не завдало мертвому болю, закидати могилу землею. Мені самому хотілося лягти поряд із ним і звалити на себе великий камінь, що нависав край могили, або застрелитися й покінчити із цією мізерією, що називається життям.

На далекому бескиді я побачив вартового з мушкетом, який стояв, дивлячись на хмари. Орел, тримаючи в своїх мідяних кігтях білу горличку, пролетів з гортаним криком над мосю головою, важко вимахаючи крилами, але, запримітивши мене, почав колами підніматися до хмар. Вартовий звів мушкет до чорної крапки, що ширяла в повітрі, і вистрілив. Крутячись у повітрі, орел разом із горличкою впав у прірву.

— Помста! — пробурмотів я. — Не можна мені померти, не помстившись. Після цього я матиму час і померти, і жити, якщо захочу.

Я швидко закидав могилу, зламав зелену гілочку на дереві, кинув її на могилу і, зловісно насвистуючи крізь зуби, подався назад на пагорб.

Прийшов до багаття. Старий, поринувши в сумну задуму, сидів біля вогню, витягнувши ноги й прикладивши руку до чола. Я сів поряд із ним.

— Що будемо робити? — спітав я тихо й здавлено.

— Думав я, думав, — прошепотів він, — така каша, здається, заварилася в мене в голові, що й сам дідько її не розхльобає. Вони вбили хлопця — не я ж бо його вбив, ти маеш це розуміти. Ніж залишати його напівживого в їхніх руках на муки й знущання, краще врятувати від

усього. Ти не знаєш, Тому, як муки й пайжорстокіші болі пробуркують до життя душу навіть помираючої людини, але хіба то життя? Чи, може, ти думаєш, що я їм забуду це... прощу сасові, який продав нас, мов Іуда Ісуса Христа? Я вже послав вивідника Ніце, сина Флоари, він уміє трохи по-циганському, до того ж, наквецяв собі обличчя сажею й одягнувся в дрантя — хай подивиться в млині, там вони ще, чи вже пішли. Якщо їх нема, то вже сьогодні ввечері ми підемо до кума-саса й вин'смо келих-другий за його здоров'я.

До нас долинув якийсь гамір. Наші хлопці з веселим реготом вели, оточивши, Ніце, сина Флоари, а той — босий, волосся вибилося з-під кечули, лікті стирчали з сіряка, коліна блискали крізь штани, чорний і зморений, як чорт, з запалими очима, кечула сповзла набік — галасливо розказував, пересипаючи мову циганськими слівцями, що він робив у свого доброго дядька — в саса. Але підійшовши близче до нас, він став серйозний, очі його жорстоко збліснули. За блазенською маскою приховувалась душа, сповнена ненависті й помсти — дурнуватий вираз на обличчі, хитрувата усмішка прикривали справжній стан його душі. Хлопці відійшли від нас, а він, підступивши близче, півголосом розповів про все.

Старий звелів хлопцям спати цілий день, бо вночі буде робота.

Ніце назбирав у траві листочків отруйного латука, залінив їх у великі грудки мамалиги й поклав собі в тайстру.

Давно вже смеркло, хлопці спали — тільки я все мовчки ходив, голова моя розвалювалася від незнаної тривоги, а в душі зяяла жорстока, нечувана порожнечा. Що в мене ще залишалося на землі? Був у мене тільки він — і він пішов від мене. Аби я мав брата і той помер, хто знає, чи переживав би я дужче. Небо затягли попелясті хмари, волохаті й швидкі, вони летіли в нічному теплому повітрі, червонокрилий місяць контрастував з ними. Хлопці вставали й потягувалися зі сну; їхні сизі списи вилискували при місяці, високі шапки витанцювали в темряві відважно й зловісно.

— Ходімо, дітки! — сказав старий ватаг. — Сьогодні в нас буде чудова вечеря: попробуємо мельника!

Я здригнувся, почувши ці слова, однаке не спромігся стримати радість.

Ніце йшов попереду, ведучи нас темними гірськими пляами. Ступав він легко й нечутно, мов пантера, жоден

камінчик не ворухнувся під його ногою. Гори відкидали на сусідні схили тіні, небо переганяло хмари, а в скелях — покалічених кам'яних скелетах — свистів вітер. Час од часу зривався якийсь камінь, не втримавшись на скелі, і з гуркотом летів униз.

Ми спускалися до млина. Млин був зачинений, а пес, спущений із ланцюга, завивав на місяць. Його лініїве завивання линуло далеко в нічному повітрі.

Ніце подав знак, ми всі прицали до землі, а він сам тихенько пішов уперед і здалеку кинув собаці грудку мамалиги. Той схопив її на льоту й жадібно проковтнув, нєдовзі латук почав діяти, і пес покотився, жалібно стогнучи, по піщаному березі річки. Ніце махнув нам, і ми пішли вперед. Живіт у пса роздувся, мов барабан, він страшенно мучився. Хтось із хлонців пожалів його й прикінчив списом.

Ми підійшли до млина. Постукали в двері й почули переляканій голос мельника:

— Хто там?

— Це я, пане,— відповів Ніце по-циганськи.

— Що ти хочеш, зараз же ніч? — спитав мельник.

— Я приніс погану звістку, пане: ідуть горяни... я щойно бачив їх і прибіг сказати, що тобі треба тікати...

Ми почули, як сас піднявся сходами, важко покашлюючи, нарешті відсунув засув. Тільки-но двері відчинилися, Ніце схопив його за горлянку так, що сас ледь не знепритомнів. Він випустив із рук ліхтар та ключ, очі його вибалушились, обличчя почервоніло.

Ніце неодмінно задушив би його, коли б старий пе зупинив. Він звелів запхнути мельникові в рот кляп і з'язати. Усе було зроблено швидко й мовчки, сас не встиг навіть скрикнути. Очі старого ватага спалахнули жорстоким вогнем і страхітливо забігали в орбітах. Він став схожий на блідого старого демона смерті. Ще через хвилину були з'язані сонні наймити й дружина мельника.

— Пускайте колеса! — крикнув старий.

Колеса почали крутитися, млинові жорна з важким скрипом заходилися перемелювати самих себе. У страшно-му скреготі голих каменів, у свистячому шумі коліс, які спінювали воду, у скрипі млина, що, розгойдуючись, тріщав усіма суглобами, тонули слабкі й глухі крики з'язаних. Кілька хлонців вискочили на дах млина й почали рубати його сокирями, скидаючи великими шматками гонт у воду. Гонт спершу пірняв, а потім виридав, мов

душі потопельників. У кутку па підлозі стояла бочка смоли, її розлили по всій підлозі. Потім привели полоняніків і міцно прив'язали до товстих балок, які стирчали із спустошеного млина, мов кості скелета. Старий звелів витягти кляц із рота зрадника.

— Навіщо ти нас продав? — холодно й жорстоко спитав ватаг, дивлячись, мов мармуровий демон, в очі мельника.

Сас онімів від страху. Він не міг вимовити ані слова... ні пощади, ні ненависті... щелепи його зімкнулися й тримали, очі бігали, мов у божевільного, язик затинався, неспроможний вимовити ані звука. Жах скував його. Жінка гірко плакала, наші хлощі благально й щиро дивились на розлюченого демона помсти.

— Розв'яжіть усіх, крім мельника, і па берег, а він залишиться тут!

Наказ одразу виконали.

Ми теж зійшли па берег.

— Хто нас видав? — суворо спитав старий жінку.

— Він! — сказала жінка зі стогоном.— Чоловік мій... Казала ж я йому, щоб він не встрявав у ці діла. Та ж ні... не послухав. Угорці дали йому двісті золотих, і за них він продав вас.

— Жінко,— сказав старий ватаг,— ми не маємо нічого ні до тебе, ні до вас, хлощі,— звернувся він до наймитів.— Розв'яжіть жінку, хай вона візьме гроші і що хоче в млині.

— Гей, зарядіть рушниці та давайте розстріляємо цих сасів! — сказав Ніце, усміхаючись.

— Холостими! — прошепотіли ми один до одного.

Наймитів розв'язали.

— Тікайте! — звелів їм Ніце.— Хлощі, вогонь! — крикнув він до своїх.

Наймити побігли, тільки п'ятами замиготіли — рушниці гримнули, але оскільки були заряджені холостими патронами, то лише примноожили страх у втікачів. Жінка вийшла з вузликом із млина й пішла, плачучи.

Мельник, прив'язаний до балок млина, почав стогнати.

Старий ватаг скрутів солом'яне перевесло, вмочив його у смолу і, запаливши, кинув у млин. В одну мить підлога, просякнута смолою, загорілася, мельник розпачливо закричав, його крик пересилив рокіт коліс і гуркіт жорен. Старий ватаг дико засміявся — сатанинський памір здійснився. Схопивши сокиру, старий перерубав мотузку, яка тримала млин біля берега. Млин гойдиувся й поплив, палаючи, по воді.

— Богнем і водою! — люто вигукнув старий. Він вискочив на камінь і підняв кулака до неба: — Якщо я вчинив зло, то хай гріх упаде на мою душу!

Жахливе видовище! Ревіли колеса, скреготіли млинові камені, охоплений полум'ям млин тріщав, дико кричав мельник у своїй вогняній могилі. Весь млин був схожий на старого хворого вогняного дракона, який із ревом рвав своїми могутніми крилами почервонілі від вогню хвилі. Млин плив швидко, гнаний колесами і підхоплений течією річки. Прибережні діброви освітлювалися там, де пропливав палаючий палац, і дивилися своїми лісовими очима на це видовище... Сірі хмари на небі порожевіли від вогню, важкий щільний дим тягнувся вслід за відпливаючим млином і забивав подих.

— Ось і все, дітки! — сказав старий, важко зітхнув і зійшов з каменя, на якому досі стояв.— Вертаймося в гори!

Я ніколи не забуду цього неповторного у своєму роді видовища...

А тим часом утиски угорців стали нестерпні. Найменшої підоозри було досить, щоб будь-кого повісити або розстріляти. Смерть стала нормальним станом життя, а життя — винятком. Вороги по-варварськи спустошували румунські села, без жалю вбивали жіночі і дітей, ніби намагалися перевершити один одного в жорстокості та люті. Тож цілком природно, що румуни, вимушенні мститися, вимагали зуб за зуб, око за око. Угорці робили не революцію, а займалися розбоєм, простіше кажучи — грабунками, і ці грабунки непростимі тим більше, що спрямовані вони були проти гнобленої нації, нації парії — супроти румунів. Тим-то люди й змушені були ставати за себе! Зуб за зуб, око за око! Це був девіз пікінерів — і вони відміряли тією мірою, якою міряли і їм. Румуни не грабували, вони вбивали. Людей рахували не по рангах, а по головах, бо коса не знає різниці між кучерявою головою чорного магната й між собачою головою гонведа. Цей народ став жорстоким, коли струснув свої залізні ланцюги — жорстокий, мов лозина господня. А хіба не всі народи такі? Вони лагідні й милостиві в мирний час, у них добродушна вдача й ширі очі, вони схиляються під важким тягарем життя. Але подивіться на них у революцію! Ви побачите глибини цієї страшної душі, котрі приховувалися під маскою добродушності, побачите, як вивергаються незвідомі досі прокляття минулому, побачите, як летять кайдани з їхніх рук у мор-

ди їхніх бездушних гнобителів. І бояться тоді бездушні визискувачі, і віддають усеньке своє майно, аби лиш вирятувати своє життя. Але простолюдин не хоче майна, марно його обсипати золотом, марно одягати його в шовки. Хліб, відібраний від рота його дитини, переважить золото; його гіркі слози і кривавий піт перетягне всі перли Сходу; тому він не хоче ні золота, ні твоїх перлів, він хоче твоє життя! І хто ризикне назвати його несправедливим і злим? Чи є в природі закон, який не виправдає його? Чи є в природі закон, який не виправдає тебе, якщо ти вбив того, хто впродовж століть батожив твоїх батька-матір, хто спалив у вогні твоїх прадідів, хто наповнює крициці й річки тілами твоїх дітей? Закони, які становлять основу моральності, навіть спрямовують тебе, вимагають від тебе робити саме так, як ти вчинив, бо тільки так може бути відновлена рівновага і справедливість на землі. Але доброочесність просить: не убий. Ніхто не зобов'язаний бути доброочесним, але кожен повинен бути справедливим — і якщо вирок цього права не знаходить жертви, ти сам масш принести себе в жертву йому. Убита людина — не прочитана думка; спалене місто — перегорнута сторінка. Це кодекс закону революціонерів і скрижалі божої епра-ведливості!

(Далі з рукопису Томи вирвано дуже багато сторінок. Чи він сам визнав за краще зняти їх, чи чиясь чужа рука, кому він довірив свою сповідь, мала нескромність вирвати їх і присвоїти... Та хоч би там як, а нам досить прикро, що ми неспроможні довести до відома публіки зміст тих сторінок; що ж, вдовольнімося тим, що залишилося):

... що я застав його вдома. Та й що він міг відповісти? Тим більше, що рішення давно прийняте, а я мав намір виконати його, навіть якби до мене не дійшла ця звістка. Дід Терінте наполягав ось на чому: я маю прийти до п'ого в село й стати священиком. Про згоду єпископа на висвячення можна не турбуватися. Революція закінчилася, і я не бачив підстав відмовлятися від сану священика, тільки душа моя не могла терпіти ряси. Невдовзі очікувалося відновлення миру, але ми, гвардія Карпат, ще не перестали існувати.

Одного дня дід Терінте послав мене принести води з криниці, яка була недалеко. Стояв ясний теплий день, довкруг зеленіли кодри. І тоді мене охопила неймовірна туга по мандрах. Я прийшов до криниці, довго дивився у воду

на її длі, потім упustив туди глека, а сам подався в гори.

Село наше теж було спалене, пустельне, і тільки сільські собаки то сям, то там вили від голоду та біліли подекуди скелети мертвої худоби.

Я прийшов до своєї хижки. Кинувся в обійми старенькому татові, який вважав, що я загинув. Довго ми стояли отак, обнявшись, обос — батько й син, очі моого старенького тата виповнилися слізьми, він не сказав ні слова, тільки гладив мене по голові й по чолу та цілував, плачуши мовччи від радості. День і піч я розповідав йому про все, а він ніяк не міг удовольнитися почутим... Коли я спітав його, як йому велося в бурений час, він, хитро усміхнувшись, кивнув мені па косу, що висіла на кілку.

— Робив і я, що міг, тільки старий уже став! Немає сили в руках! — сказав він бадьоро.— Гай-гай, якби я зараз був такий, як ти... але я старий, і тут нічого не вдіш.

І він щасливим поглядом зміряв мене від голови до п'ят, ніби не міг повірити, що це я, а не хтось інший.

Прийшла й Фініца. Вона була заручена з одним ставним вродливим парубком. Я заговорив про весілля, і вона зайшлася рум'янцем аж по самі вуха. Але... я знов, що це її приємно.

У країні запапував цілковитий мир. Фініца одружилася, я був на весіллі старшим дружбою — врешті, був я собі вдома та й був, аж ось одного дня помер тато. Я поховав його поряд з матір'ю, поставив в уголів'ї дерев'яного хреста, увінчав його вінком із васильків. Фініца, бідолашна молодиця, витерла слізози фартухом і пообіцяла, що приноситиме квіти на їхні могили, а на свята ставитиме по свічці за уникій їхніх душ.

Сум поселився в моєму серці, сум і порожнеча.

Поесіс

Я поїхав у Клуж. Почекав, поки смеркне, щоб піти до її хати й побачити, що сталося з дівчиною. Мені спало на думку вибачити їй усе і, якщо в неї залишилася ще хоч іскра кохання до мене, забрати її з собою, зробити її свою дружиною. Серце мое було переповнене любов'ю, і я, мов потопаючий, ладен був ухопитися за соломинку.

Ніч видалася дощовою, чорні хмари мчали по небу, і в їхніх розривах вряди-годи прозирав місяць. Я прихо-

пив із собою маленького ліхтаря, вийшов надвір і попленився під илюсікіт та шум дрібпенького дощу по вулицях, вибрався за місто й почалапав через поле, залите водою, хлюпаючи ногами по калюжках, у яких тонула зелена трава. Стояла така темінь, що не видно було витягнутої руки. Я підійшов до її будинку, засвітив ліхтаря перед дверима, хотів постукати в двері, але побачив, що замок опечатаний. Що це може бути? Мабуть, як і кожна жінка, що захряслала на стежці пороку, вона запуталася в боргах і змушенана була відкупитися своїм майном: помепканням. Мені до того байдуже — мені треба вийти в хату їй ще раз ічергити щасливі хвилини свого життя. Я зірвав печатку з замка, вирвав і сам замок.

Зайшов усередину — у її кімнату. Все тут було так само, як і останнього дня моєго кохання. Піаніно стояло відкрите, біля нього стілець, перед каміном крісло старого з високою спинкою. Зліва під стіною — біле чисте ліжко Поесіс.

Я поставив ліхтаря на стіл і побачив конверт із сургучовою печаткою. Взяв його. Він був заадресований мені піжним її почерком. Я швидко розкрив його й прочитав. Лист був написаний третмливою рукою, подекуди чорпильні рядки розплівлися від сліз, які падали на папір. Наводжу його так, як він був написаний:

«Любий мій, любий і коханий!

Ти вирішив, що я зрадила тобі, що я зрадниця й розпутна, і пішов світ за очі. Так, я була злочинницею, любий мій, злочинницею, як і Марія Магдалина. Тому, я не прошу твого кохання, бо коли ти читатимеш ці рядки, ти не зможеш любити похоронений прах і мертві очі божевільної дівчини — збожеволілої від любові до тебе і вбитої любов'ю, до якої її вимусила природа — любов'ю до свого батька. Батько хворів — я не могла заробити нічого. Що я могла вдійти? Жебрати — соромно. Я продала себе. Відтак заробила багато грошей, навіть надто багато, бо тато помер. Описати тобі, що я відчувала, похоронивши його? Скільки разів я думала піти до тебе, обняти твої ноги — і просити тебе, благати в тебе прощення. Ти міг би зробити із мене свою рабиню, бо я любила тебе, я люблю тебе! Я була в Йоапа. Молила його потурбуватись про тебе, віддала йому всі гроші свої, які мала, але взяла з нього клятву, що він не згадуватиме мене при тобі. Перш ніж піти, він прийшов до мене й розповів про твій стан, але

я послала його назад, бо знала, що перша думка, яка спаде тобі в голову — накласти на себе руки. Я зпала, що ти мене любиш так само, як я тебе. Одного дня ти зник. Навіщо тепер мені було продаватися, коли тато помер, а ти пішов? Я написала заповіт, яким заповіла тобі цей будинок... потім запалила вогонь у каміні, зачишила двері, зачишила й віконниці, бо мені здався дуже гарним намір померти такою смертю, яку вибрав для себе ти. У задушливій кімнаті я пишу тобі оцей лист. Потім сяду до піаніно й почну грати піжний м'який вальс, який я грала, коли твоя чорночуба геніальна голова лежала в мене на колінах. О, якби я могла погладити це мармурове чоло — але я не можу навіть сподіватися. Ти мені вибачиш? Аби ж то ми були тільки вдвох на світі — ти і я... як би ми любили одне одного — ти і я. Ми перейшли б через усі зелені кодри, аж поки й померли б у обіймах одне в одного для того, щоб уже на тому світі могли йти, взявши за руки, два янголи по небесних зорях. Прощай, мій хлопче! Я люблю тебе! Думай про мене, а я, хоч би де була, думатиму про тебе і тільки про тебе. Не відштовхуй мене — дозволь мені бути твоєю...

Твоя Поесіс».

Я читав і перечитував її слова, а потім зайшовся невтримним плачем, мов дитина, змиваючи її рядки слозами, стираючи гарячими, мов жар, губами.

— Поесіс! — кричав я, притискуючи повітря кімнати до своїх грудей.— Поесіс, вибач мені!

Я сів у крісло біля піаніно, в якому вона померла, натиснув на клавіші, по яких бігали її ніжні, красиві нальці, і біль мій ставав дедалі солодший, глибший, чистіший. Може, чиста її душа піжно торкнулася моого чола. Може, вона, уже вся повітряпа, торкнулася моого волосся, поцілувала мене в чоло. Я довго ходив по кімнаті, а в голові моїй роїлися думки — то ніжні, то гіркі. Потім, роздягнувшись, я ліг на її біле ліжко. Вона спала зі мною — мої гарячі губи на її білому чолі — і не було нічого. Марні обійми, марна ласка — і нема нічого. Я впивався нігтями в подушку, аж поки сон змилувався наді мною, і стомлений мозок мій заспув.

Я міг би залишитися в її хатині, яка тепер належала мені — я міг би провести тут усе своє життя, читаючи й перечитуючи в нападі божевілля це послання, написане її рукою, мріяти про неї все своє життя — уявляти, як

вона ходить по хаті, як усміхається квітам на вікпі, як не спить за шиттям чи плетінням для моєї дитини. Я міг би придумати собі ілюзорне щастя, ілюзорну родину, ідеальну жінку — одне слово, міг би збожеволіти. Але павіщо? І потім, хоч би як довго тривало божевілля — все одно до кожного приходить мить просвітлення, і найперша думка такої миті — вкоротити собі віку — це мить відчаю, скептицизму, розчарування. Тому я й пішов світ за очі... В цьому листі було всеньке мое життя.

1868—1869

ПЕРЕВІЛЕННЯ ФАРАОНА ТЛА

Вечір... Вечір... Безкрає й спокійне море розіслало своє плесо, наче прозоре голубе полотно, під місяцем, що золотим яблуком пропливає високо в небі, в голубому повітрі... Пустелі Нубії, мов припорощені легеньким сніжком крижані поля, світяться зеленувато-сірими барвами, а там, у далечині, видніються оповиті місячним сяйвом гіантські споруди Мемфіса, священного Мемфіса... Здається, ніби літньої ночі в цілому світі зненацька випав алмазний пил і від його блиску свіже повітря Єгипту стало приемним і піжним, і тільки поміж довгі, порослі хитливим комишем береги Нілу течуть його води, в яких відбивається, наче у величезному дзеркалі, небесне склепіння, а хвилі, накочуючись, наче рухливий кришталевий саван, одна на одну, виспівують на глибині пісню пісень... Легко, ніби думка, проноситься невеликий чорний човен посеред величних краєвидів, що розкинулися вздовж обох берегів річки... Проноситься повз старовинні міста з їхніми сірими будівлями й нескінченними колонадами, оповитими нічним тъмянним світлом, повз незрушні піраміди — гробниці фараонів, повз мовчазні пальмові гаї. Тільки перелітні птахи, вишикувавшись у чималий ключ, пронизують своїми розпростертими крильми бездонні небесні глибини... Куди вони летять? Куди?

У чорному човні, поклавши велику голову на шовкові подушки, лежав хворий фараон Тла; довкруг його високого чола червонів вінок із квітів маку... квітів забуття й сну...

Його човен мчав вічними хвилями доти, аж поки на одному й другому боці Нілу з'явилися висячі сади... По два на берегах, над ними, піби на спилі гори, знову по

два, а на самому верху сходів — іще по два... То були гігантські сходи, вимурувані аж до сонця, і на кожній сходинці розкинувся великий просторий сад, і всі вони, поступово здіймаючись до неба, один за одним відображалися, мов у дзеркалі, в безмежжі Нілу... Відображення висячих садів сяяли глибоко-глибоко в річці, а поміж них у глибині вод, на дні, здавалось, пропливає, виблискуючи, як дорогоцішій скарб, місяць. Човен причалив до берега... Блідий і замислений фараон ступив на берег і відразу піршув під високі тіписті склепіння садів. Тінь його, не-паче памальованій вуглиною па білому савані образ, падала на посыпані піском стежки. Серед найвищого саду стояв його палац, з круглим куполом, з рядами сірих колоць, з гігантськими арками...

Ті мури були такі високі, що фараон здавався чорним жуком, який, опинившись серед нічного світла, поволі підпімався сходами, проходив попід склепіннями палацу.

Він зайшов до великого залу: Мемфіс лежав коло його ніг... Безмежне місто з білими куполами... з океаном височених палаців, з широкими, викладеними довгими білими плитами вулицями, з пальмовими садами — все це утворювало чудову картину, а він зачудовано дивився па неї... Фараонові здавалося, що це мріє дух всесвіту... що для нього, кому земля з її імперіями є просто невеличким зернят, заповітна мрія в цю мить — Мемфіс... Склепіння вікон вигиналося високо над фараоновою головою, звід зали був розмальований усіма знаками зодіака... на високих стінах були зображені фараони Єгипту.

Фараон думав... Величезні примари проносилися в уяві сердешного смертного, який серед цього величного світу почував себе таким маленьким, наче мурашка на тримливому листку, що пливе водами Нілу... Зпенацька на високі вікна опустилися рожеві завіси... фараона в просторії залі огорнули рожеві сутінки, пронизані сяйвом місяця, що линув над Єгиптом. Мемфіс зник... І фараон зостався сам з своїми чорними думами... Ніч німувала... А фараон походжав у рожевій півтемряві залу в своїй чорно-ліскучій мантії... потім вийняв з-за пазухи ампулу з суцільного аметисту, взяв велику чашу, наповнив її священною водою з Нілу... Відкрив ампулу й виплив три краплі рідини, мов чорнило, в чашу, і вода в ній помалу-малу стала спершу жовтою, наче щире золото, потім рожевою, як небо па світанку, опісля синьою й глибокою, мов небесна блакить.

Фараон довго дивився на воду в келиху. Йому здалося, щоб із зміною її кольорів у ній відбуваються дивні речі... І справді, спершу в золотій рідині він помітив на дні малого, мов мушка, чоловічка, старого й лисого, з паличикою в руці, який снав, простягшись на сонці, лише голову склавши в затінок храму... У рожевій воді йому привиділася ясно-лілова рибка, дуже схожа на вродливого юнака... у блакитній же перед його зором постала людина похмура й холодна, з бронзовим обличчям...

— Через п'ять тисяч років,— прошепотів фараон, усміхаючись.— О Родоне, Родоне!

Він відчинив високі двері й зайшов до іншої зали. Підлога в ній була — суцільне дзеркало... зала без покрівлі... Угорі побачив небо, океан зірок... унизу, в дзеркалі — те саме зоряне небесне скленіння... Фараонові здалося, щоб він нещасний цвіркун, що висить у безмежжі...

— Icic! — гукнув фараон до дзеркала.— Покажися, Icic!

Підлога почорніла, і на ній показалися білі листки... зображення людей і тварин... Весь палац злегка здригнувся...

— Настала моя смертна година...— мовив фараон, щоб розмовляв сам із собою...— Хочу, щоб ти сказала мені правду... Не показуй минуших образів... які спопукали б мене думати, що на цьому світі ми тільки порох...

У залі пролунав регіт.

— Чого смієшся? — похмуро спитав фараон.— Мені не до сміху, демоне... Хочу почути правду, а не насмішку...

— Порох? — перепитав у нього хтось із холодною й лютовою іронією в голосі.— Порох?.. Помиляєшся... Що ти таке, фараоне Тла? Ти — ім'я... тінь! Що називаєш ти порохом? Порох — це те, що завжди існує... а ти — лише одна із форм, яких він прибирає... Те, що два роки тому звалося фараоном Тла, колись було чимось іншим, зовсім не тим, що сьогодні посить ту саму назву...

— Твій образ, Icic...

На чорній підлозі з'явилося велике червоне коло... на ньому гронами висіли живі істоти й речі... Внизу мінерали, до яких тяглися корінням рослини... Тварини були прив'язані до рослин, люди — до тварин, мінерали — до людей, рослини — до мінералів, тварини — до рослин, люди — до тварин, і ці різноманітні форми, нанизані на мотузки й приченелепі до червоного кола, оберталися й погойдувалися...

— Я все зрозумів...

Підлога знову стала золотим дзеркалом... Небо також заглибилось у свою безконечність.

Фараон побачив себе в дзеркалі, як зупинену мить...

— О Родопе, Родопе! — промирив скрущно.— Кого я називав Родопе?.. Якусь тінь.

Він вийшов і з гуркотом зачинив за собою двері...

Дзеркало збрижилося, мов плесо озера... Десять у його глибині, під хвилями, сварилися якісь голоси... Лунали сміх і плач... свист, зойки, зітхання... Серед хаосу несміливих голосів почувся чийсь гучний регіт...

— О лютий мій вороже... — доносився із залу голос.— Піраміди і храми, міста й висячі сади виставляєш ти перед моїм зором... А я сміюся з вас, земні царі, кепкую з вас... Чому намагаєтесь затримати вічність у кам'яних спорудах, які для мене лише шкаралупа лісового горішка... В мені, в загибелі їй відроджені, вічність... Ви ж... просто тіні, які мені подобалося малювати в повітрі... ви хочете впіймати мене... Божевільні!

По цьому дзеркало-підлога стало чистим, і вічне небо, глянувши на себе в п'ому, замилувалося своєю вродою...

Сіра піраміда, чолом сягаючи хмар, височіла серед безлюдної пустелі... Місяць заливав її своїм світлом, так що освітлені місця здавалися вкритими снігом, а затінені були чорні, мов вугілля. Позаду піраміди, на піску, простяглася її видовжена, гостра, велетенська тінь... Фараон, наче чорна рухлива цятка, попростував краєм тіні, аж поки опинився коло підніжжя піраміди... Золотим ключем відімкнув двері, зайшов і замкнув їх із середини... зачинив за собою браму світу, опинившись сам-самісінький у величезній гробниці... Тоді запалив смолоскип... Там стояли колони, статуї богів, яких ледь торкалося червоняве світло смолоскипа. Його проміння блискавично вихоплювало з пітьми, із затінку холодних стовпів чорні зображення велетенських богів, так що здавалося, ніби з-за кожного каменя в кожній примарі світяться темні злі очі. З-під ніг статуй витікали тонкі струмки і зникали в землі... Час від часу червоне полум'я смолоскипа, спалахуючи дедалі сильніше, кидало жмути світла попід похмурі сірі аркади, попри холодні колони в порожні зали... і нікого, нікого не було в цій оселі смерті...

Раптом з'явився Тла... Він з гуркотом зачинив двері гробниці, які відділили його від навколошнього світу... Велике бліде обличчя, глибокі й близькі очі, горда хода.

Чорна мантія, накинута на плечі, розкішними складками спадала додолу... Суворий, він стояв у червонястому світлі смолоскипа. Страшним було лице цього єдиного смертного у просторій і порожній оселі смерті... Та чи ще був він живим? Трохи згодом покладе він свою обважнілу голову від думок про царство на подушку вічного спокою... Вічного? Ох, він і думати про це не зважувався.

Він жив наче вві сні... жив серед цілого покоління людей... бідолашний мрійник, вимучений болями, який прагне смерті... Швидко відчинивши двері, він ступив на сходи, що вели в підземелля, присвітив смолоскипом і побачив далеко внизу, під гробницею, як полискують чорна площаця... Ніби мовчазний океан хвилювався під пірамідою...

— О озеро! Незабаром ти співатимеш молитви біля моого уголів'я...

Він пішов сходами все нижче й нижче, немов спускався на дно глибокої шахти... І згодом опинився далеко внизу, аж біля озера. Світло смолоскипа не сягало далеко, тому лише частина плеса почевоніла, і на середині озера окреслилися чорні фантастичні обриси порослого дібровою острова...

Фараон піднявся сходами до високої, мов палац, кам'яної урни і кинув у неї смолоскип... І раптом ніби храм засяяв серед глибокої темної ночі — так запалала рідина в урні й освітила всю залу під пірамідою, мов під високим небесним зводом, освітила блискуче озеро, зелену діброву на острові, бліді високі квіти, стежки, посипані сріблястим піском, прекрасний сад... А клуби густого диму здіймалися над вогнем, що палахкотів в урні, й розплівалися вгорі, під склепінням підземелля...

Фараон знову спустився на берег озера... До острова вів насип з дрібної ріші, залитий водою... Фараон пішов насипом... вода сягала йому до колін... від його ходи на поверхні озера в усі боки розбігалися кола й зникали вдалині, поля широкої мантії торкалися води. Він ступив на острів і при червонястому світлі смолоскипа пішов під темним віттям дерев повз довгі клумби до середини острова...

Там на невисокому п'єдесталі стояло дві домовини... В одній з них лежала жінка з восковим обличчям... Вінок з червоних троянд довкруг чола контрастував з її блідим мертвим лицем... Великі запалі очі були прикриті повіками, обличчя виснажене й худе. З труни аж до землі

звисав її одяг... На грудях лежали складені холодні, білі до прозорості, з довгими й тонкими пальцями руки... Жінка була певимовної вроди...

— О Родопе,— заговорив фараон, стаючи на коліна біля домовини і схиляючи своє заплакане лицце до її грудей...— Як я тебе люблю!.. Чому ти померла?.. Чи ж я тобі не казав, щоб ти не вмирала?.. Хіба я не прохав тебе, мила дівчина? Чи бачиш ти світло отого величезного світильника?.. Чи бачиш ти сад, серед якого стоїть твоя домовина?.. Чи помічаєш ти коропи фараонів, що висять на гілках дерев?.. Ах, якби ти могла їх бачити... Якби могла розплющити свої великі очі, щоб дивитися па мене, поки помру тут, коло тебе, бо пезабаром помру і я... Родопе! Шіду я слідом за тобою у вічний морок, звідки немає вороття... Небо з його зірками, Ніл з його вічними хвилями... божественний Мемфіс... цілі покоління плакатимуть... та я вмираю, вмираю, бо померла їй ти, моя бліда дівчина... моя дівчино...

Фараон прикладав своє чоло до її схрещених рук... Темрява... Якийсь холодний туман оповив його мозок, йому здалося, ніби Родопе кличе його з далини, махаючи гілкою фінікової пальми... відчував, що серце в нього б'ється дедалі слабше... що життя витікає з нього... що... нічого... нічого.

Він помер, поклавши голову на її груди.

Величезне полум'я ще горіло, оповиваючись димом, і здавалося, ніби його багряне світло то зникає, то з'являється в фантастичному підземному світі... Потім полум'я згасло, і глибока, безмежна піма пітьма оповила мертву людину.

Все це було так, ніби перед очима промайнула велич, як осяяній блискавкою сон, і після неї залишився тільки морок, схожий на сон без сповідінь, па темряву поза простором і часом.

— ...Не пускайте його! Гур-р-р! За ним, хлонці!..

— Ха-ха-а!

І юрба босих хлончаків у великих капелюхах гналася по п'ятах за старим обшарпаним жебраком з перекошеним од жаху обличчям і розкуйовдженою головою.

Хлончаки кидали в нього камінням, а він, сердечний, плакав і щосили вигукував:

— Кукуріку!..

Молодий блідий францисканець проходив повз них... Старий кинувся йому в поги, почав цілувати поли його ряси і зі слізами на очах простягати до п'яного руки...

— Злі їй безсердечні діти! — крикнув монах сильним дзвінким голосом.— І не сором вам мучити пещасного божевільного?.. Недоумкуватого жебрака?.. Хіба ви не бачите, як він плаче, хіба не бачите, як здіймає худі старечі руки?.. Ах! Хай на вас упаде боже прокляття!

— Кукуріку! — гукнув старий, тремтячи зі страху.

Перелякані діти, витріщивши на блідого ченця свої розумні очі, розбіглися, мов зграя горобців. Францисканець підняв старого із землі й поніс його до високого мурованого будинку, там легенько опустив на землю, підмостили йому під голову свій ковпак... Потім приклав гарну руку до серця бідного педоумка, яке, здавалося, мало не вискочить з грудей від жаху, і сидів біля п'яного доти, поки не відчув, що той заснув... А тоді поклав коло старого білу хлібину й пішов, зітхаючи... Велика слізоза блищала на оці вродливого монаха.

У старому кам'яному будинку, під яким чернець поклав бідолащеного старця, містилася міська рада Севільї. Над старовинним містом, над його безлюдними вузькими вулицями стояло темно-блакитне небо й пекуче сонце. Нестерпна виснажлива снека розігріла каміння бруківки, пісок і мури, змусила міщен опустити в кожному вікні штори... Місто здавалося глухим і незаселеним, бо на вулицях і площах не було видно ні душі. Жебрак спав, скованши голову в затінку стіни... Однак, хто його знає, чи спав... Густа тінь від будинків, лінощі спекотливого дня, піде жодного руху, жодного голосу — все це піби говорило, що в цьому місті всі люди або повмирали, або сплять... А оті нещодавні дитячі вигуки — не що інше, як перерва серед постійної тиші.

Сердешний старець заснув... І дуже дивні сни він бачив... Здавалося, ніби все його тіло може видовжуватися й скорочуватися, набирати будь-якої форми... Спершу здавалося, піби його голова поступово надимається, і він стає старим горбуном, оглядним і жартівливим, або відразу же висихає на тараню, перетворюється в здоровенного чолов'ягу з невеликими близкучими очима, одягненого в довге чорне вбрання... або ніби надимається його тулуб, ноги тоншають, і він робиться схожим на лантух з борошном на двох тонких веретенах... Відтак від відчува, ніби дуже швидко стискається і перетворюється на маленький

зародок у жовтку яйця... Крізь білок він усюди бачить тільки пикаралупку, опісля починає метатися, наче муранка, всередині яйця і рости, рости, аж поки йому здається, ніби щось тисне йому на плечі...

«Ага! — подумав він. — У мене виростає пір'я».

Далі старий відчув, що росте далі, що в нього вже вирости чималі крила... що він зробився півнем. «Кукуріку!» — співав він під парканом на порожньому подвір'ї, походжаючи між кам'яними плитами по болоті, на якому залишалися химерні сліди його лап, мовби знаки зодіака... «Кукуріку!... — гукав, однак почував себе кепсько... Голова була важка... гребінь звисав униз, у круглих, наче дві сталеві кульки, очах тъмарилося... Тоді він схилив голову й склав її під крило... став на одній нозі й заснув.... Ale на жердині сиділа ворона й весь час кричала: кар! кар! кар!.. Це каркання переслідувало його уві сні... аж поки він забагнув, що вже нічого не відчуває... Потім у нього перед очима простяглася якась рожева плита, відтак зникла й вона... Після цього йому здалося, пібі він маленька чорна цятка, що все зменшувалася й зменшувалася, поки від неї не зосталося нічого.

Надвечір місто почало прокидатися... Тихою ходою проходили повз старого люди й допитливо заглядали йому в обличчя... «Помер сердешний Балтазар!» — думали вони... Надійшов один із радників міста й пересвідчився, що жебрак таки переставився... Однак жоден із священиків не схотів його поховати. «Він був біснуватим, — відмовлялися вопи, — то як же благословляти тіло біснуватого?..»

Ta знайшлося двоє вбогих чоловіків, які взялися за кілька монет з комунальної каси поховати пебіжчика. Викопали йому могилу на краю цвінтаря. Вночі, при місяці, вони прийшли з двома збитими одна до одної дошками, поклали на них мерця, глянули на нього, як завжди дивляться на покійника — не співчутливо, а з відчуттям душевного сум'яття перед трупом...

— Красивий старий, — мовив один з них, — наче цар із казки... Волосся довге, сиве, аж на плечі спадас... голова велика й важка, бо мертвяки всі важкі.

— Пхе! — озвався другий... — Знайшов чим забивати собі голову!.. Чи нам нема чого робити, щоб оце гаяти час над пебіжчиком? Берися за дошки та й несімо!

Незабаром вони дісталися до цвінтаря за містом, що

був обнесений довгим білим муром — при місячному світлі здавалося, що він побілений вапном... пройшли в чорну хвіртку й наблизилися до могили, коло якої ще парувала свіжа земля. Дно вогкої ями було встелене соломою... Гробарі перевернули старого з дощок долілиць у могилу на солому... зверху також прикрили його оберемком соломи... і почали закидати яму землею...

— Вже пізно, Баромею,— сказав один з них,— ходімо додому... А завтра прийдемо й закидаємо могилу... Вже й так накидали чимало землі, небіжчик не лежатиме розкритий...

— Що ж, ходімо!

Вони взяли заступи на плечі і, стиха розмовляючи, вийшли з цвинтаря. Бліскучі хрести купалися в місячному сяйві, квіти на могилах шелестіли од легкого повіву вітру, білів мур, що оточував цвинтар — оселю хрестів і гробів, над ними пропливав блідий і скорботний місяць. Удалині виднілися фантастичні контури міста, його будинки й вежі, мовчазні вікна, що приховували таємниці, і все це здавалося оповитим у прозорий саван з білого світла... Тільки зелена жаба не спала й сиділа в траві з розчепіреними лапками... «Ква-ква», — квакала вона на місяць і розбудила комара, що відпочивав у своєму сховку. Він задзвижав: дззз! дззз! Більше ніхто не озивався, крім цього дуєту, однак небіжчуку здавалося: то сюрчить цвіркун... Він ніби чув цього цвіркуна, проте нічого не думав... Згодом голос цвіркуна став тоншати, нагадуючи бриніння золотої струни, зворушливе й третмливе... І саме тепер мертвяку спало на думку золото... Золото, золото... Це слово виростало не в його свідомості, а в серці.

Тим часом його пам'ять оживала... Йому здалося, ніби могила — це гарна зала, повна квітів і дзеркал, проте поки що не освітлена... Пролунала тиха музика, дивна й присміна. Він відчув, що в приміщенні люди: повногруді дівчата в білих сукнях походжають по залі, а юнаки, тримаючи їх під руку, шепчуть їм слова кохання... В залі панував присмерк і гомін. Зі стелі звисала лампада, світло якої яскравішало дедалі більше й більше, з цятки, наче кінчик голки, воно ставало світлячком, із світлячка перетворилося на тонке синє полум'я, і в міру того, як воно розгорялося, голоси лунали дедалі гучніше... Почувся сміх, регіт, жарти, музика, гамір, як на балу... Мертвяку здалося, ніби все це витвори його фантазії, зрозумілі, як у звичайному сновидінні...

Він відчув, що на нього щось тисне... скинув глину й солому з тіла, з обличчя, і побачив себе в глибокій ямі, не відаючи, як у ній опинився, не знаючи, хто він. Тим часом над ним, над його головою, переповненою всілякими химерами, високо в небі плив повний місяць.

«Хто я?» — спало йому на гадку. Його свідомість була яспою, в уяві спливали чіткі образи, словнені життя... в голові поставав цілий світ, про походження якого старий і не підозрював. Він вважав себе розумним, ось тільки пам'ять, саме пам'ять була тим, чого йому не вистачало... Він заплющив очі, щоб відгородитися від зовнішнього світу й поблукати полем своїх спогадів... Було воно чорне й безкрас... І більше нічого... нічого... Лише теперішнє... минулого піскільки... або якесь таке певиразне, що нічого в цьому не видно... Тільки далеко-далеко... іби серед темної, мов чорнило в пляшці, ночі блимав vogник... Похмуре захмарене небо... піч оповила землю — не видно навіть руки з розчепіреними пальцями перед очима... А вдалині, здавалося, бачить він серед мороку очима своєї душі стародавню корону фараона.

«Ох! — подумав старий.— Боюсь, що знову збожеволію... бо, мабуть, те, що я маю зараз... розум... я мав не завжди... мабуть, я його колись утратив».

Він вибрався з ями, розрівнявши перед тим солому й глину, аби не було помітно, що в могилі немає небіжчика, і повільно піпков цвінтарем... Дійшов до кам'яного муру... перестрибнув через цього й рушив до міста... Згодом опинився на вузькій вуличці, по обидва боки якої чорніли продовгуваті будинки з круглими вікнами... Там же стояла церква з високою дзвіницею. Її кам'япі стіни вкривала пліснява, дах — почорніла від часу черепиця, зяяли вибиті вікна, на старих масивних дубових дверях був прибитий чавунний хрест, оздоблений металевими квітами... Жебрак відімкнув їх великим іржавим ключем, піднявся вузькими сходами нагору й увійшов до приміщення з високим склепінням, посеред якого стояв стіл із сірого каменю та старе крісло з обшарпаною шкіряною оббивкою... Лише місяць злякано зазирав у вікно без віконниць, яке нагадувало вход до кам'яної пори. Сивий жебрак здивовано поглядав на речі, що його оточували... він інстинктивно подався до цього барлогу, відімкнув його, бо мав із собою ключ... Стара, темного дерева плафа, прикрашена різьбленим, була напіввідчинена, лампадка

з червонуватого скла розсіювала по порожньому приміщенню кволе рубінове світло... Він відчинив шафу... вийняв з неї старий пергамент і розгорнув його перед собою... То була карта Іспанії. В одному місці вона була вимазана живтою, як золото, фарбою. Жебрак підійшов до вікна й довго дивився на замальоване на карті місце.

— Гм! Так, так! Там має бути мрія моого життя...

І немовби злякавши своєї недбалості, бо залишив шафу відчиненою, жебрак швидко кинув у неї пергамент і поспіхом замкнув її сталевим ключем... Опісля став похджати по кімнаті... В кутку стояв горщик із землею... Жебрак висипав землю на підлогу... На дні горщика були золоті монети... З якоюсь дивною жадобою він зав'язав гроші в стару ганчірку й сховав вузлик за пазуху... Все, що робив, здавалося йому природним, однак якби спітав себе, чому так чинить, не зумів би пояснити... Діяв несвідомо, інстинктивно, як тварина, що робить усе необхідне, не знаючи навіщо.

Старий підстриг бороду й чуба іржавими пожицями... відкрив ветху почорнілу скриню... дістав з неї гарне оксамитове вбрання й переодягнувся в нього... Вийняв із скрині дзеркало й оглянув себе в ньому... потім знайшов бузкового кольору пляшечку з парфумами й поблизкав одяг...

Коли вийшов з церкви в капелюсі із золотим шнурком, у розкішному вбранні з гудзиками із самоцвітів, з оздобленими діамантами перснями на пальцях, то мав вигляд багатого літнього дворяніна. Через якийсь час зупинився біля старовинного палацу, збудованого в гарному мавританському стилі, перед яким розкинувся сад з розквітлими деревами, оточений решітчастою залізною огорожею з позолоченими гострими шпичаками... Підступив до склепінчастої брами й подзвонив... Відчинив йому воротар і вклонився аж до землі... Старий попростував тінистою каштановою алеєю до високих сходів, накритих балдахіном на стовпах, схожих на стебла лілії, і ввійшов у палац... Швидко піднявся застеленими м'яким килимом сходами до розкішної зали, на стінах якої невиразно вимальовувалися в присмерку місячного світла похмурі картини. Коло вікна сиділа в кріслі висока бліда дівчина. Коли він зайшов, вона здивовано повернула до нього голову... Старий підійшов до неї...

— Це ви, сеньйоре? — тихо спітала вона... — Сідайте навпроти мене... Маю вам багато що сказати...

В її великих темних очах стояло невимовне страждання. Дівчина не плакала, та було видно, що вона в розначі.

— Говори, моя дівчино.

— Сеньйоре... моя родина вирішила, що я маю стати вашою дружиною... і мушу нею стати, бо не годна чинити опір... Але я не можу вас любити. Кохаю молодого рицаря, молодого і вродливого, а ви старий... Однак, відколи я вас, маркізе, зустріла, мені здалося, що у вас шляхетний характер, що ви не захочете, аби я пожертвувала собою ради цього шлюбу, який не принесе щастя ні вам, ні мені...

— Я люблю тебе, сеньйоро,— сухо й коротко відповів маркіз.— Проте не хочу зробити тебе нещасною... Коли бачу тебе біля себе, стаю егоїстом, бо ти дуже вродлива... Я, панночко, відмовляюся від твоєї руки, але тільки з однією умовою... її, зрозуміло, дуже легко виконати... Я мушу негайно, цього вечора, покинути ваш дім... Звели запрягти карету, і я поїду... Будь така ласкава і дай мені ручку та папір, щоб міг написати про свою відмову... Запроси батька й двоюрідного брата як свідків... бо я хочу, щоб ти була щасливою...

Дівчина, спаленівши від радості, вийшла, наказала приготувати карету для маркіза, привела батька й двоюрідного брата...

— Що сталося, маркізе?.. Ви відмовляєтесь від...

— Стривайте, графе! Не гаймо часу. Ви намагалися зробити нещасною вашу дочку, а я не хочу, щоб мое багатство було причиною цього... Знаю, графе, ви вбогий... отож дарую у придане молодій, од якої відмовляюся, половину моого майна... Можете покликати нотаріуса...

Нотаріуса негайно покликали, і маркіз продиктував дарчу. Граф зі слізами на очах гаряче дякував йому. Дівчина з двоюрідним братом стали перед ним на коліна, поцілували його руки... Він їх поблагословив і поспіхом вийшов надвір. Карета стояла готова, коні нетерпляче пофоркували... Тоді маркіз швидко вернувся назад до палацу, зайшов до слабо освітленої кімнати. Тут, на ліжку, лежав старий, як дві краплі води схожий на нього. На стільці був складений такий же, як і в нього, одяг... Старий спав глибоким сном... «Так, так! — говорив він увісні.— Не дивуйтесь... я відмовляюся від руки доњії Анни... і дарую їй половину моого багатства».

— Йому сниться те, що я вчинив,— сказав маркіз тихим голосом.— Тим краще... тим краче...

Маркіз спустився в двір, сів у карету, і вона поїхала спершу довгими вулицями міста, потім помчала польовою дорогою... Потім здавалося просторим зеленим полотном, нацяткованим букетами з різноманітних квітів. Маркіз їхав довго, десь до другої години почі.

Стародавній замок із запущеним садом височів на схилі горба... Ця будівля з розваленими стінами пагадувала купу каміння. У парку стояли сухі дерева, на їхніх стовбурах росло безліч молодих тощих дерев. Наче в старому лісі, тут на рештах зогнилих пінів здіймалася нова поросьль... Карета заїхала в зарослий травою й зничавілимі кущами двір, зуинилася перед сходами... Маркіз відпуштив карету і ввійшов до високих темних кімнат замку. Холодні стіни в них були обличковані квадратними кам'яними плитами, меблі старовинні й вицвілі, картини в рамках чорного дерева невиразні й нохмурі. Маркіз запалив свічку в срібному свічнику й почав ходити просторими й порожніми кімнатами, згадуючи давницю. Поважні портрети, що висіли повсюди на стінах, здавалося, дивилися на нього зі своїх рам.

Згодом маркіз потрапив до високої, без вікон, кімнати... Крім тих дверей, у які він зайшов, інших не було... Він зачинив їх за собою, заклав зсередини залізою штабою... підступив до стіни з квадратних кам'яних плит, натиснув рукою в одному місці... Кам'яна стіна повернулася, наче на завісах... Присвітивши свічкою, маркіз швидко стрибнув у отвір і став перед сходами, що вели в підземелля, засунув стіну на місце і почав спускатися сходами, що глухо гули в нього під ногами... Застояне повітря тисло груди... Через якийсь час він описився в просторій підземній залі. У склепінчастих пішах стояли кам'яні статуй середньовічних лицарів у залізних латах і дивилися на нього холодними очима... На цвяху висів плащ... У кутку маркіз побачив бочку з давцо зогнилими клепками, поряд з нею срібну чашу.

Маркіз вийняв з діжки чіп. Та нічого з неї не потекло... Певно, осад, що закам'янів довкруг вина, був дуже товстий... Маркізувіткнув шпагу в бочку й підставив чашу. Пахуче й прозоре, як бурштин, вино полилося з бочки... Маркіз заткнув отвір чопом, підніс чашу з старим напоєм до вуст і випив її до дна. Здригнувся від задоволення. Йому здалося, щби кам'яні статуй почали гойдатися на п'єдесталах, розмахувати руками. Він постелив плащ на підлогу і, щоб краще бачити, ліг на нього... Статуй зійшли

з постаментів і почали танцювати, від ударів їхніх важких кам'яних підошов гуло все підземелля... Статуї тупцяли незgrabно, як ведмеді, крутилися, вигукували, лементували, сварилися... Гу-у-уп! гу-у-уп! бу-у-ух! бу-у-ух! Насилу переставляючи ноги, хитали своїми негнучкими тілами, а їх кам'яні очі, сухі й мертві, кружляли разом з одягненими в шоломи головами.

— Хай живе Алманзор! — вигукнула котрась із статуй.

— Хай живе,— відповіла їй луна.

Здавалося, ніби тисячі голосів відповідають на її вигук. Маркіз подумав, що опинився в підземному лабіринті, а це підземелля, в якому він перебував, тільки його початок... Жахливий тупіт кам'яних рицарів, їхні дикі вигуки, нестримний шал змусили маркіза загорнутися в плащ... Він нічого не говорив... Та, зрештою, статуї навіть не помічали присутності живої людини... Здавалося, ніби він умер або його зовсім немає — лише вони.

Згодом голоси статуй почали тихшати, ставати уривчастими... Вони розповідали, наче старі жінки, сидячи ввечері на приязбі, казки, в яких проходила перед слухачем уся історія іспанського рицарства. Голоси доносилися до маркіза чимраз тихіше й тихіше, поки й зовсім змовкли.... Він заснув.

Коли маркіз прокинувся, від свічки в сріблому свічнику залишився тільки невеличкий недогарок, що ледь-ледь блімав... Маркіз помітив на столі в'язку ключів і кілька оплавлених недогарків. Припаливши недогарок від того, що ось-ось мав погаснути, він узяв ключі й відімкнув двері, які вели до сусіднього підземелля. Зі свічкою в простягненій руці зайшов туди... В кутках темного, без жодного вікна льоху стояли скрині, повні срібла... «Ет, срібло...» — подумав маркіз і пішов далі. Відчинив двері до іншого підземелля... Там при червонуватому свіtlі воскової свічки в скринях блідо заблищали купи золотих грошей. Він підступив ближче, придивився. То були дуже давні монети, з різних епох. Деякі карбовані ще за римлян, інші — трохи пізніше, але всі — дуже давно... Маркіз пішов далі... Відімкнув наступні двері, там на залізних полицях стояли невеличкі скриньки, повні самоцвітів. У одних — алмази, рубіни та ізумруди, в інших — добірні перли... У підземеллі була зібрана людська всемогутність...

Маркіз відчинив ще одні двері і... і побачив накриту білим полотном домовину... Відгорнув набік полотно... Голий череп з вишкіреним ротом, здавалося, сміявся з нього...

«Чого ти кривляєшся? — гнівно подумав маркіз.— Начебто я не знаю, що саме такий кінець людської могутності!»

У душі його зиялася буря почуттів... Безліч бажань хвилювали серце, і всі... всі були здійспені.

— Ех, люди,— мовив він стиха,— я спіймав своє щастя. Маю золото, багато золота, сам не відаю, скільки багатства в моїх руках... Чого тільки пе купити за цей бліскучий метал, у якому живуть усі демони світу... Все, все! Велич, славу, корону... розваги... і найцінніше — право і можливість зневажати цілий світ...

— Скільки коштує цнота дівчини? — можу я спитати.— А чого варта любов матері до її вбитої дитини або честь батька, зганьблена безчестям його дочки? Мені називали б великі суми... Значі суми для них, однак не для мене... Скільки коштує прощення церкви за вбивство?.. Чималу суму, проте все ж таки суму... Скільки коштує боже милосердя, коли його виставити на продаж?.. А скільки диявольські насолоди, любов народу, слава, твір генія, щоб купити в нього й увічнити своє ім'я?.. Все, все це продається...— Він люто засміявся. Луна склепінь відповіла клекотом на його жорстокий регіт, і череп мертв'яка в труні, здавалось, також злостиво вишкірив зуби.— Ось я на самій вершині... Ким я був без тебе, холодний і мертвий метале? Жебраком на вулицях Севільї... А ким став тепер, коли маю тебе? Тим, ким захочу... Що є в тобі? Не можу знайти відповіді в твоєму дзенькоті... Що в тобі? Любов? Ні! Де ж вона? Може, дружба, слава, талант? Ні... Бо нічого такого в тобі не бачу... І все-таки ти допомагаєш здобувати все...

Тим часом справжній маркіз Алварес прокинувся вранці в палаці графа після того, як йому приснився дивний сон, який, звичайно, він і гадки пе мав здійснити... Він увійшов до зали, де за сніданком зібралася вся родина.

— О маркіз! Який ви молодий! Щось дуже швидко ви повернулися з села... Однак, зрештою, ми маємо нагоду ще раз подякувати вам за щедрий дарунок, який ви нам зробили вчора ввечері... Ви чудова людина, маркізе...

— Я зробив подарунок?

— Ну, а хто ж?.. А в чому річ? Удасте, ніби не пригадуєте...

— Мені це снилося, проте насправді я нічого не дарував... Навіть і не думав...

Тоді йому принесли документ. Він подивився на нього і здивувався.

— Підпис мій, не заперечую. Однак він підроблений...

— Як це підроблений?

— Я не відмовився від руки доњої Анни і нічого не дарував.

— Ale ж учора ввечері... Пригадайте, маркізе...

— Ale ж я не божевільний, графе... Хочете поглузувати з мене, ніби я несповна розуму... Моя карета... Я їду! Подивлюся, до чого дійде з оцим даруванням.

— Яка карета? — спитав воротар, міряючи його поглядом з ніг до голови.— Вашої карети й коней, маркізе, у нас немає... Вчора ввечері ви на ній від'їхали в село....

— Я? Я від'їхав у село?.. — здивувався маркіз.

— Так, так! Ви, а хто ж іще...

— Гаразд, брате... я це бачив уві сні...

— Вам, маркізе, приснилася дійсність...

— Замовте для мене попітovу карету... Я хочу поїхати додому... Зрештою, можливо, хтось під моїм іменем та виглядом заволодів і моїм замком... А ця дарча не має піякого значення, графе... Коли вернуся назад, тоді й поговоримо... Адже я сновидя... Нічого не розумію.

І він поїхав у село.

Його карета і слуги були вдома з учорашнього вечора. Слуги дуже здивувалися, коли побачили свого господаря в іншому повозі.

— То я приїхав з вами в село ще вчора ввечері?

— Так, маркізе...

Він швидко піднявся сходами... увійшов до покoїв... На столі побачив портфель, з яким, пригадав собі, їздив учора в місто... «Що ж це означає, господи?» — здивувався він. Походив по всіх кімнатах, але нікого чужого не знайшов. Зупинився нарешті перед дверима останнього покoю. О! Вони вже понад сто років зачинені. Замок заіржавів... Відразу видно, що ніхто не відмикав його...

Весь день маркіз думав про те, що з ним скoїлося. А ввечері, замкнувши двері на ключ, сів перед дзеркалom і довго-довго дивився в нього сам на себе... Хотів перекошатися, віп це чи ні... Погрожував пальцем своєму відображеню в дзеркалі, сміявся до нього, кривлявся... «Ах, ти,

проклятий! Ти переслідуєш мене? Робині подарунки замість мене... вплутуєш у борги, негіднику?..» Відображення в дзеркалі погрожувало й собі пальцем, проте дивилось на нього цілком серйозно, але якимось божевільним поглядом. «Що ж це таке? — злякано подумав маркіз.— Я сміюся, а той дивиться на мене серйозно!..» Він ще раз голосно засміявся, аби пересвідчитись, що чоловік у дзеркалі — його відображення... І воно зареготало... Але як?.. Боже мій! Сатанинським реготом, божевільним...

— Ох! Ох! — вигукнув маркіз,— він таки моя тінь...

Схопив довгу шпагу і почав розмахувати пею перед дзеркалом. І той, у дзеркалі, також замахав шпагою...

— Ну, що ж, виходь,— сказав маркіз, посципівші від гніву.— Виходь, приведе, хрестимо штаги... Побачимо, хто маркіз Більбао, ти чи я...

Тоді дзеркало повернулося на завісах, і сухоряний, як дві краплі води схожий на маркіза, чоловік з'явився із піші в стіні.

І вони хрестили штаги... обидва співі... обидва похмурі і спритні... Кожен з них бився із своїм двійником... Якби один загинув, то ніхто не розпізнав би, котрий саме... Здавалося, маркіз б'ється з власним привидом, який вийшов із дзеркала.

Коли ж він упав з проколеним серцем, привид почав сміятися... Відтак підняв труп і кинув його в отвір за дзеркалом. Квапливо штовхнув дзеркало на місце... витер шпагу від крові й сів у крісло, в якому чверть години тому сидів тепер уже мертвий справжній маркіз.

Наступного дня надійшов лист від графа. Граф докоряяв маркізові за те, що той глумиться з його родини, і повернув пазад дарчу. Тоді новий маркіз написав доної Анні таку записку:

«Дорога доњья!

Я, як вам відомо, стара й химерна людина. Не люблю, щоб мені дякували, запевняли в дружбі, говорили різні пусті слова, в яких часто не відчувається жодного почуття... Я зробив Вам добро не для того, щоб Ви були мені вдячні, а тільки тому, що це було мені приємно. Аби уникнути подяк, дуже мені неприємних, я влаштував отой невеликий скандал. Повертаю Вам дарчу. Вона справжня.

Більбао».

Тепер у його руках був ключ од людської волі, і він міг дати людям усе, що заманеться. Радість, заздрість, страх, любов, ненависть... «Отже, я тримаю тебе в своїх руках, о багатство — квітесенціє порухів історії... Ти, уособлення сил людських і сил підкореної природи, залежиш від тремтіння моїх рук, від вигадок моого розуму, від бажань моого серця...»

А ну ж бо, поети, оспівуйте місяць, учені, досліджуйте витоки мислення. Я все це тримаю сховане в дзенькоті золота... Все, що ви шукаєте, все, чого ви не можете мати, я можу... Однак усе це буде обманом... Що ж таке правда?»

Незабаром маркіз придбав найкращий палац у Мадріді, і через якийсь час його салони заповнило найелегантніше панство країни... Вродливі принцеси, почувши про казкове багатство маркіза, захотіли прибрести до своїх рук оте безмежжя можливостей, які ховає в собі золото... Бо воно, золото, — це замки над вічним шумом моря, сади, пісні, звуки арфи, вродливі коханці... А щоб його мати, варто лише палко й проникливо глянути на старого, пристрасно усміхнутися юними соковитими устами... ніжно махнути віялом. Чом би й ні? Чом би й ні?..

І помолоділій від цих виявів уваги, маркіз почав отримувати парфумні записи в розкішних букетах...

А якою чарівною була Елла!.. Чоло в неї наче з мармуру, волосся попелясто-золотисте, очі великі, в них, здається, було закохане навіть небо... Можна було подумати, що зоряний всесвіт дивиться на землю тільки заради її очей... Руки в дівчини ніжні, як лілія, плечі білі, мов сніг... Справжня поема... Проходячи повз нього, вона завжди усміхалася... Серце маркізове молоділо, коли він бачив її. Була вона струнка й тендітна, мов очеретина, що повільно погойдується од легкого повіту вітру... А як появлялася в широкій білій сукні, у вінку з червоних троянд, то здавалося, що це ангел зійшов з небес...

Дивлячись на своє багатство, маркіз уявляв, що його душа — темна комора, де золото й самоцвіти лежать у піт'мі, що полум'я любові, запалавши в його серці, змусило б заблищати оті металеві квіти в усій їхній пишності, виявити силу свого впливу... О Елла! З нею можна було мріяти про рай... Він уявляв, як гуляє з нею під руку серед пекучої спеки, що прозорим серпанком висіла над усіяними квітами полями, розривала на клапті зграї хмар, укривала сліпучим блиском дзеркало вічного моря... А душа Елли вгадувала його думки... І хоч би скільки

він проходив повз неї, весь час її вуста тихо й звабливо шептали йому про кохання... Ах! Хто ж міг знати?

Якось після балу Елла присіла на край дивана... Маркіз підійшов до неї... Її велики очі світилися дивним сяйвом... груди злегка здіймалися... Він приклекнув біля її ніг.

— Елло! — синув тихо.— Чи можеш ти мене любити? Чи кохаєш ти мене?

— Давно, давно люблю! — прошепотіла ледь чутно вона.

— Обманюєш!

— Обманую?! Чого б це я обманювала?

— Може, ти так говориш тому, що тебе приваблює мое багатство... То знай — його в мене немає... Мільйон — ось усе, що є в мене... Решту давно розтратив... Та нехай... Я химерна людина. Віддаю тобі півмільйона, щоб ти могла вільно подумати про те, що скаже тобі твоє серце. Тобто, чи змогла б ти покохати значно старшого за тебе чоловіка, якщо ти багата... Скажи, прошу тебе.

Її очі гнівно заблищають:

— Ах... як ти можеш думати, що тільки золото, щоб тільки його бліск здатний зворушити мое серце... Ні, пі! Я можу відмовитися від тебе, однак вічно любитиму... Я, настрашена твоїми жорстокими словами, спроможна втекти геть, аби не слухати цих порад... Проте не маю сили забути тебе...

— Елло, все мое майно... цілий мільйон... ось тут, у цьому гаманці... Там і дарча... Кладу її на стіл... Сам іду геть... Не хочу, щоб моя присутність змусила тебе почервоніти... Ніхто в світі не відатиме про джерело твоого майбутнього багатства... Коли станеш багатою, то матимеш змогу обрати кого захочеш...

— О,— мовила вона крізь плач,— ніщо не дарують з таким холодом і жорстокістю в серці...

Він вийшов. Вона сиділа й дивилася на гаманець... Руки в неї тримали, очі сяяли жадібним бліском... Вона скопила гаманець, сковала за пазуху й вибігла із зали.

Згодом маркіз повернувся.

— Пішла,— тихо сказав він.— О золото... Отже, не все можна дістати за тебе. Тільки вдаване кохання... Справжнє — ні!.. А дружбу? Побачимо, чи можна купити дружбу... Завтра все місто знатиме, що я жебрак. Старий жебрак, закоханий у ангела...

Наступного дня маркіз отримав безліч листів... Жінки

вимагали назад свої любовні записи... Приятелі пробачалися, що не мають змоги прийти до нього в гості і т. ін. і т. іш. Давня історія повторювалася перед його очима... Друзі стали ворогами, підлабузники глузували з нього... жінки вважали його потворним і дурним... Темрява оновила його душу...

«Омана, омана,— думав він.— Надіявся одержати за золото щиру дружбу, вдячність... кохання... Нічого того не має, лише омана... Старець буде тішитися, що я збіднів, матиме задоволення, коли побачить мене, зубожілого, поруч із собою. Багатії, дізвавшись про моє убоєство, радітимуть, що їхній суперник, який вихоцлював у них з-під носа все щопайкранце, залишив їм вільне поле діяльності... радітимуть, що жінки її вина подешевшиали, бо піх го вже не платить за них так дорого... ніхто вже не цінить їх так високо...»

Маркіз не спав багато ночей. Разом з утратою золота загинули його мрії про щастя...

— Я платив їм, аби вони мене дурили... Золото — джерело лицемірства і брехні... Нічого справжнього... О кохання, кохання,— прощепотів він, нарепті засинаючи...

Маркіз відчував, що божевілля знову заполоняє його душу, і вона перетворюється на розпечену кулю... Здавалося, що темний морок налягає па його почуття й свідомість, і світ довкруг п'ого перестає існувати. Крізь глибокий сон маркіз ніби ще чув, мов тонкі й ніжні звуки скрипки, слова про кохання... А далі він уже не чув нічого... нічого...

Посеред високої похмурої каплиці на важкому столі стоїть домовина, накрита саваном з чорного оксамиту, з вишитими по ньому золотими зірками... Глибока темрява озовила все довкола, і тільки один-єдиний смолоскип ледве блимас над труною... Нема нікого, навіть священика, який би прооказував схвилюваним голосом заупокійні молитви. При блідому свіtlі видно під саваном обриси трупа...

Зненацька відчиняються чавунні двері й до каплиці заходить висока жінка. Її чорна сукня злегка шелестить по кам'яних плитах долівки, тонкий мережаний серпанок закриває бліде обличчя... За нею ступає старий з догідливово міною на лиці.

— Отже, це він? Ах! Дитя мое... Так закінчується людське життя... Правда ж?

— Ох принцесо, — каже її літній слуга... — Хіба можна з вашим розумом закохатися в людину без серця, яка зневажала жінок, для якої смерть здавалася порятунком?.. Жодна жінка, пані, не зуміла б заполонити серце цієї забобонної людини, гордої і вбогої. Цього навіженого, одне слово...

— Бо непорочне серце не знає любові...

Вона підняла край савана й відкрила гарну, пемов із синього мармуру, голову із застиглою на вустах посмішкою невимовної краси...

— О Анджело! — тихо мовила вона. — Чи звідав ти, що таке кохання, щоб ним нехтувати? Чи тішили коли-небудь твоє вухо оті піжні й ласкаві квіти ночі — слова про кохання, чи зазнав ти жіночих пестощів?.. Чи лягали коли-небудь на твоє чоло лагідні доторки-нощілунки, що їх віддають вологі губи жінки, аби дізнатися, які думки спутоють у голові коханого: про любов, про бажання, про страждання?.. Ох сердешна самотня істота, я накриваю тебе квітами... Спі! син!

Вона поклала свої руки на його мертвє біле чоло... Небіжчик лежав у домовині із застиглою певинною усмішкою на вустах.

Обличчям слуги майнула холодна скептична посмішка... «Якби він був живий, вона б його вбила... — подумав слуга. — Погралася б ним лише один день. Однак цього не стається... юнак мертвий... Цього разу смерть змиlostивилася над непорочним святим серцем... Тенер моя вродлива принцеса може бути сентиментальною... Який глум!..»

Жінка закрила лице небіжчика... Знадвору долинув шум голосів... Слуга й принцеса швидко вийшли, зачинивши за собою чавунні двері... Небіжчик залишився сам...

— Даруйте мені, пане, але, висловлюючись метафорично, мені здається, що ви не сповна розуму...

— А це ми побачимо, пане Дрейфусе, побачимо...

— Метафорично кажучи, ви хочете воскрешати мертвих... Пробачте, пане, однак це суперечить здоровому глузду...

— Метафорично кажучи, ви м'ясник, пане!

— Але ж, пане, відкинувши всілякі забобони... мертвa людина не може бути живою... Один та ще один — два... Живий не може бути мертвим... Два та ще два — чотири... Говорячи метафорично...

Відчинилися головні двері, і до каплиці, жестикулюючи і сперечаючись, зайшли двоє чоловіків.

— Але ж цей юнак не тільки мертвий, він навіть не хотів жити...

— Припускаю, припускаю... проте... мені справді байдуже, що він не...

— Хотів чи не хотів... не хотів чи хотів... про це я питаю... А подайте-но сюди світло!

Невелику каплицю заповнили люди.

— Метафорично кажучи, людина не може бути живою й мертвою водночас,— мовив лікар Дрейфус.

Тоді другий чоловік підійшов до труни, зняв саван і звелів:

— Віднести його додому й покласти в ліжко, а не до церкви.

Священик перехрестився. Він же одержав гроші за похорон наперед. Йому байдуже...

Чи хтось дивувався всьому цьому? Так, сам небіжчик. Він чув розмови довкола себе, заплющеними очима бачив готичне склепіння каплиці, свічку з білого воску у себе в уголів'ї... Проте йому здавалося, ніби все це відбувається в його уяві... Але йому подобалося бути мертвим.... Він ніби перебував у іншому світі й не розумів, чому сперечаються через якийсь там труп... Йому здавалося, ніби він перебуває у каплиці і водночас піби його там немає, він сам себе бачив у труні й пам'ятав добре, що кілька хвилин тому якийсь демон підійшов до нього й поклав на його чоло блакитні квіти. Небіжчик не сумпівався, що життя залишило його, був певен цього, однак знов, що коли захоче, то склепіння каплиці розсунеться, і нічне небо, всіянє тисячами зірок, простелить над ним своє голубе покривало... Ось він уже й опинився на просторому безлюдному полі... Домовина стойть самотня під небесним куполом, всесвіт близкає і сипле на нього зорі. Присипаний пими, він уже нічого не бачить, крім золотих друзок, що впали на його очі.

А втім, він помічав усе, що хотів... Дивився на свою матір, яка, судорожно стискаючи в руці білу занавіску, плакала біля вікна... Виходило, що він таки мертвий... Потім знову все зникло, і його оповив морок.

А через якийсь час він побачив себе у своїй кімнаті, стіни якої були розмальовані блакитними квітами. Йому здавалося, що він лежить у ліжку, чує, як старовинний годинник на стіні видзвонює повільно і монотонно... Йому здавалося, що у вікні стойть чиясь тінь із плетінням у руці, що до нього навіть доноситься шелест спиць, що

портрети зі стін дивляться на нього з любов'ю, мов давні знайомі... Потім вирішив поворушити рукою, однак не зміг... хотів гукнути, та не зумів, тим часом тінь у вікні потихо співала тужливим голосом колоискову пісню, яку він часто чув у дитинстві... Хотілося заплакати.

— Мамо! — позвав згодом.

— О, він живий, живе! — почув радісні вигуки.

Мати наблизилася до нього і вкрила його лице поцілунками.

— Сину мій... любий мій синочку!

— Живу,— промимрив скрушно.— Отже, я не помер... Небуття не зласкавилося і не прийняло мою змучену душу.

— Цить, не говори такого! Твої слова — богохульство... Ти житимеш... ради мене... Твое чоло, вічно нахмурене від сумних роздумів, проясниться... ти будеш людиною між людьми...

— Добрий вечір, юначе,— мовила вона посміхаючись.— Такий сумний і такий захочаний?

— Не знаю!

— Ах! Не знаєш! Чого ж ховаєш твої прекрасні очі?.. Та я відаю, що затаємо в їхній глибині... образ...

— Мої очі обманюють, пані.

— Нехай скажуть мені якусь інправду... Хочу, юначе, бачити, що розповідають твої очі.

— Нічого.

— Заглянь прямо мені у вічі, хай пересвідчуся, чи спроможний ти дивитися...

Тоді він звів на неї очі... Через якусь мить вона заплющила свої.

— Я не хочу, щоб ти так дивився... Твої очі такі ясні, такі голубі, такі темно-прозорі... Наче очі дитини... Здається, вони викликають довір'я, і я щиро сердо розповіла б їм все, що в мене на серці... Ти — стара людина з обличчям дитини. Здається, при їх світлі почуваю себе мудрішою, проте, коли дивлюся в них, мені стає страшно їхньої глибини... Ти безжалійний, мій дорогий...

— Ваша правда, пані, я немилосердний... але тільки до себе, більш ні до кого іншого... Якби я вас любив, пані, то не був би щасливим...

— Ах, замовкни, а то затулю тобі рота... Не говори мені про кохання, навіть не патякай про нього... Твоя присутність, щойно сказані тобою слова затьмарюють мій

зір... Залиши мене зі спогадами моєї молодості... Хочеш, аби я тебе взяла до школи? Щоб показати тебе одній зухвалій жінці? Вона марно намагається навчити любити чоловіка, який зневажає жінок, зовсім до них байдужий, тікає від них, щоб закохатися в себе самого... Хочеш, щоб я гралася з тобою? Я зважилася б, хоч це й небезпечно для мене. Щоб ми з тобою гралися в дитячі ігри, щоб я тебе легенько ляскала по щоках, але не боляче, щоб змусити впасти на коліна і верзти пісенітниці? Я зробила б так, однак ця роль не для тебе... Признаюсь тобі відверто... щоправда, твоя доля, як її передбачаю...

— Скажіть, пані,— мовив він тихо,— ви знаєте, що я забобонний... А така жінка, як ви, мудра, з ясним розумом, скаже мені правду... Крім того, ви моя приятелька... До того ж єдина приятелька, з якою я зважуюся ділитися своїми химерами, своїми болями, які ви називаєте фантазіями...

— Ти закохаєшся, бо ніхто цього не може уникнути... О, горе тобі, я знаю, в кого і як... Несчасна твоя голівонька, якщо закохаєшся, кажу тобі це наперед... Краще бти одружився... Одруження також пещастя, але незрівнянно менше, ніж кохання.

— Одружіть мене, пані!.. Бачите — я вас слухаюся...

— Одружити?.. Гаразд...

Вона присіла коло нього й поклала свій голий лікоть на його плече...

— Глянь он туди, в куток зали, на оту дівчину... На її біле чоло, навколо якого в'ються русяні кучері, на її голубі, такі серйозні і сповнені лагідної ласки очі... На її уста й обличчя, на якому легким серпанком блукає зворушлива тінь меланхолії... У блідій руці вона тримає квітку лілії, спокійно милується нею... Вродлива голівка красуні злегка нахиляється, і здається, ніби квітка в'яне від любові під її поглядом... А тепер уяви собі, що ця дівчина твоя... Уяви, як вона освітлює свою ангельською красою темні ліси твоїх володінь, як сидить біля блакитних джерел у твоїх борах і плете вінки, очікуючи, коли її мандрівний коханий спуститься вузькою стежкою з гір і сяде коло неї, а вона вкриє квітами його чоло і груди... Скажи... чи любив би ти її? Я закохана в неї...

— Вона ангел, пані! — сказав він невдоволено.— Хіба ви не знаєте, що я ненавиджу ангелів, їхні ласкаві божественні погляди? Вони з їхнім невинним виглядом, з білим, мов сніг, лицем, плечима й грудьми — це мрія моєї

душі. Якщо б моя кохана померла, то я зостався б самотнім на землі, мов той диявол у святощому вбранні. Втім, я боюся подібного кохання, страшенно боюся... Коли я буду злим, вона — покірною, як ягнятко... коли вергатиму прокляття, вона молитиметься повсякчас, коли буду злоститися, вона цілуватиме свій золотий хрестик... Ах! Я був би безмежно нещасним, як піколи. Більше того, я закохався б до беззятми, і вона також любила б мене... І повторилася б давня людська трагедія... Двосі людей кохаються, хоч і не підходять одне одному...

— Знай, я гніваюся на тебе... Не буду розмовляти з тобою... У тебе вже немає матері...

— Люба моя матуся... — мовив він, цілуючи її руки.

— Прошу тебе... Ах! Яка досада... Коли б я могла не навидіти тебе чорною лютою ненавистю... Однак це неможливо... Мені хочеться поцілувати тебе... Поцілувати тебе, холодного, мов лід... Чи відаєш ти, що тебе доконає? Байдужість... Якби я кинула тебе в крижане море, тільки тоді ти б вибухнув, наче вулкан, і викинув би струмені лави в небо, і воно застигло б, мов вічний захід сонця... Божевільний! Одне лиш мене тішить, що я твоя мати, твоя молода і вродлива мати... Що ти ділишся зі мною своїми думками, що час від часу викликаєш у мене солодкий страх, що ти диявол і що я люблю тебе! Біля тебе хочеться складати вірші... Сховайся за штору... Я хочу поцілувати тебе, але щоб ніхто не бачив...

Штора гойднулася, ховаючи цю таємницю.

— Одне мене дивує, — знову озвалася пані, спаленівши, як троянда, — відколи я стала грati роль твого паставника? Окрім цього, дивуюся з моеї любові до тебе. Якесь дивне почуття... Ніби я була твосю дружиною, але давнодавно, а зараз ніби я твоя мати... Зрештою, це солодке й родинне почуття. Не витерпіла б я, щоб ти був моїм коханцем. І незважаючи на це, я тебе люблю...

— Пояснити тобі це почуття?.. Мені часто здається, що ми вже були колись на світі, що я тебе любив божевільною і якоюсь дитинною любов'ю... Нерідко бачу в снах Єгипет з його славною історією, сниться, що я був там фараоном і мав вродливу дружину, яку звали Родопе, і що та жінка — це ти...

— Мені також здається, що колись я вже кохала одного навіженого юнака, і що той юнак — це ти... Прощай, мій сину!.. Хочеш, щоб я ще тебе поцілувала?

— Навіть тисячу разів, Родопе!

О штори! Чого тільки не приховують вони!..

— Отже, від сьогодні я стара матрона, мені понад чотири тисячі літ... Я поважна мумія,— мовила вона й підвілася, скорчивши похмуру гримасу.— Прощавай!..

Потім стрибнула легко, як газель, і зникла серед гомілівого натовпу.

«Дивна дівчина,— подумав Анджело.— Проте чудово сказала про наше кохання... Так, наче я був одружений з нею давно, наче палка любов уже минула, а я залишився й далі молодим... А яка вона гарненька... Я міг би цілими днями дивитися на неї, міг би цілими днями розмовляти з нею, але так, як старий чоловік з вісімнадцятилітньою дівчиною... Я старий, дуже старий»,— зітхнув він.

Лікар де Лі підійшов до нього... Взяв крісло, поставив проти Анджело й сів, ляснувши долонями по колінах. Потім, посміхнувшись стиснутими вустами й погладивши бороду, поглянув на юнака і спітав одними лиш очима: «Ну?»

— Невже ти не знайшов собі іншого місця, юначе? — спітав Анджело, сміючись.

Доктор не відповів.

— Хочеш, щоб я пішов?

Жодної відповіді.

— Отже, щоб залишився?

Знову мовчанка.

— Не відповідаєш?

Лікар заперечливо хитнув головою.

— Гаразд.

Анджело втупив свій погляд у його лицє, і вони пропсиділи мовчки, мов два павіжені, кілька хвилин. Опісля Анджело хотів підвестиця.

— Страйвай, страйвай! — вигукнув старий.— Сиди спокійно... Хочу сказати тобі щось дуже важливє... Дай мені цигарку...

— Не маю.

— Добре. Ти віриш у привиди?

— Відколи тебе знаю — ні.

— Гаразд. Якщо не віриш, то я йду... Знай, що я йду,— мовив він багатозначно.

— Та ні, цілком серйозно,— зупинив його Анджело, і очі в нього сповнилися темним прекрасним блиском.— Що ти хотів мені сказати?

Доктор був членом таємного товариства «Друзі темряви». Він, як розумна людина, надавав деякої ваги містичизму.

Родопе підійшла до нього, нахилилася до його вуха й шепнула:

— Виконай свою обіцянку, я хочу бачити його закоханим.

Сказала їй зникала.

— Ти віриш у привиди? — так само незворушно запи-тав лікар.

— Вірю.

— Тоді їдьмо зі мною цього вечора... Але, ясна річ, я тобі зав'яжу очі.

Душа в Анджело здригнулася... Доктор якось відразу став поважним і урочистим.

— Анджело,— мовив він тихо,— я повезу тебе до друзів темряви. Ти бачиш мене на людях веселим, з ясним чолом... Однак таким я не завжди буваю... Я покажу тобі справжнє життя, покажу щиру правду... Розваги... Друзі темряви — це друзі душевного задоволення. Ти побачиш очима свого розуму те, чого ще ніколи не бачив... Співатимеш своє життя в тисячах краплин світла й шалених почуттів... Ти житимеш... Хіба то життя, яким живуть люди? З порожнечею в їхніх душах, з їхніми стражданнями й бапальними радощами — вони жалюгідне піщо. Коли вже ми ніщо, то принаймні, нехай у нашу свідомість ввійдуть світло й темрява, небо й пекло, захоплення й розпач.

Анджело потиснув їому руку.

— А ти можеш, можеш... Ох! Якби ти зміг, лікарю... Відчуваю, як у мені пробуджується демон, як волає в моїй душі його голос... Так, саме цього я хочу... Однак нічого наполовину, нічого! Не дещицю, а все. Хочу або шаліти від радощів, або скаженіти від болю... Шаленство — ось мій ідеал!

Сани мчали широкими засніженими вулицями, в повітрі зблискували, мов алмазний пил, падаючи на землю, поодинокі сніжинки, на високому сталевого кольору склепінні неба, наче янтарна квітка, плив місяць поміж темно-синіми хмарами, подекуди ніби зшитих з дрібних чорних кlapтів, а подекуди поімикованих, подертих на срібне лахміття. Саны залишали на снігу сліди, ніби хтось пройшовся рубанком по довгій підлозі з липових дощок...

Дзвіночки на зброй видзвонювали водночас із цоканням копит. У санях, закутавшись у вовчі хутра, обшиті зверху сукном оливкового кольору, сиділи доктор де Лі в насунутій на вуха шапці з купиці та Анджело в шубі, накинутій на опашки, груди його були відкриті, а шия обвіта довгим шарфом, що розвівався на вітрі... На голові в нього була висока боброва шапка, бліде обличчя виставлене назустріч холодному вітру та лашатим спіжинкам, які мовби гасили вогонь у його душі. Очі в нього були зав'язані чорпою шовковою хусточкою. Куди його мчать сани, він не зінав... Нарешті вони в'їхали у ворота й зупинилися на порожньому подвір'ї, оточеному давно зогнилим парканом, по якому густими живими рядами, наче непрохідна хвиля, плелась лоза чорного дикого винограду. Серед двору стояв двоповерховий будинок. Ванно на його стінах почорніло від дощу й вітру, вікна були криті віконницями, в жодному з них не світилося. Доктор і Анджело встали із саней біля входу й піднялися сходами. Але ніхто не вийшов їм назустріч...

Доктор відчинив парадні двері й завів у них Анджело, а потім замкнув їх із середини на ключ. Тримаючи Анджело за руку, він спустився з ним у просторе глибоке підземелля і аж там зняв шовкову пов'язку з очей юнака.

Вони стояли в приміщенні, стіни якого були геть чорні, наче із змащеного олією вугілля. Під склепінчастою стелею яскраво, мов алмаз, горіла велика лампа. При її світлі засновані павутинням стіни підземелля, гострі виступи на них і гладенька поверхня склепіння пабирали суворого й запущеного вигляду.

— Де ми? — спитав Анджело.

— У печері демона кохання,— стиха відповів де Лі.— Подзвони цим дзвіночком і гукни: Абрахадабра...

Анджело подзвонив.

— Ще раз... треба тричі,— пояснив Лі.

Юнак покалатав ще двічі... Не встигла в приміщенні стихнути луна, як зненацька, немов з-під землі, перед ним з'явився вродливий хлопець. Обличчя бліде, як перламутр, у глибоких западинах сяяли великі темні очі, довге волосся чорними блискучими пасмами спадало на плечі. Вузькі, наче панхочи, штани, шовкове трико, взагалі весь одяг, тісно облягаючи стан, вигідно окреслював його постать і робив схожим на статую. На голові оксамитовий бузкового кольору капелюх з червоним пір'ям. У білих, мов сніг, руках хлопець тримав паличку...

— Що тобі потрібно, Анджело? — запитав він сумовитим іриємним голосом.

— Проси, що хочеш! — підказав лікар.

— Хочу, щоб ця похмура печера стала салоном.

Стіни враз повернулися, наче на завісах, відсунулися, і вони опинилися в прекрасній залі, підлога якої була встелена м'якими килимами, зі стелі звисали великі срібні канделябри, стояли оббиті вишневим оксамитом меблі, поліровані столи горіхового дерева... У кутку в мармурівім каміні горів вогонь.

— Ах, — зрадів Анджело, підходячи до каміна, — яке приємне тепло... Як тебе звати, мій вродливий демоне?

Містицизм завжди манив Анджело. Юнак уже не відчував ані найменшого страху.

— Чезар або Чезара, — відповів диявол і щиро всміхнувся.

— О звабливий гермафродите, — попросив вражений його красою Анджело, — підійди ближче й поцілуй мене.

Чезар зміряв його холодним поглядом.

— А це не входить до договору, який ми з тобою укладемо, Анджело... Я виконаю будь-яке твоє прохання, тільки не це. Ти повинен завоювати мою прихильність... Побачимо, чи ти зумієш, прегарний мій юначе...

— Але спершу я перевірю твою, демоне, чарівну силу! Перетвори-но цю порожню залу на танцювальну! Хочу веселитися... Хіба не бачиш, припливла мені до обличчя кров, аж воно вкрилося хворобливим рум'янцем. У очах мені темніє, ви обидва здаєтесь мені сірими привидами, намальованими на чорній стіні...

Чезар здійняв угому паличку... Стіни розступилися й раптом з усіх боків підземелля виникли зали, стіни яких були оббиті яскравим, мов сніг, атласом з вишитим по ньому темпо-зеленим листям і червоними бліскучими квітками, прикрашені дзеркалами в рамках чорного мармуру. У великих канделябрах горіли білі, мов цукор, свічки. Їхнє полум'я скидалося на діаманти. В залах було тепло, повітря сповнене п'янких паходщів... З розпущенім, мов у поетів, волоссям, граціозно, розпашлі від запальних танців походжали по залах дівчата під звуки тихої музики. Скільки затасеної грації в їхніх білих оголених руках, довгих сукнях, вінках з червоних троянд на головах... Ніжна музика повнила серця дівчат радістю...

Поміж них снували юнаки в чорному вбранні, в білих, наче квітка лілії, жилетах, у сріблясто-сірих рукавичках,

у блискучих черевиках, з алмазними запонками на манжетах. На стінах, у заглибинах замість вікон, стояли рядами вази з букетами свіжих квітів, що сповнювали залу присмною прохолодою, в кутку іскрився водограй,— його струмені, виблискуючи, немов срібло, здіймалися вгору й діамантами сипалися в басейн з білого мармуру.

Анджело сидів у кріслі, вражено дивлячись на цей весняний день, що народився в темряві підземелля. Всі друзі темряви були в невеликих оксамитових масках, які закривали чоло й ніс, тільки деякі з дівчат зовсім не мали масок... На їхніх обличчях блукав вираз сумовитої привітності...

— Але ж і гарні дівчатка,— мовив Анджело.— У цій блискучій залі вони схожі па привидів зі снігу серед алмазного повітря...

— О! Це найнебезпечніші дияволи,— пояснив доктор де Лі,— хоча вони й здаються квітами непорочності й доброти... Остерігайся їх... Взагалі, я почав побоюватися за твою долю, Анджело... Наш демон цього вечора перевершує сам себе... Глянь, як він, блідий і вродливий, байдуже проходить між гуртами чоловіків і жінок... Нікому не всміхнеться, нікому не скаже й слова... наче він щойно зійшов з неба й вічний відчай ще не торкнувся його божественної краси...

— Знаю... Мене вона не звабить...

— А якщо звабить... Вона, бач, грається лише з людськими серцями... Горе тобі, коли б їй спало на думку погратися й з твоїм серцем...

— Але ж, де Лі, мені стає нудно. Вся ця феєрія, збліснувши на якусь мить перед очима, наче короткочасне видіння, зачаровує... Проте далі стає монотонною, мов застиглий балет або закам'яніла казка...

— Поклич демона...

— Чезаро! — голосно гукнув Анджело.

Чезара здригнулася, немов уражена гострим звуком дзвону, спохмурила й підійшла до Анджело.

— Чому Чезара, а не Чезар? — спитала й чарівно усміхнулася.

— Що, хіба тобі не подобається? Чи не могла б ти влаштувати концерт?

— Звичайно, але з умовою...

— Хочеш, щоб я співав?

— Так, так!

— Хочеш, щоб зіграли й драму? Я й тобі дам роль у ній...

— Я згодна.

Тоді на задній стіні розсунулася біла, як сніг, оздоблена пишними червоними, мов жар, трояндами завіса й показалася сцена. Лаштунки зображали дерева й кущі, вкриті молодим темно-зеленим листям, а в глибині стояв березовий ліс, між плакучими вербами текла річка, на вершині пагорба височів старий замок з бляшаним дахом, весь заливий місячним сяйвом... На кін, що правив за сад цього замку з клумбами високих квітів, з таємничими боскетами, з рядами троянд, у костюмі доміно з відкинутим на спину капюшоном вийшла Чезара. Вона була чарівна. Її мармурове обличчя контрастувало з доміно чорного оксамиту та довгими косами, що чорними блискучими пасмами спадали на плечі. У широких рукавах біліли тендітні, мов у королеви, руки з тонкими пальцями. З-під плаща виглядали її невеличкі ніжки в лискучих черевиках...

Вона заспівала... В її співі звучав такий солодкий смуток, що здавалось, вуста цього прекрасного демона розповідають про його тривалі й болісні страждання, у його голосі чувся такий відчай, така ніжність і покірливість, а водночас і такий високий дух, що хотілося плакати з жалю до нього. Проте Анджело відчував, що якби заплакав, то відповідю йому були б гордина й морок її душі... Анджело дивився на неї і йому здавалося, що і його душа сповнюється шаленою непохитною гордістю, і що він схожий на лева пустелі, у якого серце б'ється дужко й щедро на будь-який звук, а не так тихенько, як тоді, коли закохаєшся в дівчину і ладен цілувати її руки й дути на палець, коли б вона вкололася голкою. Не було в цьому нічого неприродного... Навпаки, то було сильне й бурхливе почуття. Анджело подумав, що якби він любив цю дівчину-демона, то не зміг би сказати її ласкового слова, назвати її ніжним ім'ям, порівняти з квіткою або місячної ночі втішатися прогулянкою з нею...

«Ax! — подумав він.— Це не кохання, це піднесення над самим собою... Це почуття дерева, коли воно росте... лева, коли він вигрівається на сонці, арабського скакуна, коли він утікає від вогню... Здається, якби стиснув її в обіймах, то задушив би, а якби поцілував, то закривавив би

вуста моїй мучительці... Ненавиджу її... непавиджу до смерті...»

Завіса опустилася... Де Лі жестом запросив Анджело на сцену. Русяні дівчата, які брали участь у п'есі, в коричневих шовкових трико, у вищевих атласних камзолах, у чорних оксамитових капелюшках з білим пір'ям, кинулися йому на шию... Він лагідно вивільнився з їхніх обіймів, пішов до кабіни, одягнув чорне трико й чорний оксамитовий камзол, узяв широку блискучу мантію й накинув собі на плечі... Мав грати роль молодого рицаря, в якого закохана королева... У драмі йшлося про життя цього рицаря серед фей, воно весь час сповнене людських інтриг, і рицарю здається, що він може збожеволіти серед цієї приємної плутанини... То була дуже гарна п'еса... В одній із сцен рицар з'являється перед королевою... Її грава Чезара... Ніколи ще стільки запальних слів, сповнених нестяжної любові, не говорила жінка... А він відповідав холодно й стримано, немовби побоювався, що кохання не принесе щастя... Королева казала йому неправду, а він подумав, що їй загрожує небезпека... Вона кинулася в його обійми, і її серце сповнилося радістю. Вона билося так шалено, що мало не вискочило з грудей, він чув його калатання, а вона обвила руками його пінно, і здавалось, не хотіла відпустити... Її спраглі губи шукали його вуст, щоб пристрасно поцілувати... Ніби удав під виглядом вигнаного з раю ангела, вона обвила його гарну голову руками, немов хотіла задушити його в пальких обіймах...

— Ради бога, Чезаро, що з тобою? — спитав він тихо.

— Ох! Я люблю тебе,— гаряче запепотіла вона.— Не бачиш, що я шалію від кохання, вродливий мій юначе...

— Глядачі сміються... Мовчи... Опустіть завісу!

— Ох, завіса не падає... А я не відпущу тебе... не відпущу!

Він вивільнився з її обіймів... Глядачі стихли... Анджело почав імпровізувати. Декламував з болісною гордістю... Великі краплі поту вкрили його гарне чоло, сині очі заблищають... довгі вії зводилися вгору, здавалося, він хотів поглядом прикувати Чезару на місці, перетворити на камінь, на прекрасну мармурову статую... Його постать була ніби відлита з металу... Він застиг, жодного руху його гнучких рук, струнких ніг. Тільки обличчя пашло від нестяжного захоплення... тільки тонкі губи ворушилися, вимовляючи слова...

Завіса опустилася...

Де Лі схопив Чезару за руки, яка мало не знепритомніла.

— Який він вродливий! — промирела вона, усміхаючись сумно, покірно й закохано.

Анджело пішов до своєї кабіни... Був утомлений... втомлений її поцілунком, її пристрасними обіймами. Йому здавалося, ніби його хтось побив.

— Анджело! — почувся голос Чезари.

Він підвівся... Вона зайшла й запросила його до своєї кабіни.

— Роздягни мене.

— Що?!

— Роздягни, кажу тобі... — мовила гнівно.

Анджело розстебнув корсет. З-під синьої сукні показалися білі, мов сніг, прекрасні плечі... Він засунув руки між її перса... Вона важко дихала й дивилася на його холодним поглядом.

— Облиш! Не будь дитиною... Іди до мене... Стань па коліна... Зніми з мене черевики й панчохи.

Анджело божеволів. Його очі наповнилися слізами шалу, коли він відчув у своїй руці гладеньку шкіру невеличкої ніжки... Він підніс її до вуст...

— Ти мене любиш, Чезаро? — спітав тихо.

— Мені таке й на думку не спадало... Роздягай, жіночий ненависнику!

І він знімав з неї вбрання, поки вона, тримячи з ходу, залишилася зовсім голою, відбиваючись у дзеркалі... Анджело жадібно розглядав її мармурове тіло, йому хотілося схопити дівчину в обійми... Однак холодний порух її руки зупинив його.

— Я демон кохання, навіжений! Чому ти принижуєшся передо мною?..

— Я зовсім не принижуєшся... Але ж я людина... Облиш мене, дай мені заспокоїтися...

Чезара взяла Анджело за руки, посадила його в крісло, обняла за шию, розкуйовдила чуб. Потім припала вустами до його очей, ніби збиралася їх випити, гладила чоло й цілуvalа... Нестримна хіть розлилася по всьому його тілі... серде шалено калатало... він почував себе безсилим, хотілося в цю мить померти...

— Змилуйся надо мною,— попросив він півголосом, — зглянься...

Вона поквапно одягнулася в його вбрання, в якому він виступав на сцені.

— Яка ти тепер гарна... Ти вродливий і засмучений паж, ти Гамлет-жінка.

— Це я так бавлюся тобою... як тигриця своєю здобиччю... Бо ти, Анджело, моя здобич... кожен мій поцілунок для тебе буде хтивою мукою, в моїх обіймах ти зазнаєш нестерпних і солодких страждань... жорстоких похітливих мук... бо саме так я хочу любитися.

Вона усміхнулася, її вуста, здавалось, прагнули поцілунку.

Однак тепер у нього прокинулися його колишні гордощі... Він знову став холодним і незворушним...

— Побачимо... — сказав.

Почував себе виснаженим, хотілося спати, від утоми вже не був здатний сприймати нові муки й нові марення.

— Давай,— запропонувала Чезара,— поїдемо звідси...

Вона зав'язала йому очі, і вони поспішно вийшли на холодне січневе повітря. Надворі на них чекали сани, коні нетерпляче били копитами об землю... Чезара взяла Анджело, наче дитину, на руки, поклада в сани на широку шубу, стрибнула коло нього й обгорнула їх обох нею... Коні помчали галопом, а вони лежали закутані, немов у затишному гороб'ячому гнізді, висуваючи назовні голови, коли їм того хотілося... Почувалися, ніби дома в ліжку, накриті з головами периною. Чезара бавилася ним, стискала в обіймах, пестила, як дитину або пташку, яку задушила б, голублячи і пригортуючи до грудей... Її гладеньке, повне обличчя піжно тулилося до лица юнака, він відчував, ніби вона торкається до нього м'яким оксамитом, її вуста легенько покушували кінчик його вуха.

— Я демон кохання,— шепотіла тихим голосом,— я диявол, знай це, знай... Причеплюся до тебе, мов плющ до дуба, поки твоє тіло не висохне в моїх обіймах, як висихає дуб, виснажений ненаситним корінням плюща... Я погублю тебе, вип'ю твою душу, поглину її, ніби краплю роси, моїм спраглим серцем, ангеле!

Чезара обвила Анджело руками й ногами... міцно притискала його до грудей, немов прагнула розчавити... немов не хотіла відпустити від себе. Кров у їхніх жилах вирувала, як виноградне сусло, закопане в землю... їм здавалось, що якби в них на грудях були рани, то близкала б крізь пори... безумовно, що в момент такого напруження

їхня кров змішалася б, а їхні тіла зрослися б, мов два стовбури.

Була то пожадлива хтивість, сповнена відчаю, солодкої гіркоти, що, здавалось, рвала його нерви, висушувала мозок, розливала по його тілі виснажливу кволість... Весь він був наче надмірно натягнена струна, що повинна або обірватися, або видовжитися так, щоб назавжди втратити свою пружність...

Анджело метався в обіймах Чезари, мов горлиця в кігтях орла, і здавалося, що так само, як ягнятко, яке своїм писочком шукає морду вовка, аби поцілувати, бо не знає його і гадає, що то собака, так і він, наче хвора дитина, мимоволі шукаючи її вуста, немовби говорив: «Я соромлюся, коли шукаю твоїх вуст... тому торкнуся моїх спраглих губів, пощади мою простоту й поцілуй мене, поки не відчуєш, що мої губи знемагають... однак ти не відаєш, скільки Усиль я докладаю, аби виразити вустами свої жадання, які геть заполонили мое серце й душу, так, що коли б ти захотіла їх вирвати, то вирвала б і життя разом з ними... Я ніби квітка з глибоким корінням... Хто зуміє пізнати по маточці квітки, як глибоко сягає її корінь? А коли хтось це знає, той хай попередить її бажання...» І Чезара збагнула з його обличчя, яке набрало особливого виразу невинності, з його міни закоханої дівчини... що він, незважаючи на повільність жестів, вмирає від любові. Анджело був настільки захоплений коханням, що воно могло б його зараз убити, і він не вчинив би опору, навіть не відчув би цього, як метелик, що летить на вогонь і гине, як ефемериди, які вмирають у шлюбну мить...

Вона відвезла його додому... Він був сп'янілій від кохання, ледве тримався на ногах... Як сонну дитину, роздягнула його Чезара, поклала в ліжко, укрила... Потім почала легенько гладити його по чолі, поки не побачила, що він заснув, заснув глибоким сном од перевтоми, од бурі в душі. Посміхаючись, вона глянула на нього... окинула оком кімнату... побачила на вікні у вазі троянду, взяла її, поцілувала й поклала йому на вуста.

— Хай мій поцілунок залишиться до завтрашнього ранку на твоїх губах, ангеле! — стиха проіпептала. — Здається, я ще ніколи так не кохала, здається, дотепер я зовсім не любила... У мені мовби зібралися всі демони... Здається, що кожна крапля моєї крові сповнена мук і пристрасті... Якими ж були мої попередні коханці? Агресивні, ніжні,

неприродні, хвалькуваті, брутальні... А цей дозволяє себе любити... Дає своїй душі мучитися від моїх налкіх слів і обіймів. Він м'який, мов чистий віск... і водночас опирається... Опирається, снований ніжності й безсиля... Він — моя юна квітка... Здається, мені шкода зірвати тебе... Хочеться втекти геть, покинути цього пенощого юнака, схожого на Адоніса, щоб він залишився з своїми меланхолійними думами, щоб помер, як помирає первісна краса квітки... як, утім, уже вмер колись, ставши подібним до скам'янілого ангела, щоб більше не борозили пристрасті його піжне й кругле личко й не сушили його. Щоб не стали потворними оповіті легким серпанком смутку його вилиці... І все-таки... Ax! Та що це я! Зовсім розкисла. Нумо, демоце... Він це перший, не буде й останнім,— мовила вона, майже з ненавистю посміхаючись.— Хоча,— додала лагідно,— хоча, Чезаро, він і єдиний у своєму роді.

Анджело прокинувся наступного дня досить пізно... Почувався таким утомленим, немовби напередодні його били смертним боєм, а потім загорнули в мокре холодне простирадло... Вінувесь горів... Його уяву заповнили якісь невиразні картини, помутнілі образи, чорні хмари... У нього був такий настрій, як у людини, що зазнала жорстоких тортур інквізиції й тепер із потрощеними руками й ногами лежить у м'якому ліжку... Біль піби й не сильний, та коли торкнуся побитих місць, біль стає жахливим...

«Я мушу втекти від неї,— думав Анджело,— мушу, бо якби вона просто вбила мене, то було б краще... Але ж вона мучитиме, вбиватиме в мене нерв за первом, думку за думкою, шматок за шматком моого мозку гинутиме від її поцілунків... Ax! Як уміє ця жінка цілувати... Дрож тебе проймає... Після кожного поцілунку вмираєш, щоб воскреснути і знову померти від наступного... Якби я був одягнений у залізний панцир та бився на турирі, тіло мое не було б таким виснаженим, як після її обіймів. Здається, вона й справді прилипла до мене й усіма своїми порами висасала кров з моїх жил, силу з нервів і м'язів... Страшна ця жінка чи, точіше, цей демон...»

Отже, зморений душевими муками, він одягнувся, подивився в дзеркало... Його бліде, аж синє обличчя, ніби вкрив бузковий серпанок... Проте юнак був ще вродливіший, піж досі...

— Вранішній поцілуинок, сердешний мій Анджело,— мовив він, сумно усміхнувшись.— Поцілуймо ці вуста, які вже не є незайманими...

Він нахилився й поціluвав своє відображення в дзеркалі...

Хоча в кімнаті було тепло, Анджело відчув, що мерзнуть руки, пальці, тому налив у фарфорову чашку спирту, підпалив і грів їх над блідо-червоним полум'ям.

Потім подався в сад прогулятися засніженими алеями, серед укритих інеєм безлистих дерев. У Анджело було таке відчуття, ніби він довго неадужав, а зараз уперше після хвороби вийшов надвір з лікарняної палати... Він грівся на зимовому сонці, і йому здавалося, що вічне джерело життя наливає його тіло здоров'ям і свіжістю...

«Hi! Hi! — думав він.— Не хочу більше її бачити!» Дивився, як серед теплого зимового дня на вулиці граються діти, кидають ~~уд~~ в одного сніжки... Лунав сміх, було весело, гарно. Довколишня природа, люди щиро раділи життю, тільки Анджело, дивлячись глибокими, розумними, але повними безнадії очима, хмурився, ще тішився своїм життям...

— А ще кажуть, що немає щастя на світі,— промірив він.

Вулицею юнак вів під руку розум'янену повненьку дівчину в підбитій хутром шубці, з муфтою. Дівчина, час від часу хіхікаючи й лукаво усміхаючись, крадькома піжно поглядала на свого супутника... Її карі очі сяяли найвною радістю життя.

«Ах! — дивлячись на них, подумав Анджело.— Я не такий, як вони, молоді душою... Я не такий щасливий, як вони!..»

Надвечір прийшов де Лі, щоб знову забрати його з собою.

— Нікуди я не поїду... Більше не хочу її бачити...

— І не побачиш, обіцяю...

— Ну, коли так... Ідьмо!

Доктор зав'язав Анджело очі, і вони на санях знову ноїхали до того самого будинку. Спустилися сходами в підземелля друзів темряви... Де Лі залишив юнака самого... Той зняв пов'язку з очей і побачив, що опинився в невеликій кімнаті, обклеєній чорними шпалерами... У каміні червоного мармуру горів вогонь, на стіні висіло дзеркало. Підлога була застелена м'якими килимами.

Посередині стояв стіл, на ньому срібний свічник, біля столу — двоє крісел з високими спинками...

Увійшла Чезара.

— Де Лі обманив мене,— осудливо мовив Анджело,— даруй мені, однак я більше не хотів тебе бачити.

Вона була дуже сумна.

— Гаразд, гаразд,— заговорила скрушно,— я розумію твоє почуття... Ти прагнеш спокійного щастя, якого я не годна тобі дати... Мое кохання стомлює тебе... Проте хто тебе змушує любити мене? Навпаки, коли хочеш, я приведу в твої обійми гарних, мов ангели, дівчат... Із світлим, як золото, волоссям... бо я твоя служниця... я демон кохання. Ти віриш мені? — спітала понуро.— Повинен вірити, поки ще вільний, щоб відв'язатися від мене... поки ще не пізно... бо я не хочу обдурювати тебе щодо твого майбутнього... Ти висохнеш під моїм подихом, як квітка, вирвана з корінням, під спекотним літнім сонцем... Маєш це знати... Тобі потрібні ангели? Я зумію їх звабити для тебе... Тільки щоб потім вони не стали тобі огидними...

На його вустах промайнула усмішка невимовного і святого щастя. Помітивши її, Чезара гидливо й зневажливо скривилася. Вона з виразу обличчя могла заглянути в людську душу.

— Зараз я приведу ту, кого ти жадаєш... Ангела... Де Лі,— відчинивши двері, запитала вона лікаря,— де наша лілія, котра ще від учора зітхає по Анджело?

Чезара стала перед дзеркалом і, дивлячись у нього, надала своєму обличчю іншого вигляду. Потім сіла в крісло... Ніколи ще Анджело не доводилося бачити такого доброго й лагідного людського обличчя... Вона була уособленням ангела жалю й співчуття...

Він довго дивився на неї, опісля відвернувся, сів у крісло так, що його не було видно з-за високої спинки, і вступив очі в жар каміна. Відчинилися двері, і він почув ніжний м'який голос, тихий шелест газової сукні, чиюсь легку ходу по пухнастому килиму...

— Добрий вечір, Чезаро,— привіталася дівчина весело, як дитина.

Анджело непомітно виглянув з-за спинки крісла.

На обличчі в Чезари ще зберігався вираз невимовної ніжності, ласки й доброти, якого вона надала йому перед дзеркалом.

— О Еллі! Моя дівчинко! Підійди-но до твоєї матері, дай тебе поцілувати... Яка ти гарнецька... Ти ангел... Ти

пуп'янок троянди... З чим тебе порівняти?.. Розкажи мені, як тобі спалося...

— Ax! Я не могла заснути... Ніяк не йшов з думки... ти знаєш хто... Hi! Не називаю його імені...

— A-a-a... An...

— Hi... Не нагадуй... Здавалося, ніби я тримаю його голову в своїх руках... ніби він стоїть на колінах передо мною, а я дивлюся в його очі... дивлюся... і дивилася б завжди...

Анджело слухав і всміхався.

— Зрештою, знаєш, мені здавалося, що він також дивиться на мене... Ax! Як? Сама не знаю як... Що я тобі розказую... Як тільки задрімаю, відразу бачу перед очима живі сни... Ax! Як би я його любила, здається, цілувала б йому руки, коли б він дозволив...

— А якби він дізнатися, що ти його кохаєш?.. Якби віп також полюбив тебе, мое ангелятко?

— Ох, не говори цього, не говори... Ax! Як ти можеш таке думати... Знаю, він навіть і не згадує про мене, нещасну звичайну дівчину...

— А проте саме таку він тебе любить,— відповіла Чезара лагідним ім'яким голосом.— За твою наївність... Він хотів би, щоб ти розкрилася перед ним у всій своїй непорочності, щоб він міг зазирнути в твою душу, збегнути зміст приємних пісенітниць, люб'язних і цікавих, які ти могла б казати йому тисячу разів на день... Скільки загадок загадала б ти йому, щоб він посушив над ними голову... Ти не свідома своєї сили, дівчино рожеві вустонька! Або ти лукавиш, удаєш, ніби не відаєш!

Еллі засміялася своїм срібним голосочком.

— О, я знаю, що я гарпенька,— сказала вона задоволено,— знаю, що можу подобатися... Однаке, клянуся тобі, Чезаро... Я не знаю, чи може він мене любити... Його погляд був такий холодний... Тим часом я... я віддала б життя, аби хоч раз поцілувати його.

— То я його покличу...— посміхнулася Чезара й радісно заплескала в долоні.

— Hi, nі, nі! Прошу тебе, Чезаро! Ради бога...

— Тобі буде приємно, якщо він прийде? Скажи...

— Hi...— заперечила дівчина і ствердно кивнула головою.

— Скажи... Ти його любиш?

— Hi! — мовила Еллі, схиливши голову на груди і граючись краєм фартуха.

— Я йду кликати... Поцілуй мене, ангеляtko...

Еллі з вдячністю поцілуvala її в уста. Чезара вийшла й замкнула за собою двері на ключ.

Тоді Анджело повернув крісло в бік Еллі. Вона поба-чила його.

— Ах, паше! — скрикнула зляканo.

Сором і наїvnість, легке обурення й докір — цілий світ суперечливих почуттів заграв на її лиці...

Він упав перед нею на коліна.

— Ти нагнівалася на мене? — спитав лагідно.

— Так!

— Якщо хочеш, давай помиримося...

— Так!

— Поцілунком?

Вона заперечливо хитнула головою.

Проте Анджело сів коло Еллі, взяв її голову в руки, повернув до себе рум'яне личко й поцілував у губи... Відчув, що й вона відповіла йому на поцілунок, але якось несміливо, ніби й не поцілувала... Потім відштовхнула його.

— Ти мене любиш... Я знаю, Еллі... Не обманюй мое сердце...

Її очі наповнилися слізами.

— Ти не віриш мені,— мовила вона тихо.

— Тоді поцілуй! — попросив Анджело.

Дівчина припала вустами до його вуст, і йому здалося, наче до них прилипла зріла соковита ягода... Він відповів їй...

— О, як ти солодко вмієш цілувати, Еллі...

— Ой! Я ж пі в кого цього не вчилася... Це само собою... Не осуджуй мене...

— Чого ж ти тоді відсуваєшся від мене, пригорнись, дай тебе обняти...

І Анджело злегенька притягнув її до грудей...

— Ой, дивись,— сказала дівчина,— як погано зав'язана твоя краватка.

І торкнулася рукою його краватки.

— І чуб у тебе не зачесаний, як слід. Немає й запоники на рукаві.

— Вона впала за пазуху, Еллі, пошукаj.

Еллі засунула руку йому під сорочку. Він узяв її в свою й мідно притиснув до серця.

— Не знаходжу,— промовила дівчина й заплющила очі від сорому. Потім розплющила їх і з слухняною й сумо-

витою серйозністю подивилася на п'ого. Немов збиралася сказати йому: «Хотіла тобі докорити, однак не зроблю цього».

Тоді Анджело розстебнув її блузку.

— Пошукаю свою алмазну запонку,— сказав,— може, вона загубилася між твоїми персами.

— Ні, ні,— попросила Еллі, захищаючись.

— Ось вона,— мовив Анджело й припав вустами до соска білої, мов сніг, груді, що показалася з-під корсета.

Дівчина боронилася від його пестощів, але легенько, про людське око... Вона давно вже не мала сили відмовити йому в чомуусь.

Він загасив світло, і глибока темрява оповила їх любовні зітхання.

Коли Еллі й Анджело, покидавши вбрання куди попало — на підлогу, на крісла — і міцно притулившись одне до одного в обіймах, майже голі спали на дивані, до кімнати зайшла Чезара з лампою в руці й глянула на них... Була вона бліда, серйозна і сумна... Принесла з собою біле пахуче простирадло, вкрила ним молодят, відтак сіла перед каміном і довго-довго вдивлялася в згасаючі жарини... В її очах було повно сліз... Аж ось вона швидко підвелася, відкинула край простирадла, поцілуvalа Анджело в лоб і прошепотіла:

— Ти мені за це заплатиш сторицею, хлопчику, заплатиш!

І вийшла з кімнати.

Наступного дня сумна Еллі ходила по кімнаті й не дивилася на Анджело. Він був блідий, його ласкаві очі потьмяніли, втратили свій демонічний блиск.

Вона одягнулася, допомогла і йому, застебнула сорочку на шиї, зав'язала краватку... Була покірлива, мов ягнятко...

— То ти мене любиш, Анджело?

— Ще й питавш... А ти, Еллі, давно в товаристві друзів темряви?

— Ax!.. Зараз розповім... Я тебе зустріла в салоні пані Н. Нас познайомили, однак ти глянув на мене зверхніо, сказав якусь банальність і пішов геть... А я стежила за тобою, дивилася в дзеркало, аби побачити в ньому, як ти стоїш біля вікна... Цілими вечорами отак сиділа, а щоночі плакала... Ox! Як я тебе кохаю, Анджело,— мовила

вона, вкриваючи його обличчя поцілунками.— І ось якось підходить до мене лікар де Лі. Дивиться мені в очі, як він уміє це робити, якось чудно...

«Ти, панно, любиш Анджело»,— каже мені невиразним звичайним тоном, як ото він має манеру говорити...

«Ні»,— заперечую.

«Якщо хочеш його побачити, ходи зі мною цього вечора до клубу друзів темряви».

«Але ж я не хочу його бачити...»

«Мої сани зайдуть по тебе»,— пообіцяв він.

«Я не хочу їхати вашими саньми...»

«Сани чекатимуть на тебе ввечері біля хвіртки твоого саду»,— посміхнувся доктор і підвівся.

І я, Анджело, пішла вночі в сад, відчинила хвіртку, сіла в сани й опинилася тут.

Вона взяла його праву руку в свої, поплескала їй поцілувала.

— Еллі!

— Стривай, Анджело... Я вже не маю чого віддати тобі... Я тобі віддала все... Давно вже я не належала собі, давно була вся твоя... Змилуйся наді мною... Якщо ти думав, що я чемна... то ось вона — моя чемність... Якщо думав, що я вродлива, то ось уся моя вродя... Все мое лице освячене твоїми поцілунками... Якщо не можеш мене любити, то люби, Анджело, свої поцілунки, люби мої очі, бо вони дивилися на тебе, бо не відривали свого зору від твоєї краси... люби мої вуста, бо вони торкалися твоїх... Люби себе, Анджело, в моїй істоті... — сказала дівчина йому на вухо крізь плач, палко пригортаючись до грудей юнака,— люби свою дитину...

Анджело нічого їй не відповів. Йому здавалося, що він злочинець, що страшний гріх ятрить його душу...

— І як ми будемо жити? — спітав він і скрушно посміхнувся.

— Як? Ах! А ось як... Я так собі це уявляю... Врапці, коли ти ще спатимеш, я поцілую твої очі, й ти прокинешся... Потім принесу тобі каву, сорочку із запонками, шкарпетки, халат, феску, цигарку... одягну тебе, й ти підеш у своїх справах... А я, зоставшись дома, витру пил з твоїх книжок, упорядкую папери, загострю списані пера, і коли ти прийдеш додому, обід буде на столі, застеленому білоніжкою скатеркою, тарілки чисті, склянки чисті... Після обіду за кавою ми говоритимемо нісенітниці, а потім,— додала вона тихо, самими губами,— потім... у нас народять-

ся діти... гарнеп'кий, як ти, хлопчик, твоя копія і схожа на мене дівчинка... Ах! Ми будемо щасливі!

— Так, щасливі! — повторив він понуро. «О Чезаро! Гемонська твоя душа,— подумав,— як ти вмієш читати в людських душах... як можеш бачити в них їхнє майбутнє! Я чудово зрозумів твою вчорашию презирливу посмішку».

— Однак ти здаєшся сумним, мій любий друже... Чому?

— Я втомлений, дружино моя, ніжна моя жіночко, і більш нічого.

— То я піду, побіжу додому... Ти прийдеш до нас просити моєї руки, чи не так?.. Прихід сьогодні, я з нетерпінням чекатиму тебе... Ох! Як я тебе люблю...

Вопа пакинула шубку на плечі, поцілуvalа його й зникла за дверима.

Сумний Анджело залишився сам.

— Так ось яким буде мое майбутнє життя... Прощавайтесь осяяні мрії... Я стану скромним чоловіком звичайної жінки... У нас будуть діти... Вранці вона приноситиме мені халат і пантофлі... Тъху! Гидка перспектива, сповнена нудьги й одноманітності...

Чезара в костюмі Гамлета стояла в кутку кімнати й сміялася. Бог знає, коли й як вона пробралася в кімнату. Вислухавши слова Анджело, сказани тихо, але досить виразно, вона зареготала іронічно й холодно.

— Перестань! Замовкни!

— Ах, он що! Так ось який твій ідеал... ось яким буде твое життя з ангелом... ось мета, яку природа хоче здійснити, наділивши цю дівчину наївністю й грацією... Хлопчик... Дівчинка... Сповнене пристрастей шлюбне ложе, застелене простирадлами, які треба дуже часто міняти... Недовго ж опирався ангел, чи не так? Природа квапилася якнайвидише осягти свою величну ціль — продовження роду людського, і забезпечила собі це за допомогою бурхливих обіймів, ніжного опору, недомовок... Ох! Тъху! Ха-ха-ха-ха! Ну що? Тікаєш?

— Я б тебе вбив, Чезаро. За яким правом ти кепкуєш з мене?! Я в розpacі...

— Ти навіжений сліпець... Хіба не бачиш, що ти лише знаряддя, що радощі, страждання, захоплення, задоволення від доторку до жіночих перс нічим не посприяють хіті, жаданню, які відчуваєш до наївної дівчини, бо чим щирішою буде дівчина, тим важче їй спаде на думку

вбити свою дитину... Хіба не бачиш, що ти засіб у руках демона, що іграшка власних почуттів, що ніщо з того, що ти маєш, не твоє, що ти лише засіб, за допомогою якого природа здійснює свої так звані величні цілі...

Хіба не бачиш, що закони, держави, монархи, релігії — не що інше, як численні засоби для забезпечення цього брудного акту розмноження, щоб потім кинути вас, чоловіків, у обійми дріб'язкової одноманітності, нудоти, банальності, одне слово, життя, яке викликає в мені відразу?.. Уявляю тебе в розшитому квітами халаті, у пантонфлях, з фескою на голові, з люлькою в зубах, з купою дітей біля себе, зайнятим монотонною й нецікавою роботою. Згодом ти помреш, і твої рідні діти проживуть таке ж духовне життя...

— Ти маєш слухність... Над цим думаю й я... Цить, твій сміх мене дратує...

— І чого б це я мовчала?.. — скрестила руки на грудях Чезара.— Ти погубив цю дівчину... Ти ж знов, що не зможеш її любити, міг, принаймні, подумати, що вона не задовольнить тебе, проте все-таки спав з нею, як з дружиною... Ти її зробив нещасною... Гадаєш, мене хвилює, що тебе мучить совість? Ні! Адже я демон...

— Але ж ти мені її привела...

— Ну й що? Не заперечую... Я хотіла тебе випробувати... Чому ж ти дозволив спокусити себе?

— Я не каюся...

— Не каєшся... Гаразд... Дівчину батьки проженуть з дому... Вона народить у зліднях... Стане пропащою жінкою... Якщо ти не візьмеш її за дружину... Але ти одружишся з нею... Житимеш погано, будеш волочитися за іншими жінками... Я ж постараюся, аби вона про це довідалась, і тоді прощай домашній затишок, тільки тоді ти візнаєш, що таке пекло на землі... А зараз ти навіть не уявляєш цього... Досі твоя меланхолія й чорна злість, з якою ти дивишся на світ, були лише блідими теоріями в порівнянні з тою дійсністю, яка на тебе чекає.

— Я все витерплю...

— Прощай, Анджело...

— Чезаро... Чезаро,— промирив він, стаючи перед нею на коліна,— я кохаю тебе... Невже ти не можеш мені простити?..

— Що простити? Чи я люблю тебе? — кинула вона й швидко подалася з кімнати.

— Потім Еллі прийшла до мене, батько прислав її, щоб вона знову попросила в мене пробачення... Я сказала їй, що ти не можеш одружитися з нею, і пояснила чому... Сердешна дівчина довго плакала... Проте я знаю, як її втішити... Є в мене камердинер, пристойний хлопець...

— Чезаро!

— Ох, господи! Але ж ти, Анджело, божевільний... Вона по-своєму буде щасливою... Йди-по слодп і висси кров з рани... не бачиш — тече по одягу...

Анджело припав губами до укусу на її груді й виссав рубінові краплі, що, здавалося, стікали па білій сніг... Чезара тримала його голову в руках... потім підвела і вдячно поцілувала в червоні від крові вуста... А тоді застебнула блузку, підняла юнака, мов дитину, на руки, пригорнула до грудей і почала його пестити.

— Ох, як ти змушуєш мене страждати,— шепнув він тихо.

— Гаразд, тобі ще не відомо те, чого я хочу. Аби ти зінав... Ти, друже мій, повинен вибрати одне з двох: або звичайну, буденну нудьгу, або страждання, пристрасть, шал... тобто або Еллі, або я! Я тебе не обманую, кажу тобі заздалегідь: якщо візьмеш мене, я вкорочуватиму тобі життя... просто замучу... але не пошию тобі халата, не виплету кісета для тютюну... Я, не впадай у розпач, не народжу тобі дітей... В одному запевнюю: тобі не буде нудно зі мною, однак, можливо, ти мені сам набриднеш... тоді, ясна річ, усе скінчиться... тоді, знай, ти маєш померти, а не збожеволіти...

Вона гойдала Анджело на своїх колінах, засувала руки йому за пазуху, і він відчував, як чорніє світ перед його очима.

— Ах! Я опирався б тобі, якби мав силу! — мовив він з болем.— Але тепер... тепер, коли я ладен віддати цілий світ, усе своє життя за один твій поцілунок... тепер уже запізно, дияволе-жінко...

— Ніжну насолоду, шал страждань... ось що я можу тобі дати... В одному будь певен: я тебе кохаю. Не дури себе, що любов дуже схожа на непависть... Я заради тебе готова піти на смерть...

НОВЕЛИ

БІДОЛАХА ДІОНІС

...і все ж, коли дивитися на руку лише одним оком, вона видається меншою, ніж тоді, коли дивишся обома. Мав би троє очей, то бачив би її ще більшою, і в скільки разів більше мав би очей, у стільки разів більшими здавалися б довколишні речі. Виходить, народивши ся з тисячами очей, я серед велетенських явищ за законами пропорції бачив би все таким самим, як бачу зараз, ні більшим, ні меншим. Уявімо собі світ, що зменшився до розміру маленької кульки; в такій же пропорції на ньому зменшилося б усе; жителі того світу, наділені такими органами, як у нас, відчували б усе так, як відчуваємо ми. Чи уявімо, *ceteris paribus*¹, що все збільшилося у тисячі разів — вийшло б те саме. Коли не міняти пропорції, світ, збільшений чи зменшений у багато разів, залишиться таким, як є. Речі, побачені одним оком, здаються меншими; двома — більшими; яка ж їхня справжня величина? Хто знає, чи не живемо ми в мікроскопічному світі, і тільки очі наші здатні бачити все таким, як бачимо? Хто знає, чи не бачить кожна людина по-своєму, чи не чує кожен звук по-своєму, і тільки мова називає по-різному побачене й почуте однаково, об'єднує його для розуміння. Мова? Ні. Може, її кожне слово звучить по-різному для різних людей — тільки індивід залишається самим собою і чує мову по-своєму.

А чи уявно безмежний простір не є лише часткою, крапельникою в порівнянні із безмежжям? Чи не так само в безконечній вічності не іспус певного відтинку часу, а тільки миті, з яких складається вічність? Отак. Уявляючи світ краплиною роси і відповідно уявляючи час єдиною миттю, ми відчуваємо в цьому мікроскопічному світі віки, отже, і люди в цьому уявному світі мислять і діють так само, як ми в наших обставинах, і свої роки вони відчувають, як ми свої. Хоч би в яке мікроскопічне безмежжя ми не вдавалися, все буде так, як сьогодні.

...Насправді світ — це уявлення нашої душі. Не існує ні часу, ні простору поза нашою душою. Минуле й майбутнє в мені, як ліс у жолуді, як відзеркалення зоряного неба в росині. Якби ми знали ту таємницю, яка може по-

¹ За інших рівних умов (*латин.*).

єднувати нас із двома порядками речей, що приховані в нас, загадку, якою, можливо, володіли египетські та асірійські маги, тоді, поринаючи в глибини душі, ми могли б жити в мишулому, поселятися в світах зір і сонця. Шкода, що наука викликання духів та астрологія втрачені,— а то хто зна, скільки було б відкрито таємничого! Якщо світ — це уявлення, то чому ми не можемо координувати послідовність явищ так, як хочемо самі? Неправда, що існує минуле — це послідовність у нашому мисленні, причини явищ для нас послідовні і ті самі завжди, вони відбуваються одночасно з іншими. Хіба не можливо жити в часи Мірчі Великого чи Александра Доброго? Математична точка губиться в безмежності, як і мить у неподільній безконечності, що не зупиняється у вічності часу й простору. Атоми простору й часу безконечні!.. Оде б і мені загубитися в безмежжі своєї душі і виникнути, скажімо, в епосі Александра Доброго, отже...

Чесне слово, читач, похитавши головою, спитає: хто із смертних може так думати? А все це виникло в здичавілій патлатій голові, на яку насаджено смущеву шапку. Стояла ніч; на вузькі, покривлені вулиці, що тяглися між невеличкими, аби як поставленими будівлями, падав дрібний дощ; із таких вулиць складалася більша частина столиці Румунії; по қалюжах, по тванюці ступали великі чоботи, яким був би байдужий навіть потоп; із їхніх високих халяв виростали штані індивіда, котрий і роздумував про час. Постать нашого героя розплি�валася в струменях дощу, хто знає, що її захищало від води — чи наскрізь промоклий одяг, чи метафізика. Із шинків та крамничок крізь немиті вікна з багатьма шибочками пробивалося брудне світло. Десять, насвистуючи якусь мелодію, проходив романтик, десять п'яній грубіян говорив із стінами, з вітром, десять чалапала закутана в каптур жінка; перехожі тягли за собою по розгрузлій дорозі довгі тіні, що були схожі на чорних драконів із північних сказань... Із однієї відчиненої корчми долинали стогони скрипки. Наш метафізик підійшов до дверей; світло вихопило з мороку його обличчя. Цей Діоніс був гарний собою. Обличчя присмне, біле, як притінений мармур, трішки похмуре, певне, од дощу, очі — мигдалини, наче із чорного оксамиту. Вид світився м'якою, невинною усмішкою, коли Діоніс побачив, як циганчик з маленькою голівкою, в капелюсі, криса якого тяглися в безмежжя, у чоботях, у яких

він міг би вміститися весь, у сюртуці з чужого плеча, що сягав п'ят, мучив смичком з кількох волосинок бідолашну скрипку та кістлявими пальцями натискав на струни — і вони первово скреготали, а довкола нього місив землю взутий у великі капці, встелені соломою, довготелесий угорець. Хоч і не подобалось те видовище моєму подорожньому, але воно вітало нашого героя, що проптерезів од своїх метафізичних фантазій і, забагнувши, що промок до нитки, ввійшов до корчми просохнути. Він підняв воловату шапку — оголилося чисте, біле, в міру опукле чоло, яке цілком відповідало приємному обличчю. Волосся пасмами звивалося до пліч, його дика чорнота виразно контрастувала з молодим, майже дитячим обличчям. Він повісив на кілок своє мокре пальто, вдихнув п'янкий запах турецької кави, і його знову охопила задума, яка іноді пасує вродливим дитячим обличчям. Серед закіптявілих, пропахлих тютюновим смородом стін, серед стукоту гравців у доміно і розмірених ударів обшитих деревом дзигарів чаділи дрімотливі лампи, цідячи в застояні повітря жовте світло. Діоніс, усміхаючись, щось підраховував олівцем на старому зачовганому столі. Його усмішка була невинна, можна сказати, медова, та все одно поініята смутком. Осмута в його віці — характерна ознака сирітства; він був сиротою, яких у нас чимало, без певних перспектив і надій. Виходячи з цього, можна було судити, що ця людина далеко не піде, особливо ж, якщо зважити на бідність — Діоніс був хлопець бідний.

А податливий характер робив його ще біднішим. Молодий — літ вісімнадцяти, а це ще гірше... Яке життя чекало його?.. Він став визнаним писарем, а воля у виборі елементів культури давала йому змогу читати тільки те, чого прагнула його мрійлива душа. Містичні, витончені метафізичні речі, як магніт, притягували його розум, то й не дивно, що для нього уява була життям, а життя уявою. І не диво, що він став забобонним. Часто уявляв, яким сумним, довгим та одноманітним буде його життя — опалий листок на воді. Не кохав, бо не мав нікого в світі, був слабкий духом, а тому неспроможний створити собі щасливішу долю, тож він і знав, що при такому «порядку дійсності», як він називав своє життя, не зустріне пі усмішки, ні слози; не знаючи ні любові, ні ненависті, згасне, як іскорка, і ніхто в цілому світі не згадає про нього. Помешкання пустельника, темний, заснований павутинням закуток архіву якоїсь канцелярії та лінива й

сонна атмосфера кав'ярні — оце й усе його життя. Кому цікаво знати, що й він має серце, хто спитає, як питаютъ багатьох, чи і йому хочеться одягтися, як інші, чи й він хотів би любити? Любити... Думка про це часто гнітила його серце. О, як би він любив! Як би носив на руках ту, котра покохала б його, як би він молився на неї! Часто уявляв її струнку постать, біляве обличчя, золоте волосся — всі ідеали були біляві — і йому здавалося, що відчуває її вузькі холодні долоньки в своїх руках, здавалося, що тануть його очі, душа, все ество, коли він дивиться на неї.

За столами сидять розпатлані картярі. Тримаючи карти в тремтічих руках, перш ніж зробити хід, вони ляскавуть пальцями, беззвучно ворушать губами, час від часу сьорбають каву чи пиво, що стоїть перед ними як знак тріумфу. А онде якийсь пише крейдою по зеленому сукні більядного стола; а той, з високим капелюхом на потилиці, з довгою цигаркою в зубах, заклавши за спину руки, дивиться, чорт його знає, з цікавості чи лише так, аби дивитись, на портрет Дибича-Забалканського, що висить на закуреній стіні. Дзигар, тлумач старого часу, вибиває свою металевою мовою 12 разів, сповіщаючи світові, який його не слухає, що минула дванадцята година ночі. Діоніс виrushає додому. Дощ надворі вгомонився, крізь хвили й мережива темносиніх хмар пробивається холодний блідий місяць... Серед зарослого бур'янами городу дивиться в світ вибитими вікнами старий будинок з прогнилим, укритим мохом гонтовим дахом; мох при холодному місячному свіtlі здається інесм. Дерев'яні сходи ведуть на другий поверх. Відчинені на балкон великі двері тримаються на одному завісові, гойдаються і скриплять од вітру, струхнявілі чорні східці похитуються, деякі вже поодпадали — і треба ступати через один, через два; від кроків погойдується дерев'яний балкон. Діоніс перелазить через паркан, пробирається крізь зарослі городу і квапливо долає сходи. Всі двері відчинені. Він заходить до високої просторої, пустої кімнати. Стіни чорні від патьоків, що крізь стелю проникають з даху; на колись білених вапном стінах проступають зелені плями; віконні рами потріскалися від ваги старих стін; переіржавіли й розсыпались грани, на вікнах стирчать тільки руді окупки. В кутках стелі з довгими похмурими сволоками павуки мирно

тчуть свої мережива; в кутку на підлозі спить кілька сотень старих книг, багато з них — грецькі, з візантійськими повчаннями; у другому кутку — ліжко, тобто кілька дошок, покладених на козли, пристелених солом'яною матою та червоною ковдрою. Біля ліжка — брудний, побитий пашлями столик з вирізаними по ньому латинськими та готичними буквами; на столику — вірші, зіжмакані газети, безплатні брошури, — взагалі безбожний рейвах. При фантастичному місячному свіtlі, що вливається крізь великі вікна, здається, що підлога побілена крейдою; на темних стінах два свіtlі квадрати од вікон; у місячному промінні сріблиться павутиня, а над купою книг вимальовується ангельська подоба людини. То портрет у натуральну величину юпака років вісімнадцяти з довгим чорним волоссям, з тонкими рожевими губами, з піжкими білими, наче вирізбленими з мармуру, щоками, з великими голубими очима між довгими чорними віямі під густими бровами. Ті очі такі променісті, що, здається, дивляться вони самою невинністю та жіночою добротою. Хоч на тому портреті зображене особу, одягнену по-чоловічому, та ніжні білі руки, витопчені риси обличчя, лагідні очі незбагненної глибини, чітке, по-жіночому маленьке чоло, задовге хвилясте волосся примушують думати, що то переодягнена дівчина. Мрійник Діоніс зупиняється перед портретом, який при свіtlі повного місяця здається живим... У його очах забобона поштивість, і він шепоче крізь сльози: «Добрий вечір, тату!..» — і здається, що тінь усміхається з дерев'яної рами; він піdstупається ближче, пілує руки на портреті, потім — щоки, губи, очі, що світяться голубим. Пойнятий любов'ю до істоти, яка вже не існує, він хотів би, щоб ця прохолодна ніч тривала вічно, щоб вічно тривало незбагнене, п'янке і таке щасливе його божевілля. Власне, цьому портретові він віддавав усю свою любов, у ньому було все його життя... Так, це портрет його батька в такому віці, як Діоніс тепер. Його мати, висока, бліда білява жінка з чорними очима, часто розповідала, що батько чомусь із верхів зійшов до простих людей. Загадковий, нікому не відкриваючи тасмниці свого походження, він жив у хаті старого священика, в якого була донька Марія. Вони покохались. Він обіцяв їй, що колись відкриється тасмниця його душі, і він візьме її за дружину, що її чекає золота доля. Та якось отримав листа з чорною сургучевою печаткою... розірвав, прочитав і пошматував па дрібні клаптики — і скalamу-

тилось йому в голові... то була копія заповіту. Він помер у лікарні для божевільних... мовчазний, блідий, до останньої хвилини життя зберігши якусь велику таємницю.

Плодом їхнього кохання був Діоніс.

Удовиця ростила його як могла працею своїх ніжних панських рук; її обличчя було жовте, як віск, її сумирні притуманені очі розуміли тільки його, і турбувалася вона тільки про нього і про портрет. Очі в дитини були гарні, як на батьковому портреті.

— Ой вродливий же був папа! — казав хлопчина, усміхаючись, і мати крадькома втирала слізозу.

— Очі, правда ж, Діонісе, очі!

— Так, мамо!

— Ці очі!.. О, якби ти їх побачив хоч раз у житті, тобі здалося б, що в них сяють голубі світанкові зорі. Він був вродливий і таким молодим помер!.. І вписалися ці гарні очі в тумані моїх дум, як дві голубі зорі...

Вона брала сина на руки, голубила й цілуvala. Крім її чорних очей, у п'яму було все батькове — дитина з портрета. Виховувала його мати погано, інакше не могла. Дуже вже його любила! Він був єдиною її надією в безпросвітному житті. Вся її душа оживала в синові. А він цілими днями міг роздумувати над якимось почутим словом. Але одного дня, виснажена зліднями, вона згасла, як свічка. В лихоманці схопила його руку й притулила до серця, щоб зігріти — це було символом всього її життя.

З того часу на його обличчі, в його усмішці зачайлась солодка тінь печалі, яка привертала нестримну цікавість до нього виховательок пансіонату, в якому він навчався. А йому й на думку не спадало, що його хтось може полюбити — його ніхто не любив у світі, крім матері — та їй як хтось міг полюбити його, такого самотнього, такого убогого, з безпросвітним майбутнім?

«У кожної людини,— думав він,— є сім'я, друзі, родичі,— то яке кому діло до мене? Як живу, так і помру, ніким не люблений, ніким не оплаканий».

Місяць заховався в порваній блискавкою хмарі — в кімнаті потемніло, не стало видно ні портрета, ні Діоніса. Він засвітив світло.

Глянемо тепер на вбогість при лойовій свічці, яку він устромив у плящину, що заміняла підсвічник. Тут він жив улітку і взимку. Взимку — лютий мороз, од якого тріщав сволок, тріщали дерева й каміння, в обмерзлих гілляках завивав вітер; йому хотілося заснути, бачити син,

але мороз зліплював повіки, засновував павутинням очі.
Його сюртук був потертий, обірваний по краях, дірявий
на ліктях; здавалося, що й вітер сміявся з нього. І люди
дивувалися з Діонісової убогості... Але довгими холодни-
ми ночами, досягши вершини своєї нужденності, він пе-
сумував. То було його середовище. В його мозку поставав
уявний, дивний, неймовірний, смішний світ. І він відчу-
вав, що його думки стають ритмічними рядками, почина-
ють римуватися, і вже не міг встояти перед спокусою за-
писати їх на папір... Тим більше, що карафа була порож-
ня, і можна було наповнити її сумними роздумами...

«Ах, карафа! Ти пузата, але порожньо насподі,
Вже ество твоє пікчемне на підвічник тільки
варте...

Коли вбогість надихає, то співай, голодний
барде,
Ні грошей в житті не мав я, пі вина краплини
в роті!

Королівство — за цигарку, дим здається білим пір'ям
І химерою... Чому ж це грас вітер, як музика?
На гориці кіт м'якоче... Сицій гребінь у індика,
Що своїм коротким кроком все обмірює подвір'я.

Ну й мороз, аж пару видно. Я в шапчину вліз овечу,
Та стирчать із неї вуха, й лікті ніде заховати.
Я, як циган, що лише палець зігрива в теплі од хати,
Хочу неводом впіймати теплоти хоча б на вечір.

Мишка он яка маленька — власну має кожушипку,
Ісъ книжки мої цікаві, повні символів, химер,
І гордиться, що смачний її твір, що витворив Гомер,
Має нори, як палати, й не одну малу дитинку.

А в моїй старій кімнаті, що в пилюці, в павутинні,
Суне тьма блоциць червоних, та усі, непаче звірі.
Лихо зім'ятій соломі та моїй нещасній шкірі —
Кров із мене ссуть прокляті і на грудях, і на спині.

Йдуть блоциці погуляти, бо таку вже мають звичку.
Он дорідна, наче пані, та підступна хижка кузька,
Муж проворний біля неї, певне, знає по-французьки,
Молоденькі оточили їхню донечку-блоцичку.

Бррр!.. Мороз... Блоха стрибками...
Ось послинно зараз палець — і впіймається гульвіса!..
Ні, не стану полювати, відпущу її до біса,
Може, матиме притулок в пазусі якоїсь дами.

Кіт воркоче біля печі — ні турботи, ні роботи...
Йди сюди, то поговорим про що знаємо, що бачим!

Щоб в котів була країна, був би мером ти котячим,
Мав би ти життя боярське в тій країні, бідний коте.

Що він думає, згорнувшись, мов пухнастий сірий м'ячик,
Що очиська так примружив і так солодко воркоче?
Може, те, що киця-папі зустрічатися з ним хоче?..
От лежить і фантазує про приваби тих побачень.

Був би світ лише котячим, чи й поети теж були б там?
Ну, звичайно, м'якотіли б довгі вірші, довгі оди
І мишей смачних ловили, мали б інші насолоди,
Та гуляли б по покрівлях, світлом місяця облітих.

Щоб філософом був котик, то була б така біда:
Світ із вимислів найкращих, із своїх таки — котячих,
На карнізах та горищах він велично б так тлумачив,
Рай небесний показав би в мріях містника-кота.

Чи як попик у каплиці, він молився б, аж потів,
Тій істоті, що створила і себе, й котячий рід,
І, муркоучи велике всюдисуще слово «кіт»,
Цілій піст би їв скоромне, як ведеться у котів.

Я між тими проживаю, хто ламає всі закони,
Хто кричить, що розум в кішки вищий від людських умів,
Дух котячий розповсюдив, все людське хвостом замів,—
Не страшні для мене пекло, ні ікони, ані дзвони.

*Anathema sit!*¹ — прокаже хитрий кіт кому захоче...
О байдужі та бездушні ви, вгодовані коти!
Маєш кігті ти на лапах, довгі вуса підкрути
І склони того та скрумай, хто блукає серед ночі.

Ой, вже свічка догоряє, морок проситься до хати.
Ніч мене не забуває, піч підступна, наче кішка...
Ми розкішні сни побачим — кіт на припічку, я в ліжку...
Думи, думи обсідають, мушу спати-спочивати.

Огорни мене, дрімото, а чи смерть, яку вже видно!
Все мені тепер байдуже — блохи, кішка, холод, місяць...
Щось для всіх десь духи місять,
І мені щось буде з того: чи поезія,
чи злідні!»

Того вечора Діоніс був чомусь веселий. При немічному червоному вогнику свічки, що догоряла в шийці карафи, він розгорнув стару в шкіряній оправі, поїдену міллю книгу — рукопис астральних пророцтв. Діоніс був забобонним атеїстом — таких багато. Заголовні літери тієї книги намальовані червоним, як кров, чорнилом, — смиренно вигнута фантастична слов'янська в'язь. Візантійська астрологія

¹ Будь проклятий! (Латин.)

здебільшого базувалась на системі геоцентризму, яка доводила, що центр всесвіту — земля, і Бог створив всесвіт на догоду людині. Назва була написана латиною: «Architecturae cosmicae sive astronomiae geocentriae compendium»¹ — «Вчення про Боже впорядкування світу, про те, як все для землі було створено Богом, по-грецькому і по-румунському тлумачене, та про вплив сузір'їв на людське життя із посвятою: «Тому, чиє буття безмежне і діяння рук чиїх чудесне на вічну славу Богу». Аркуші рясніли схемами уявних систем світу, портретами Платона, Піфагора, греками висновками. Два скрещені трикутники з написом: «Director coeli vigilat noctesque diesque, qui sistit fixas horas terrigenae»². Сузір'я, накреслені червоним, геометричні фігури містичних систем, а потім — тлумачення сновидінь у алфавітному порядку; та книга не давала ніякої поживи для забобонного розуму, схильного до подібних харчів. В кінці було зображене св. Георгія, що перемагає дракона — мілий боже, та це ж символ, що стверджує правду, яка перемагає незнання. Золото на шкіряній обкладинці стерлось, тільки подекуди лишились плями од нього. Спершись ліктями на стіл, охопивши руками голову, Діоніс розшифровував туманні тексти з особливою цікавістю, поки не згоріла свічка й не заблизив та не задимів гнотик. Тоді Діоніс одчинив вікно, присунув до нього стілець, і при блідому свіtlі місяця, гортаючи сторінки, розглядав дивні сузір'я. На одній сторінці знайшов багато кіл, що перепліталися, нагадуючи клубок ниток або намальоване кров'ю павутиння. Потім мрійливо задивився на місяць, що крізь розтоплене срібло хмарин плив у прозорому небі поміж золотих бризок зір. І здавалось Діонісу, що вгорі є тисячі кругів, які пронизують всю голубу ви肖очінь... «Хто знає,— думав Діоніс,— чи нема в цій книзі знака, який би вказав, як перенестися в душевні глибини, у світи, які формуються в прекрасні простори чудесної, привільної голубіні так, як хочеться людині».

Перед житлом Діоніса стояв красивий білій будинок. Із відчиненого вікна на другому поверсі линули приємні звуки фортепіано, крізь які пробивався тремтливий дівочий голос, що наче вимовляв чарівну фантастичну молитву. Діоніс заплющив очі, щоб дати волю уяві. І здалося, що

¹ Будова світу, або короткий курс геоцентричної астрономії (латин.).

² Господар неба не спить дні і ночі — стежить за земним часом і налагоджує його (латин.).

він у безмежній піщаній пустелі, над якою світить фантастичний, блідий, як обличчя помираючої дівчини, місяць... Опівніч. Німуре пустеля, завмерло повітря, тільки Діонісове дихання живе і очі його живі, бо він бачить у небесній висоті білого янгола на срібній хмарині, який, ставши навколошки і стуливши на грудях долоні, тримаючи голосом співає божественну пісню — молитву непорочної діви. А одкривши очі, побачив серед освітленого салону молоду дівчину в білій сукні; її довгі ніжні пальці плавали по клавішах — і над звуками струн стелився м'який божествений голос. Здавалося, що святий геній британця Шекспіра творить над землею нового місячного янгола — нову Офелію. Діоніс знову замружив очі, щоб опинитися в пустелі, де білий палац опушується срібною хмарою, па якій стоять навколошки молода дівчина і янгол. Потім міцніше зімкнув повіки — і видіння розчинилося в темряві, тільки було чути дівочу молитву... Давно затихла музика, а він, не розплющуючи очей, жив у власних видівах. А коли вернувся до дійсності, побачив, що вікно в палаці відчинене, світло в салоні погасло, а шибки при місяці стали мовби срібними. Повітря було по-літньому тепле, а місячне проміння, проникаючи в кімнату Діоніса, освітлювало його бліде обличчя, наповнювало його душу невимовним смутком. «Так, — повторював він нав'язливу думку, — за нашим чолом є світ — ота безмежна пустеля... Ні, не тільки простір, а й час і минуле». Він знову глянув на павутиння червоних ліній, і вони почали рухатись. Притулив палець до їхнього центру — і солодко защеміло йому в душі; причулось шепотіння старих дідів, які колись взимку садили його, малого, собі на коліна й розповідали про фей, про їхні кришталеві палаці; йому здавалося, що те було вчора, він заплутував пальчики в білі дідівські бороди і слухав тихі оповіді про чарівне минуле... І він не сумнівався ні в чому... Чиясь невидима рука повертала його в давнину. Бачив князів, одягнених у золото й соболі, чув, як промовляють вони із своїх тронів, у старих замках бачив ради старійшин, бачив, як у дворі господаря метушиться бадьорий християнський люд, але все те мішма.

Астрологічні лінії звивалися, як гадюки у вогні. Розросталося їхнє павутиння.

«Де ми є?» — почувся голос із центру плетива.

«В часі Александра Доброго...» — намагався прошепотіти Діоніс; недив і радість пройняли його душу... а червоне павутиння поволі видовжувалося, прозорішало й перетво-

рювалось на рожеве небо, яке буває при заході сонця. Воно зводилось над скошеним полем, що пахло свіжим сіном; золотаві хмарини копичились над обрієм; поле ставало пурпуровим, у повітрі мерехтіли силуети птахів, у річках відбивалося розтоплене золото заходу, кликав до вечірні дaleкий дзвін. Яке дивне на Діонісові вбрання! Чорна ряса, на голові скуфія, а в руці астрологічна книга. І все це було близьке йому! Він уже не був собою. І дуже природним видавалося те, що опинився в іншому світі. Пам'ятав, як вийшов у поле, як читав і заснув. Похмура кімната, минуле життя людини, що звалася Діонісом, дивно... те йому приснилось! «Усе це витівки книги,— подумав він,— так багато снілось незвичного. Дивний чужий світ, чужі люди, мова, ніби й наша, та все одно якась інша, чужа...» Дивно! Чернець Дан наснів себе мирянином на ймення Діоніс... Здається, це сталося в інші часи, серед інших людей! Дивно! «Ах, учителю Рубене,— каже він, усміхаючись,— книга твоя справді чарівна, тільки б не туманила розуму; зараз я, чернець, відчуваю, як душа моя мандрує із віку у вік, і лише смерть примусить забути, що вона жила. Правду кажеш, учителю Рубене, що єгиптяни мали рацію, віруючи в переселення душ. Правду кажеш, що в нашій душі безмежний простір та безконечний час, і ми не по-звавлені магічної здатності переселятися куди захочемо. Я живу в часи князювання Александра, а невидима рука перекидала мене в майбутні часи моєї душі. Скільки людей в одній людині? Та стільки ж, скільки зірок уміщається в краплині роси під небом ясної ночі. І коли збільшити ту росину, щоб заглянути в її глибину, побачиш усі зорі неба, а кожна зоря — то світ з країнами й пародами, зі своєю історією. Всесвіт у одній краплині. Який мудрий цей єврей!» — думає він про вчителя Рубена.

Він підводиться із трави, тримаючи в руці стару книгу. Далеко видніються гори, чола яких увінчують ліси, схили губляться в долинах з голубими потоками. Округлі, важкі, наче грозові, хмари пливуть по глибокому синьому небу; гори втикають у них свої скелі й вершини; на тлі призахідного сонця виділяється стовбур опаленої громом ялини. Коли сонце заходить за хмари, гори здаються голубими й позолоченими світлом, що пашить за ними. Ховаючи світло небесного володаря в глибокі печери та де-не-де розливаючи його невеличкими озерцями, які потім стануть голубими кучерями вечора, сонце опускається в долину і здається променистою головою на чорних плечах самотньої

смереки, застряє воно у вітах, наче рубінове гніздо, посилає рожеві пасмуги на вершини гір — і вони здаються розтопленим сріблом, а коли зовсім поринає за гори, які вищають і темнішають, обрамлює їх рожевим сяєвом. Поволі вечоріс, на синьому полі неба займаються великі зорі й солідно тремтять у м'якому вечірньому повітрі; весь вечір під сонливим місяцем сновлюється гармонійними звуками.

Крізь цей вечірній рожевий світ іде наш чернець, байдужий до його краси, зі своїми дивними враженнями. Вдалині видніються бліскучі бані Ясьських церков, гарно побілені хати під старими стріхами, на які розливає своє фіалкове світло місяць — він щойно викотився з-за обрію. Чернець іде квапливо кривою вуличкою з похилими будинками, в яких верхні поверхі ширші, піж нижні, і опираються вони на ганки та стовпи. На ганках сидять-бесідують старі люди; із-між відчинених віконниць, крізь загратовані вікна, на яких стоять горшки з жовтими, мов золото, квітами, виглядають рум'яні, як яблука, дівчата. Вулицями пролягають довгі вузькі смуги місячного світла; то там, то там пройде, посвистуючи, якийсь чоловік — і вулиці поволі засинають, зачиплюються віконниці, за вікнами гаснуть свічки; втягуючи голови в коміри своїх шинелей, походжають пічні сторожі; і наш мандрівник, як грубо вирізьблена тінь, пробирається тими вулицями.

Зупинився чернець перед будинком, що стояв самотньо серед огороженого парканом порожнього подвір'я. Крізь ініліни зачинених віконниць пробивалося світло. Будівля була гостроверха, її стіни — з дрібних камінців, якими обмурюють криниці, тиньк облунувся, і вона нагадувала руїну старої фортеці. Віконниці були довші, ніж вікна; на балкон, що стояв на кам'яних стовпах, вели сходи, які сягали половини будівлі. На подвір'ї не було жодної господарської споруди, жодної деревини, тільки суха трава, жовта під місяцем; над криницею од тихого вітру погойдувався журавель. Чернець квапливо піднявся сходами, поступав у сінечні двері. У сінях залунали кроки.

— Хто-о-о? — запитав глухуватий спокійний голос.

— Я, Дан.

Двері відчинились, і перед Даном з'явився високий чоловік з довгою сивою бородою, з високим чолом, у шапочці, що була схожа на єврейську ярмулку. Він подав подорожньому руку і повів у покої. Там у старих дерев'яних шафах стояли старовинні книги в шкіряних оправах, людські че-

репи, на полицях — опудала птахів; далі були ліжко, стіл, на якому лежали сувої пергаменту й папери; колби з якимись речовинами сповнювали повітря важким духом, в ньому вібрувало дрімотливе червоно-голубе світло.

Вчитель Рубен був старцем античної краси. Залисини, високе, посічене зморшками замислене чоло, сірі випуклі очі в глибоких орбітах, довга борода, яка починалася на скронях, збігала на зашалі груди, надаючи йому вигляду древнього мудреця. Спокійний, твердий погляд, тільки довкола рота залягала легка гіркота сумнівів. Це був учений єврей, який утік з Іспанії до Польщі, але там не зміг стати учителем, бо тримався своєї віри, на щастя, його покликав господар Молдови викладачем математики й філософії в Сокольській Академії. Чернець Дан — один із учнів Академії. Рубен любив його, ділився з ним своїми сумнівами, таємницями, відкриттями. З подивом глянувши на замріяного Дана, мудрий єврей спітав:

— Ну, що?

— Цілком так, як ти мені казав, учителю. Сьогодні я пerekонався, що безконечний час є витвором нашої душі. Я жив у майбутньому. Скажу, що в мені існують двоє різних людей — один чернець Дан, який оце говорить з тобою й живе в часи князювання Александру-води, а другий має інше ім'я і живе за п'ятсот років уперед.

— Взагалі, — сказав Рубен, — ти можеш існувати в житті всіх тих, від кого ти походиш, і тих, хто походить від тебе. Тому люди несвідомо прагнуть зберігати та примножувати свій рід. Предки повторюються в нащадках. У цьому й різниця між Богом та людиною. Людина є лише однією лапкою в ряду своїх предків і нащадків. Бог же вміщує в собі одночасно всі народи, ті, що є, були, і ті, що будуть; людина — лише точка в часі, а Бог — це час зі всім, що відбувається в ньому. Він подібний до джерела, з якого вода витікає і до якого повертається, або ж подібний до колеса, яке обнімає в собі всі спиці і постійно обертається. І напів душа охоплює собою вічність, тільки певними відтінками. Уяви собі, що до колеса, яке постійно рухається, приліпилась пилинка. Вона проходить через усі точки, через які проходить колесо, але не одразу, а поступово, тоді як колесо в одну і ту саму мить є у всіх точках, які воно охоплює.

— Про час я вірю, учителю, а як же із безмежжям простору?

— Так само, як і з часом; ти можеш бути в будь-якому

місці, яке не зможеш обминути. Знай, що є закон, згідно з яким у просторі не може бути порожнечі. Але є й умови: треба позбутися ваги нетривкого людського тіла. Ти ж збагнув, що в людині є нескінчений ряд інших людей. Коли з того ряду хтось виходить, його місце займає інший. Тут постійно займати місце не можна, бо це заперечило б твоє існування. А по своїй суті людина вічна, бо з неї виходять інші люди, і вони є поблизу, але відчути їх неможливо, як не можна обняти власну тінь. З часом ви можете помінятись долями — ти можеш дати тіні своє місце, своє скороминуще життя, а вона тобі — свою вічну долю, — і ти здобуваш частку всемогутності від самого Бога і в думці здійснюєш своє бажання... здійснюєш, бо символи вічні, як слова Бога, які він промовив при створенні світу і які записані в книзі, которую я тобі позичив.

— Скажи мені, вчителю, коли я зможу збагнути глибину твоїх знань?

— Цю глибину ти маєш у собі, тільки вона ще не відкрита. Думаєш, ти розумів би мої слова, якби не був подібний до мене? Думаєш, я вибрав би тебе своїм послідовником, якби глибинно не зінав тебе? Ти — скрипка, в якій замкнуті всі мелодії, і відімкнути їх, пробудити може тільки маestro, і той маestro — я.

— А що, якби цього вечора спробувати піти в простір, створений мосю волею?..

— Ти зможеш, бо той простір у тобі, в твоїй безсмертній душі, в її глибинах. На сьому аркуші книги є формули, які для цього потрібні. Там же прочитаєш, що тобі треба робити далі. Ясно, що нам доведеться розлучитися назавжди, бо в просторі, якого ти прагнеш, день стає століттям, і, коли ти повернешся назад, застанеш вже не Рубена, а іншу людину, схожу на мене, в якій легко вгадаєш мене... Може, той чоловік тебе не відізнає, бо забуде таємниці свого вчення, і виглядатиме він, як усі інші люди. І я не відкрию тобі тих таємниць, бо то зайве; коли твоя тінь заговорить, вона буде всезнаюча і скаже, що тобі треба робити; коли ти станеш своєю тінню — станеш всезнаючим, і я тобі не буду потрібен. Але ти мусиш збагнути одну річ: моя книга, якщо її читати підряд, буде незрозумілою... та хоч би звідки ти почав її читати, знайдеш у кожному рядку Божу ясність, якщо перегортатимеш по сім аркушів. Але це таємниця, якої навіть я не можу розгадати, бо людині, що повірила в Бога, не збагнути складності всього сущого. Даремно допитуватимешся в тіні... вона

про ту таємницю не знає. Кажуть, диявол перед своїм падінням почав був добиратися до тієї таємниці, тому і впав. Якщо розгадаєш ти — розпадеться все довкола тебе, зникнуть із твоєї душі час і простір, і ти станеш, як суха гілка на дереві. Не вміючи розгадати ту таємницю, я не можу нічого радити тобі.

Рубен поволі розгладив бороду, і глибоким сумом пойнялося його старе мудре обличчя. Дан поцілував йому руку. Невже вони розлучаються назавжди?.. Рубен зняв нагар з гноту свічки, вона засвітила ясніше, і Дан побачив слози в очах учителя. Обидва підвелися і Дан, плачуши, обняв Рубена, як обнімає син рідного батька, котрого вже не побачить ніколи.

Тільки-но Дан, підтримуючи поли ряси, вийшов із книгою під пахвою і спустився сходами, будинок перетворився на чорну печеру, воскові свічки — на обгорілі віхті, книги — на перев'язані пергаментом міхури з рідиною, в якій були підвішані за ріжки дрібні чортики, що дригали ноженятами. А Рубен спохмурнів, борода його розділилася на дві цапині борідки, очі жевріли, як згасаючі вуглини, ніс морщився, всихав, як сучок на дереві, і вчитель зареготовав:

— Хи-хи, ще одну душу занапастив!

Реготали, кривлялися, підстрибували чортики в своїх міхурах, а Сатана, випростуючи свої конячі ноги, важко зітхнув:

— Чимало сили я потратив на цього віруючого ченця, але нарешті... хи-хи... нарешті... його знищить мій старий ворог! Хіба я не казав йому, що ніхто не може розгадати таємниці нумерування книги? І він повинен її шукати... повинен... Чому я шукав? Тому, що повинен був знайти...

Дан квапливо йшов тією частиною міста, де жило боярство. Білі, наче срібні, будинки з ганками, з чистими навощеними сходами, стояли серед фруктових дерев, що зводились над парканами. Крізь зелений морок світилися вікна... Він поспішав... його обмипали кавалери в гостроверхих смушкових шапках, у шинелях та при шаблях... Він бачив, як ті кавалери перестрибували через паркані, як відчинялися вікна, як білі тіні перехилялись через підвіконня й тяглися до чорних тіней. В іншому місці бачив, як цілувалися крізь гратеги. Подекуди гавкали та вили на місяць собаки, десь перегукувалися нічні сторожі й поверталися з нічної розваги гурти кавалерів. Вони зривали листя з гілок, що випиналися з-за парканів, і кидали його вслід зніченому ченцю... Зорі стерегли небесну твердь, місяць, як

срібний щит, пробився крізь хмари, і повітря було золотавим, і дихали пахощами сади, а крізь мереживо листя, наче крізь сито, текло фіалкове світло.

Він опинився дома. Мав келійку в будинку великого боярина. Тихо, як тінь, пройшов довгою верандою, над якою нависав широкий дах... увійшовши до своєї келії, тяжко зітхнув. Чи не тому, що не міг збегнути незвичайних речей? В мороці келії, що пахла ладаном, світився червоний вогник лампадки перед оздобленою сріблом та обтиканою васильками іконою Спасителя. Під піччю захрипло старався цвіркунчик... Засвітив чорну, наповнену олією, лампу, її світло миготіло й чадило. Сів до столу, розгорнув древню книгу з невиразними літерами, з туманим текстом. Стояла така типа, що було чути, як плинуть думи, як стеляться запахи, як в горщечку на підвіконні росте червона гвоздика. Дивився на закурену стіну, на свою велику фантастичну тінь. Лампа спалахувала, видовжувала свій полум'яний язик, наче хотіла сягнути стелі, а його чорна тінь з довгим носом, у шапці, пасунутій на очі, здалося, заговорила з ним таємниче, душевно. Ніби сама питала й сама задумливо відповідала... то він сам говорив із собою... Дивно! Те роздвоєння його ества спонукало до глибших роздумів. Він пильно вдивлявся у власну тінь... а вона, сердячись на його погляд, стала виразнішати на стіні — перетворилася на старий портрет, мальований олійними фарбами. Він закліпав очима — і вона знову стала просто тінню.

«Настав час мислити,— подумав він.— Чи бажав я, відколи живу, чогось для себе? Тільки для себе... Ні. Чи згадував я коли-небудь її в своїх молитвах? Чи думав я колись про щось інше, крім неї? Крім Марії? О ні! Скільки разів я хотів бути надзвичайно сильним тільки для неї. Хотів повести її в пустелю, де не було б нікого, тільки я й вона і куди злітали б небеспі зорі, як золоті та срібні квіти. Я садив би там лаврові сади із затіненими стежками й голубими, чистими, як сльоза, озерами, а вона бігала б потаємними стежинами, вдаючи, що тікає од моєї любові; я наздоганяв би... Ні! Без неї рай став би пустелею».

А хто вона була — ота Марія?

Донька спатара Тудора Местякена, білявий янгол, золота слізоза, біла лілея з голубими, як небо, очима. Глянувши на її зображення в молитовнику, він уже бачив її у вікні, як розпуку квітку, скидав рису, одягався в плащ кавалера і чекав, поки глянуть її голубі очі в його чорні. Кілька

слів, потиск рук — і вона зникає на поверхні, де пахнуть квіти, де сягається солодкі сні... І тепер він думав про неї.

Фантастичніше замиготіла лампа, збліклі літери старої книги ставали осмисленнішими, проникали в думки та мрії, що клубочились в його голові, а тінь почала набувати вигляду якоїсь ікони, намальованої олією, з високим чолом, з посинілими губами, з непорушним поглядом, вступивши ним у розкриту перед Даном книгу, та тінь зашепотіла його думкам саме те, що він хотів почути: «Ти знаєш, що твоя душа від створення світу і до сьогодні здійснила довжелезну подорож крізь тисячі тіл, які давно стали прахом. Вона сама знає, скільки разів утілювалась, бо стільки ж разів пила воду забуття із Лети, та вода не має смаку. І ніхто не супроводжував твою душу в тих безнам'ятних мандрях, крім мене — тіні тіл, в які вселялася твоя тінь; при кожних проводах до могили, при кожному народженні я стояла біля них; я стояла біля колиски, стоятиму й біля твоєї домовини. Твоя душа, яка сьогодні нічого не пам'ятася, була колись у грудях Заратустри, який силою свого слова пересунув зорі з місця на місце і зробив з них комбінацію цифр. Ця книга Заратустри, яка містить усі таємниці його науки, лежить розкрита перед тобою. Віками люди намагалися розгадати ті таємниці, та так і не змогли зробити цього до кінця, тільки я можу це зробити, бо я говорив зі стіни із Заратустрою отак, як оце з тобою».

Дан виразно побачив розподіл свого ества на вічну душу і скороминуче тіло. Книга Заратустри була його власністю. Він перегорнув сім аркушів — і тінь набрала обрисів барельєфа, ще сім — і вона поволі відділилась од стіни, стала легкою і, усміхнувшись, ввічливо привіталася:

— Добрий вечір!

Між тінню й Даном горів червоний вогник лампи.

— Продовжимо, — сказала тінь, і Дан почув її думку, ніби свою: — Єднаючи чаклунством своє ество з твоїм, я стану звичайною людиною і забуду все своє минуле, а ти станеш вічним, всезнаючим і, з допомогою книги, всемогутнім. Ти пускаєш мене в себе разом із твоєю коханою, яка в плоті, з твоїми друзями; ти примушуєш мене забути видиме мое ество, а сам збираєшся в мандрівку із своєю коханою в будь-який простір всесвіту, наприклад, на місяць. Проживеш там сто літ, які тобі згадуться одним днем. Можеш і землю взяти з собою, щоб не сердилася на тебе; перетвори її на намистину для твоєї коханої; повір мені, що в тисячу разів зменшена в пропорціях, земля залишить-

ся такою самою, і люди на ній вважатимуть, що вона така ж велика, як сьогодні. Їхній вік?.. Година твого життя для них буде віком, миті будуть десятиліттями, триватимуть війни, коронуватимуться королі, вмиратимуть і народжуватимуться народи, врешті всі дурниці, що трапляються тепер, будуть і тоді, хоча, ясна річ, у зменшенному вигляді, але абсолютно так само.

— Гаразд,— мовив Дан, беручи прозору холодну руку тіні,— доручаю тобі написати спогади про твоє життя, щоб я знайшов їх, повернувшись на землю. В тебе холодні судження, ти зможеш описати всю видimu оманливу природу світових речей від квітки з наївним розумом, у барвистому одязі, з її цікавістю до людини, яка окутує гучними словами, своїм лицемірством, що триває впродовж всієї історії людства, зможеш описати корінь зла і егоїзму. Побачиш, як обманюють у школі, в церкві, кажучи, що ми входимо в світ справедливості, любові, святості, обіцяючи на тому світі блаженство. Ах, хто хотів би жити, якби замість казок розповіли про справжній стан речей?

— Це заклик філософа? — гірко посміхаючись, запитала тінь.— Дуже добре! Те, що ти кажеш, мені велить доля. Засвічу лампу і шукатиму людей. Коли ти повернешся, спогади про мое життя знайдеш у шухляді цього стола, мене вже не буде, я помру, адже години твого життя будуть земними роками. Перегорни ще сім аркушів і тримай мене за руку! Що відчуваєш?

— Наче літаю в повітрі, набираюся великої сили; відчуваю, як розсуються атоми моого мозку і розум стає ясним, як сонце.

— А я темнію,— сказала тінь,— втрачаю відчуття вічності, мій розум стає важким, як олово... Перегорни ще сім аркушів, і наше взаємне перетворення завершиться.

Дан перегорнув сім аркушів — тінь стала схожою на п'яного людиною, але та людина глянула на Дан, як на тінь з трепетачими губами, з непевною хodoю. А він, ставши світлою тінню, підняв довгу сильну руку і звелів:

— Спі!

Годинник деренчливо вибив першу годину.... втілена в людину тінь впала в ліжко, як мертвa. А Дан накинув на плече свій довгий плащ, погасив лампу, навипиньках вийшов і зачинив за собою двері; тихо пішов залитими місячним світлом довгими вулицями міста; штори на вікнах були опущені, ворота й вікна зачинені, тільки походжали сторожі із своїми костурами; сонлива тиша, літнє тепло повіт-

ря, ясен місяць, золоті зорі з віями променів, чисте, голубе небо, високі будівлі з місячними покрівлями — оце картина! Його кроків не було чути... Закутаний у плащ, у насунутому на очі капелюсі ішов він освітленими вулицями — і на мурах не було від нього тіні, вона залишилася дома і сам він став прозорою тінню. Крайній будинок на вулиці був голубий, облитий місячним світлом, із затягнутими білими фіранками вікнами. Він тихо постукав у шибку.

— Це ти? — почувся милий, ніжний голос.

— Я... відчини вікно... на вулиці нема нікого, тебе не побачить ніхто, а якщо й побачить...

Тихо відчинилося вікно, розсунулись фіранки — і з'явилася голівка янгола з кучерявим русим волоссям... Місячне світло падало на її обличчя — і голубі очі промінились, як при світлі сонця. Під білою нічпою сорочкою зрадливо випиналися дівочі перса, голі до пліч руки тяглися до нього, і він голубив їх поцілунками. Потім стрибнув через вікно, охопив руками міле обличчя і цілуває так запально, так жагуче в уста, наче випивав із них все життя.

— Кохана... — гладив золоті коси. — Ходімо зі мною в світ!

— Куди?

— Куди-небудь. Будемо жити щасливо, де б ми не були, нас ніхто не тривожитиме — ти для мене, я для тебе. Із своїх мрій ми збудуємо палаці, з наших дум розіллються глибокі моря, наші дні стануть віками щастя й любові. Ходімо!

— А що скаже мама? — спитала вона заплаканими очима.

Її тінь вимальовувалась на стіні. На неї глянув Дан; тінь розкрилилась і, кознувшись по місячному променю, впала на ліжко.

— На кого ти дивишся? — тремтячи на його грудях, спитала Марія.

— На твою тінь, — сказав він, усміхаючись, — вона залишиться на твоєму місці... Бачиш, як вона спить.

— О, якою вільною й легкою я відчуваю себе! — каже вона золотим голосом, — ніякого болю, ніякої печалі на душі... Дякую тобі!.. Який ти зараз гарний... Здається, ти явився з іншого світу.

— Ходімо зі мною, — шепотів він їй на вухо, — ходімо поміж зорями, між промінням подалі од цієї чорної, нещасної землі, і ми її забудемо, будемо думати тільки про себе.

— Ходімо,— прошепотіла вона, обнявши його й цілуючи в уста.

Її поцілунки додавали йому натхнення й нової сили. Взявши під плащ, пригорнувши до себе, він ніс її тихо в опромінене небо крізь чорні хмари, крізь рої зірок, поки не огинились вони на місяці. Їхня подорож тривала не довше, ніж гарячий поцілунок.

Він опустив солодку свою ношу на пахучий берег голубого озера, що відкривало очам світлі глибини, віддзеркалюючи в них корону дібров, які оточували його. Він знову рушив до землі. Сів на гребені чорної хмари, навмання розгорнув книгу Заратустри, почав читати про землю — і кожна літера була роком, кожен рядок — століттям. Ставало страшно від того, скільки злочинів мало статися на цьому маленькому атомі всесвіту, на оцій чорній грудочці, яка зветься землею. Крихти грудочки звуться імперіями, ледь помітні інфузорії звуться імператорами, а мільйони інших інфузорій в тому грішному сні граються в шідлеглих... Він простер над землею руку — і земля почала швидко зменшуватись, поки не стала маленькою, як голуба квіточка конвалії із чорною серцевиною. Величини були відносні. Атоми серцевини мали своїх королів, вели війни, поети не могли знайти в цілому всесвіті достатньо метафор і порівнянь, щоб оспівати герой. Дан дивився в підзорну трубу й дивувався, як земля досі не репнула від того беззаконня, що творилося на ній. І квіточка стала намистиною. Дан узяв її і, повернувшись на місяць, нанизав па разок намиста своєї коханої.

А яку красу творив Дан на місяці!..

Оволодівши безмежною уявою, він засвітив двосонць і три місяці в глибині неба, із гірського пасма збудував палац. Колонадами були сірі скелі, дахом — давній праліс, що сягав хмар. Високі сходи зводились над проваллями, над перелісками, що тяглися в долину, де протікала велика ріка, що, здавалось, несла свої острови, наче порослі дібривами кораблі. Води в глибинах віддзеркалювали зорі так, що, дивлячись на них, можна було подумати, наче дивишся на небо.

На островах виднілись дуплаві стовбури дубів, крихти бурштину. Тіністі діброви при берегах здавались раєм, який починається з коріння, але росте і в небо, і в глибінь. Ряди черешень струшували рожеві сніжинки рясного цвіту, з якого вітер насипав замети; квіти співали своїм листям, на якому, наче коштовні камінчики, сиділи жуки,

і їхнє приємне дзижчання сповнювало простір. Захрипло цокотіли цвіркуни, наче розкидані по траві годинники, а смарагдові павуки на одному з островів виткали цілий діамантовий міст при пологому березі, повплітавши в павутину місячні промені. Ступала тим мостом біла, мов срібло почі, Марія, заплітала косу, яка стікала золотом по її руках. Крізь сріблистє вбрання просвічувалося молоде тіло. Білі ноги ледь торкалися мосту... А то плавала на кедровому човнику, і до неї котилися хвильки. Дан хилився увінчаним голубими квітами чолом до її колін, а в неї на плечі співала жар-птиця.

Широка ріка текла тінистими лісами, і води її були затінені, тільки іноді проміння торкалося хвиль; дерева сплітались віттям над рікою, що текла до скелястих гір, перед якими розливалась, утворюючи велике дзеркало, що сяяло, як сонце, а крізь прозору воду в ньому було видно на дні кожну сріблінку.

Розважаючись, Дан і Марія придумували гру в карти. Королі, дами, валети були схожі на тих, що в казках, які колись їм розказували вечорами. Гра була довга, заплутана, як у казці про Халіму, в якій женився король, дами виходили заміж, ходили закохані валети. Казка тривала, поки їх не зморював сон.

А який був сон!

Перед тим, як заснути, Дан і Марія бралися за руки і, коли зорі співали молитву всесвіту, усміхнені уста закоханих підспівували їм. Потім її голівка хилилась па подушку. Бачити її такою міг тільки він! Дан цілував її руки... Спав павколішках. Обоє бачили один сон: сяюче небо, в ньому літають білі крила, виграють кольорами райдуги... Високі брами, мармурові галереї, в чистому, запашному повітрі зграями линуть зорі. І закохані ходили тим світом. Тільки одна брама була зачинена. Над нею в трикутнику — vog-neplie око. Над оком химерними арабськими літерами п'єсь написано. За брамою був Божий трон. А напис був загадкою навіть для янгелів.

Але ж людина не може насититися п'єстям! Вічний символ над брамою перед Божим троном не давав Дану спокою. Не було на нього розгадки і в книзі Заратустри... Щоночі повторювався цей сон, щоночі Дан з Марією ходили у сонячних небесах... Кожного разу Дан брав із собою книгу Заратустри, силкувався розгадати напис над брамою, але даремно. Пролітали янголи, несучи в полах свого одягу молитви смертних, сумно поглядали на нього. Один із них

підлєтів до Дана і тихо спитав: «Навіщо ти шукаєш те, чого не може збагнути твій розум?» А другий: «Навіщо ти хочеш добути із міді дзвін золота? Не вийде!» Дивно, але Дану здавалося, що янголи літають так, як у своїх думках велить їм він... Тільки не міг збагнути тієї гармонії між своїм життям і життям янголів.

— Невже ти не помічаєш, Маріє: усе, що я задумаю, янголи вмить виконують?

Вона затулила йому долонею рота і зашепотіла на вухо:

— Коли йде дощ, виростають злаки, коли захоче Бог, ти думатимеш те, що думають янголи.

Даремно вона старалася. Його розум, його погляд були спрямовані тільки на вічно зачинену браму.

— Я хотів би побачити Бога,— сказав він янгулу, який пролітив неподалік.

— Якщо ти не маєш його в собі, то він для тебе не існує, і ти даремно шукаєш,— серйозно промовив янгул.

Потім Дан відчув, що його голова наповнена піснями. Вони гули, як бджоли у вулику. Лунали чарівні арії, аж п'янів його розум. У такт тій музіці рухались зорі, усміхались янголи, слухаючи мелодії, що не вгавали в його голові. Янгули були в сріблистих шатах, з довгим волоссям, що спадало на плечі, з голубими променистими очима... А найкращий, якого він побачив у своєму сонячному сні, грав на арфі дуже знайому пісню... Дан міг назвати наперед кожну ноту. Повітря рум'яніло від тієї мелодії, тільки арабські знаки червоніли, як жар уночі.

«Ось питання! — подумав Дан. — Воно пронизує все мое существо. Невже янгул не співає того, що думаю я? Невже не літають усі так, як хочу я?» З невиразним болем він пригорнув Марію до серця... Омана землі палала перлиною в її намисті... «А може, я сам, не відаючи того, і є Богом...» І раптом страшно загриміло — вмерло море, розкололося небо на шматки голубої смальти і Дан відчув, що летить у безвість. За ним — стріли блискавиць, оглушливі громи. «О нещасна думка!..» — застогнав він, судомно тримаючи в руці книгу Заратустри, інстинктивно зриваючи намисто землі з Маріїної шиї. І Марія падала з його обіймів, мов ніжна вербова гілочка, тяглася до нього руками і кричала:

— Дане! Що ти зробив зі мною?

А за ними гриміло:

— Як же ти смів подумати? Маєш щастя, що не вимовив усю думку до кінця!

Наче залізний уламок, що одірвався од магніту, він летів у безмежжя, летів, як блискавка — за мить долав дорогу в тисячу літ. І раптом у просторі довкола нього стало тихо, запанувала темрява — жодного звуку, жодної цяточки світла. Він розгорнув книгу, кинув намистину й почав читати. Світла намистина летіла крізь морок і ставала дедалі більшою, аж поки не стала завбільшкі як місяць... а він з книгою в руці вибирався на великі хмари й наблизився до землі... вже бачив променисти шпилі та вогнища міста, була тепла літня ніч, пахтіли сади... і він розплющив очі...

Поволі отяминувся від спу. Золота куля сонця була вже в голубому пебі; сад за вікном, при якому спав Діоціс, був вологий і прохолодний після нічної зливи, квіти кокетливо тяглися до сонця, на їхніх пелюстках виблискували краплини. В будинку, що через дорогу, фіранки ще були зсунуті. В саду біля того будинку цвіли вишні й черешні, акації своїми фіалковими сутінками затуляли алеї.

Чи це був сон його мрії, чи видіння про людське буття? Раптом трохи одсунулась фіранка і з-за неї з'явилася руська дівоча голівка. Дівчина усміхалась...

«Марія...» — прошепотів він, і його серце завмерло.

Її заплетені коси спадали на плечі; на скроні тріпотів пурпурний промінець, рот — як перестигла ягода вишні, обличчя — мов яблуко з боярського саду. Чого вона усміхається, ну, чого?.. А вона засунула фіранку.

Хоч Дан розумів, що його мрії не можуть здійснитися, та серце хотіло свого. Тепер він знову, що кохає. «І павіщо мені це горе? — плакав він душою. — Чи мало мені бідності, в якій я жив, не маючи ніяких забаганок? І ось перше мое бажання та, можливо, й останнє — нездійснене!» Поглибши гіркі складки в кутиках уст, і затремтіла душа від думки, що він не зможе позбутися цієї важкої любові. Надія? Не може він мати ніякої надії. Але почуття, якого він не знову згадував, вже було. Невже так народжується кохання?

Вона з'явилася знову, і знову усміхнулася. Цього разу зовсім розсунула фіранки і стояла з гвоздикою в руці, задумливо дивилася на пурпурові пелюстки. «Неоціпена!.. — шепотів він. — Вона мусить бути доброю, але чому усміхається, чому? Чому з'явилася у вікні? Чи бачить вона мене? Якщо бачить, якщо ця усмішка має якийсь смисл... Невже вона не кокетує?..» А вона знову зникла.

— Напишу їй, проситиму... проситиму, щоб не усміха-

лась, не спокушала мою душу. Отак... Вона вчинить мою волю. Вона така добра: проситиму, щоб була злою.

І з болючою, не знаюю досі насолодою, він почав писати:

«Зоре,

убогий маєтностями, красою і духом, маю таке хворе серце, як іскорка вночі, і кохаю тебе. І твої очі, світанкові зорі, так глибоко дивляться мені в душу, коли ти снішся чи видишся наяву. У промінні твоїх очей я розумнішаю.

Чи можеш ти уявити почуття, з яким пишу тобі, янголе мій?

...О ні! У твоєму світловому житті не може з'явитись і тіні того болю, який крає мое серце. А крає!.. Уяви собі, що з людини, з істоти, яка може почувати, воістину не залишається нічого, крім повсякчасної, загнаної в тіло безнадії. Ти не знаєш таких людей. Вони не можуть з'являтися в твоєму оточенні. Вони внизу. Коли чиєсь серце загублене в нужді, коли вого пригнічене, то шукає ґрунту своїм почуттям десь поблизу, а коли вдно мимоволі піднімається духом до тебе і не в силі зупинитися, що може почувати людина? Смуток? Ні, то не смуток-безнадія! То агонія душі, підвідома груба, марна боротьба. Безнадія вбиває, а почуття не гаснуть. Мученицька моя любов. У кожній порваній жилці — безконечний біль; з кожним стуком рветься мое серце. Смерть настає життєво, а безнадія мучить довго, вено — пекло. Маріс, чи можеш ти уявити таке страждання і не заплакати від жалю, ні — від жаху? Якби я мав кам'яне серце, а душу — з трутізни... Є болі, які можна вгамувати, але мої не такі. Навіщо я на цьому світі, коли з'явилася ти? Навіщо мої очі побачили тебе? Крапще б я був сліпий, то й не знав би цієї муки! Пішов би я з цього життя... Трояндо! Як ти усміхаєшся в саду твоїх днів, не знаючи, що тимчасом рветься чиєсь серце; зоре! як ти світишся в свою небі, не відаючи, що за тобою вмирає чиясь душа! І в своєму невіданні ти ще крапца, і від того ще тяжкі страждання моєї душі. Ах, паскільки ти вродлива, настільки нещасний я! Не мав я надії, то й мало хвилювався; не мав у житті ніяких бажань — мало хвилювався, тільки одне на віку з'явилось, та й вено нездійсненне — це ти! Хоч би якою великою була твоя милість, до тебе мені не наблизитись. Не усміхайся мені! Твоя усмішка сповяжує мене даремною надією. Полюбити мене тобі не дозволено, зневажай мене, прошу! Можливо, твоя зневага вб'є мене, а смерть проти моїх сьогоднішніх

страждань — ніщо. Цілую сліди твоїх ніг, цілую стіни, по яких майнула твоя тінь, зневажай мене! Я не можу тебе не любити. Ти не знаєш чому, і я не можу тобі сказати, але твое обличчя, твоя тінь, що впала на вітрила моїх дум — це єдине мое щастя в цілому світі.

Mapie!.. А може, тебе звати інакше! Ні, інакше тебе звати не можна... Прощай, прощай!»

Від того, що написав про надію свого солодкого болю, в нього холола душа. Уявляв, що дівчина могла б належати йому. Вона! В цьому слові весь світ! Коли уявляв, як би він обнімав її, як би цілував її очі, як би дивився на неї цілими годинами, йому хотілося збожеволіти. Що для нього життя? Він відчував, що година з нею дорожча за цілий вік. Яка була б повна, хвилююча, щаслива та година любові! І як би він її назвав? Уже винайшов кілька імен, одне миліше за друге,— пезбагненні, вони спонукали б її усміхнутися; усмішка — тінь щасливої думки; скільки ласки в її погляді; скільки щастя — потримати її руку в своїй долоні; і він відчував, як її рука тягнеться до його серця, що тривожно стукоче... він би плакав і сміявся од щастя, як дитина, а потім збожеволів би на все життя, привиджалаась би йому неповторна година...

Звідки ці незбагненні почуття, це нестримне божевілля? Він не відчував голови, серця, не відав, що було довкола в рожевому світлі; йому ввіжалися тільки білі фіранки і з-за кожної являлась усміхнена, по-дитячому соромлива голівка. Закоханий у неї? Ні, цього мало! Він закоханий у кожну її думку, в кожен її крок, у кожну усмішку. Його любов множилася в тисячу разів. Був би він Богом, забув би про цей всесвіт, шукав би інший в її голубих очах і не знати, чи знайшов би... Шукання було б вічним. Як він її любив! Якби вона знехтувала ним, він любив би її нехтування.

«Ах, — болісно посміхнувся він, — один лише раз поцілувати її, і нічого більше не хотів би... Ангел мій!»

Відіславши листа, Дан, хвилюючись, стояв біля вікна, ніби чекав смертельного вироку; не здав, що думав, а може, й не думав пічого... Ох, просив зневаги, а сподівався на любов...

Коли вона з'явилася у вікні, він відступився. Його очі світилися нездоровим блиском; явилася вона красива, але заплакана, її очі дивилися у далечіні; в опущених руках вона тримала листа, і по її пригніченому обличчю було

видно, що вона ось-ось заридає, як дитина, котра провинилася. І він став у вікні, і ті очі глянули на нього... глибокі, жалісливі, соромливі. Вона зіжмакала в руці листа, притисла його до серця... і... гострий біль пронизав йому груди; здавалось, що він помирає, що розривається серце, білий туман заволікає очі... і все. Він упав на підлогу.

Дівчина, злякавшись, відскочила од вікна.

• • • • • • • • • • • • • • •

— Що то за лист у тебе в руці, Маріє? Чому так зблідла? Що з тобою? — лагідно спитав старий, що теж з'явився у вікні, беручи дівчину за шідборіддя.

Вона спробувала усміхнутись, але тільки болісно скривилась...

— Покажи!..

Розгортуючи зіжмаканий аркуш, він глянув на дівчину:

— Від кого лист? Де живе ця людина?

Вона впала батькові на груди й заплакала:

— Отам він, бідолаха, в опустілому будинку, що через дорогу... Я крізь вікно побачила, як він упав, наче мертвий... Побіжи, тату, може, він ще живий...

— Як він виглядає?.. — захвилювався й старий.

— О! Він вродливий! — відповіла вона швидко. — І коли усміхається, прикушує губу.

З'явився ще один — лисий, в окулярах. З ним заговорив батько, показуючи листа. Лисий похитав головою.

Вони швидко збігли сходами, і вже були в будинку, що через дорогу. Хоч обидва були старі, але так квапились, наче переживали за Діоніса. Відчинили двері. Він лежав на підлозі — волосся скуйовдане, очі заплющені. Лисий підняв його, оголив груди:

— Щастя, що не розірвалося серце... Здається, він дуже вразливий. Такі вмирають і від радості. Не треба будити... Дамо понюхати хлороформ — і непритомність перейде в глибокий сон.

Поки лікар (ви вгадали, що лисий був лікарем) говорив сам із собою, похитував лисиною, піdnімав брови, пересував на лоб окуляри, Маріїн батько розглядав портрет на стіні і пояснював випадок коротко: персона, якою займався ескулап, мала право на спадщину, про це свідчила його схожість з тим, що на портреті, та й інші речі, які нас не цікавлять, але вони пов'язані з походженням Діоніса... Отже, його матеріальне становище відтепер мало змінитися.

Його положили на ліжко. Мармурова блідість обличчя виділялась на тлі скуйовданої чуприни. Одна рука лежала на серці, наче затискувала біль; друга звисала з ліжка. Під чорним плащем вимальовувалася струнка постать. Маріїн батько, нахилившись, уважно розглядав обличчя хворого.

«Ага!» — щось лукаве подумав лікар.

• • • • •

Густий, сірий, мерехтливий туман... Погім темно-синє небо з блідими од дихання ночі зорями, з кучерявими хмарами, з теплим повітрям... і знову старе місто з кривими вулицями, з похилими будинками під замшілими дахами у місячному свіtlі... і Дап квапливо перетинає смуги місячного світла... входить у свій будинок, впізнавши його в тривалому сні.

— І мені згадалася, — каже він, — та загадка, про яку думав Рубен, що вона не під силу людському розуму.

Його тінь спить у ліжку.

Він читає книгу Заратустри... тінь поволі підводиться... в неї заплющені очі... вона витоншується... приліплюється до стіни і сидить перед ним якось іронічно, насмішкувато, завелика в порівнянні з ним.

Дан почуває себе хворим, знеможеним під вагою своїх думок. Крім того, якась близькавиця в мить його падіння пролетіла йому крізь серце. Він лягає на ліжко, вкривається рясою... Перед ним проходять якісь дивні, ніколи не бачені істоти. «Ах, я скоро помру, — думає він, — це вже по-тойбічні тіні». А його тінь наче посміхається. І диво! — в пій голубі очі. «Чорт би її забрав, — думає він, — і моя тінь глумиться з мене».

Відчиняються двері, і входить учитель Рубен.

— Що трапилося, учителю? Коли це ти відпустив бакенбарди й став одягатися в жидівський лапсердак?

— Дай мені спокій, пане, давно! Відколи ти мене пам'ятавши, — каже Рубен, погладжуючи бороду. — Хіба ж ти хоч раз бачив мене інакшим біля Старого ринку?

— Біля Старого ринку... Там Рівен — букініст. Хіба ж ти не вчитель Рубен?

Рубен довго дивиться на нього й серйозно проказує:

— З тобою погано, пане.

— Я помираю, вчителю Рубене... Заглянь у мій стіл, там спогади моєї тіні, цієї, що бачиш на стіні, вони написані, коли я був на місяці.

Єврей знову дивиться на хворого й похитує головою:

— Тінь, про яку ви кажете,— це ваш портрет.

— Учителю Рубене, ти, певне, з глузду з'їхав відколи ми не бачились,—каже, усміхаючись, молодий,— а може, я став істотою вищою за свого вчителя, адже можливе й таке.

Єврей підійшов до столу, відсунув шухляду і справді дістав перев'язані голубою ниткою стари, пожовклі папери. Глянув на них і поклав на стіл. Тієї ж миті до келії ввійшло двоє людей, яких Дан не бачив ніколи. Один із них кістлявий, лисий, підійшов помацати його пульс, другий говорив з Рубеном, той показував йому папери... чоловік швидко їх переглядав... «Безсумнівно...»— сказав він сам собі, потім спитав єрея:

— Відколи ти його знаєш?

— Давно. Він купував у мене книги. В основному найстаріші, ті, що я не міг продати нікому. Я сам купував їх огулом у старих людей і продавав за безцінь, як папір на вагу. А в нього була пристрасть до тих нудних, незрозумілих книг. Тепер також маю кілька таких, от приніс показати йому, він, звичайно, купив би, але... як бачите... I не каже мені: здирцю Рівене, а — вчителю Рубене! Єдиний бог знає, як може звихнутися в голові нещасної людини.

Хворий, чуючи ту розмову, не знав, як її розуміти. «Дурні люди,—думав він,— і вчитель Рубен зовсім зсунувся з розуму... не впізнає мене. Ага! — подумав потім.— Я помер, і Рубен прийшов продати медикам труш... Правильно, після всіх моїх перетворень мое тіло мусить бути феноменальним. Але чи лікарі вони — оті двоє? Мені здається, що обидва схожі на Сатану. А може, це одна людина розділена надвое, і з ними про мене лукавить Рубен... Одна половина з волоссям, друга — з лисиною. Та, що з лисиною, промацує пульс, а та, що з волоссям, розглядає повішану на стіні тінь. Диви! Зараз одірве її од стіни і віддасть Рубену».

— Браво, вчителю Рубене! —крикнув він.— Твої чорти добре навчилися відривати тіні од стін, і цей лисий забере мою... хоч, як бачиш, вдає із себе лікаря... Браво! Браво!

Він, сміючись, заплескав у долоні.

Рубен забрав тінь і папери зі столу і вийшов, гrimнувшись дверима.

— Ти, єрею, поніс мене... Ти продав мене мучителеві душ... — болісно шепотів він, ховаючи голову в подушку.

— В нього жар... Він марить... — серйозно проказав лисий.

• • • • • • • • • • • • • • • •

Ніч... Крізь відчинені вікна ллється духмяна прохолода, і Діоніс у ліжку тримтить од гарячки, в нього сохнуть губи, чоло обливается потом, йому болить важка голова. Але Діонісу здається, що він прокинувся після довгого примарного сну і з педовір'ям дивиться на дійсність, що оточує його. На стіні не стало батькового портрета, на підлозі не стало старих книг... житло те саме, тільки в ньому нові, дорогі меблі, на підлозі — килими, тільки ліжко те, що було. «Дивно,— думає він,— із чуда в чудо, я вже не знаю, що відбувається зі мною». Місяць виливав усе своє золото в його кімнату, і під тією прозорою поливою меблі й килими здавалися дрімотно-матовими; тихо й розмірено чвакав якийсь годинник на стіні, а в голові жужмами пролітали давні й недавні божевільні події. Все йому здавалося сном; відчував, що розум прояснів, освіжився. Не стало затуманеної юності; він дивився в майбутнє, наче в чисте, прозоре, як сльоза, озеро. І не міг пояснити цього просвітлення в розумі. Заплющив очі — і відчув, що на краю його ліжка хтось сидить. Потім відчув на своїм чолі дотик маленької ніжної руки. Ледь розімкнувши повіки, побачив бліде овальне обличчя хлопчини, золоте волосся, прикрите чорним оксамитовим, ширококрисим капелюхом, тендітні племінні облягала теж чорна, оксамитова блуза з широкими відлогами. Діоніс, вдаючи, що спить, зміг його оглянути з голови до під — до маленьких черевичків, що світилися на квітчастому килимі.

«Ой, та це ж Марія!» — здригнувшись, подумав він.

Так, то була вона. Говорила сама з собою, з дівчатами таке трапляється часто. Той шептіт для нього був медовим:

— Я переодяглася і втекла з дому... Все відкладала на завтра, на післязавтра... лікар казав, що це буде небезпечно для нього. Це я небезпечна! — проказала виразно. — Якщо він отямиться, о, тоді... Спи, спи... — шепотіла вона, склонившись над ним.

Він відчував, що на його волосся падає роса... І раптом обняв дівчину... Злякавшись, вона пробувала вирватись, але він притис її до своїх грудей... І підвівся.

— Пусти мене, — почервонівши, просила вона.

Л віп, скинувши того хлоп'ячого капелюха, гладив їй чоло, русі коси, що спадали на плечі... Потім узяв її руки в свої... вона не чинила опору.

- Ти мене любиш, Маріє?
- А якщо мене звуть не Марією? — вдала сердиту.
- А як же?
- Так, так! Марія,— сказала вона ніжно,— але мовчи, тобі не можна говорити... і вставати тобі не можна.

Вона поклала його на подушку... Він хотів говорити, але вона поцілунками затуляла йому уста... Він заплющував очі й відчував, як у грудях шаленіє серце... Потім глянув на неї, обняв, усміхнувся, пройнявся вогнем і...

Часто довгими зимовими ночами, по тому, як вона стала його багатством, коли вони з доброї волі переїхали жити в село, щоб бути подалі од людського гармідеру, Марія входила до освітленого тільки мерехтливим полум'ям каміна салону, одягнена за хлопця, як тієї ночі, коли вона прийшла до нього вперше. Струнка, в тій самій оксамитовій блузі, в ширококрисованому капелюсі на її золотових косах, у хлоп'ячих черевиках, вона підстуналась до нього, і вони, побравшись за руки, ходили в теплому мороці й цілувалися або ставали перед дзеркалом і, прихилившись одне до одного головами, сміялися, дивлячись на присмінний контраст; його обличчя — змужніле у важкій молодості, а її — овальне й міле. Наче молодий демон і сміливий, рішучий ангел, який ніколи не знав сумнівів.

І нарешті. Хто справжній у цих випадках — Дан чи Діоніс? Багато з наших дослідників шукатимуть якогось ключа і знайдуть складові елементи його душевного буття в реальному житті: Рубен — це Рівен; тінь на стіні, що відіграє тут важливу роль — це портрет з голубими очима, з його зникненням зникає те, що ви називаєте ідеєю фікс. І нарешті, вхопившись за нитку причинності, багато хто пояснюватиме суть усіх цих винадків просто снами чи хворобливими видіннями.

Сон чи ні — ось питання. Чи можемо ми з певністю сказати, що за лаштунками життя є режисер? Чи не є ми тими статистами, які, прагнучи показати велику армію, по кілька разів проходять сценою і поза лаштунками? Чи не так і в історії людства: одні зникають і з'являються, а глядач у залі приймає їх за нових, і тільки режисер знає, скільки їх насправді. Ми того бачити не можемо. А чи не може бути, щоб за якихось умов ми могли заглянути в минуле?

Спробуємо прочитати кілька уривків із листування Теофіла Голье, який ілюструє цю думку: «Ми не завжди належимо до тієї країни, в якій народилися, і тому шукаємо справжню свою батьківщину. Такі люди почувають себе вигнацями в своїх краях, чужими біля власного вогнища і страждають від ностальгії... Якби ж то можна було легко визначити не тільки країну, а й століття, в якому вони мали б прожити насправді свій вік... Мені здається, що я колись жив на Сході, і якщо під час карнавалу переодягаюся в якийсь каптан, то думаю, що знайшов свій справжній одяг. Я завше дивуюсь, що вільно не володію арабською мовою. Очевидно, за будь».

ЧЕЗАРА

I

Був літній ранок. Над безкрасю блакиттю моря здіймалося в синю чисту височінь сонце, прокидалися після тривалого спутку квіти, а темні, зарощені вночі прибережні скелі висихали й ставали сірими, поволі розімлівали від спеки, час від часу струшуючи з себе пісок та камінці.

На захід від гостроверхих скель височів старий, оточений муром, схожий на фортецю монастир; із-за муру то тут, то там визиралі зелені верхівки тополь і каштанів. Укрита мохом черепиця на стрімких дахах, чорна баня церкви, довколишні стіни, поруйновані часом та густими заростями чортополоху, де розкошували мурашині колонії та влаштовували нескінчені процесії божі корівки, що вигрівалися проти сонця, дубові ворота столітньої давності, вичовгані тисячами підошов кам'яні сходи — усе це скоріше нагадувало пустку, на яку хіба що знічев'я звернеш увагу, піж людське житло.

Праворуч від монастиря тяглися пагорби, до поміж лісів, садів та виноградників тулилися до видолинків маленькі села з білими хатами; по праву руку через безкраї зелені поля, що губилися десять на обрії, звивалася стрічка дороги, а прямо перед монастирською брамою синіло море, поверхню якого подекуди прорізали шпичаки скель, здіймаючись над водою.

Уздовж поруйнованих стін по схилу пагорба збігало кілька стежок, місцями перекопаних кротами. Однією з них прямував до монастирських воріт старий чернець, склавши руки

за спиною. На ньому була ряса з грубого полотна, підперезана білою мотузкою, вовняні китиці клинцем звисали на грудях, дерев'яні черевики ледве повзли й спотикалися за кожним кроком. Окрім білої ріденької борідки та каламутно-невиразних і навіть дещо недоумкуючих очей, нічого смиренного чи аскетичного в його вигляді не було.

Під брамою чернець смикнув шнурок дзвонника, хвіртка відчинилася, й він ступив у двір, так само занедбаній, вимощений квадратами камінних плит, між якими пробивалися тонкі стріли високої трави, посеред двору блищав ставок із забур'яненими берегами. Зарості лонухів, буркуни, коров'яку та вики спліталися в квітчасті пледи, над якими розлягалося густе мереживо гілок. До колонади довгого затіненого ганку вели з двору сходи. Старий чернець відчинив сінешні двері й зник за ними.

У довгій і високій стіні чорніли з боку саду загратовані вікна келій, у яких, певно, давно ніхто не жив, і тільки в отворі одного вікна, обвітого темпім густолистим плющем, виднілися білі троянді, які, здавалося, тяглися своїми голівками до світла, до сонця. Якби хто заглянув у цю келію, то побачив би па стінах різноманітні дивацькі замальовки — ось тут священик, в іншому місці цуценя, що качається в траві, після в іншому ретельно виписані жук-рогач, квіти, кущі, жіночі профілі, чепчики, черевички й наречті приkleєні до стіни окремі аркуші з малюнками, які колись складали альбом. Інтер'єр помепікання не був багатий: шафа з церковними книжками, стілець із високою спинкою, чернече вбрания па цяяху, розмальовані квітами скриня, під простеньким ліжком — пара черевиків і чорний кіт. Крізь тремтливе, наче живе листяне мереживо на вікні пробивалися сонячні промені, розтинаючи келійний присмерк яскравими смугами, в яких плавали міріади пилинок, що ставали невидимими, тільки-по зникали з царства світла.

На стільці сидів молодий чернець. Він перебував у тому стані перебства, в якому розкошує дворовий пес, коли переловить над головою всіх мух,— у стані сонливої розімліlostі, відсутності будь-якого бажання. Його широке й воднораз високе чоло, облямоване чорним блискучим чубом, здіймалося над запалими очима й рівним носом. Портрет доповнювали тонкі губи, округле підборіддя та радісні очі, у виразі яких вгадувалося певничне поєднання мрійливості та холодної розсудливості, а почуття власної гідності меjuвало, сказати б, із зухвалістю.

Молодий чернець підійшов до вікна, глянув униз на садок, м'яку незайману траву в тіні дерев, на помаранчі, що світилися крізь листя, тоді взяв олівець і намалював на стіні помаранчу. Потім дістав із-під ліжка черевик і поставив на стіл, оглянув його, розкрив церковну книжку і в куточку аркуша намалював черевик. Чим не глум над святым писанням?! Береги інших сторінок теж були заповнені жіночими голівками, зображеннями попів, қавалерів, жебраків, комедіантів... Одне слово, будь-яке вільне місце у книзі виповнювалося справжнім життям у всій його реальності.

Раптом до келії увійшов старий чоловік.

— Слава всевишньому!

— Навіки слава.

— А ти, Ієроніме, все збиткуєшся? — весело мовив старий.

— Я? Хіба я коли-небудь із когось збиткувався? Такі патяки ображають мене, отче... Я просто забавляюсь, маю зелених коней на стіні, а щоб збиткуватися... Не такий я вже дурний.

— Погано робиш, що не береш уроків малювання.

— Я не роблю ні погано, ці добре, бо зовсім пічого не роблю. Забавляюся, та й годі.

— Закопуеш талант, сину мій. Ой, закопуєш!

— Закопую біса, отче.

— Arage Satana!¹ — вигукнув старий, підстрибнувши на місці й ляскувши долонями об литки.

Ієронім засміявся:

— Один господь знає, звідки в тебе, отче, стільки веселощів. У мене бувають такі хвилини, коли я сумую, а от щоб і в тебе!.. Не віриться.

— А навіщо сумувати, Ієроніме? Нехай мене поб'є лиха година, якщо коли-небудь я сумував. Сум боїться мене, як мій кум ладану. Втім, облишмо про це. Краще ходімо в місто. Я сьогодні був у твого ігумена. Ну, довелося напустити на пику такої скорботної чорноти, що просто на турка став схожий. Я йому сказав, що ти потрібен мені для відправи похорону. Ну, взяв ще один гріх на душу, зате мое добірне товариство грабарів до твоїх послуг. Ми, Ієроніме, підемо в місто... Я зпаю, де є непогане винце, та й ти знаєш те місце. Зіграємо в карти з братами-єдиновірцями, покуримо

¹ Згинь, Сатано! (Латин.)

з люльок, довгих, як сьогоднішній день, позаглядаємо у вікна до панянок. Але, ясна річ, без...

— Авжеж без!

— Я й досі дивуюся, який нечистий погнав тебе в ченці? Крий тебе боже, Іероніме!

— А я дивуюся, отче, який нечистий — тебе.

— Який? Сам чорт.

Помилився б той, хто, почувши цю розмову, шукав би в ній якогось потаємного змісту. Жарти двох ченців — а жартуючи, вони не особливо перебирали словами — були їхньою постійною розвагою, так само, як і склянка-друга вина, карти, добрячий тютюнець, бистрий погляд у бік усміхненого дівочого личка. Звісно, всі ті сумнівні розваги не зовсім пасували їхньому чернечому стану, але тим більшою була потреба тримати свої світські походеньки подалі від недремного ока святих отців.

Іеронім накинув на плечі рясу і зробив страдницьке обличчя. Старий витівник теж прибрав скорботного вигляду, чим не на жарт налякав ченця, що ніс службу коло монастирської брами, й невдовзі вони обидва швидко крокували дорогою в напрямку до міста.

II

— Графине, я зроблю так, що твій батько примусить тебе стати моєю.

— Не маю сумніву, що ти це зробиш; ти здатний ще й не на таке. Батько твій боржник, а ти домагаєшся його дочки. Обоє маєте вигоду. Вам, як порядним людям, залишається тільки погодити ціну. Але доки я тобі не дружина, прошу дати мені спокій. Після вінчання в тебе буде доволі часу мучити мене.

Графиня відвернулася до вікна й заходилася розглядати вулицю. Її раптом розсмішив старий чернець, який, аби викликати в перехожих повагу до себе, намагався скорчити благочестиву лицю. То був наш знайомий веселун Онуфрій; вони з Іеронімом стояли посеред вулиці, перший рахував котів, яких назбирав повні руки, а другий з серйозним, сповненим благородства обличчям розсирався довкола.

Маркіз Кастелмаре ненависно глянув на ченців, котрі привернули увагу графині й тим самим зневажили його кохання, і швидко вийшов, хряпнувши дверима.

— Який вродливий отой молодий чернець! — проказала графиня, всміхаючись. — І який штукар старий... Вилитий

раіаццо в ролі інтригана. А скільки шляхетності в юнакові! Вродливий і байдужий до всього демон. Готовий типаж для Франческового «Падіння ангелів»... Аж хочеться доторкнутися до нього рукою... Маestro! — гукнула вона й присунула два стільці ближче до вікна.

Увійшов літній чоловік у оксамитовій кофтині, з високим і ясним чолом та сивуватою бородою. «Чого бажаєте?» — здавалося, готовий був спитати він.

— Іди сюди, сядь біля мене... А тепер придивись до того молодого ченця. Чим не типаж для «Падіння ангелів»?

— Мені здається, він більше підходить для «Венери та Адоніса». Ти — Венера, він — Адоніс.

— Ну, це вже занадто!

Франческо взяв графиню за руку, доторкнувся устами до її гарного чола.

— Ти ще зовсім дитя,— тихо мовив він.— А хіба ні? Ти хочеш кохати... вся твоя душа проймається трепетом при цьому слові. А той осоружний Кастелмаре хоче тебе взяти за дружину? Ти ж знаєш, я чоловік не бідний і люблю тебе, наче рідну доньку. Знаєш і те, що твій батько, цей злідень, картяр і розпусник, ладен продати тебе будь-кому, хто заплатить, скільки він зажадає. І ти не маєш іншого виходу, як тільки втекти з цього дому. Я заміню тобі батька, дам тобі притулок. Мій дім завжди відчинений для тебе. Захочеш мати коханого — я не стану на заваді. Я, Чезаро, теж колись кохав, спізнав у юності цього солодкого неспокою... Ти спрагла за ним, але все ж май мужність відмовитися від цього найкращого типажу для моєї картини,— Франческо показав за вікно,— від цього геніального ангела... адже кожен демон — то геніальний ангел, а ті, що залишились на небі — поганенькі.

— Добре, тату, я не побіжу за ним,— відказала Чезара й зашарілася, мов вогнем спалахнула.

— Хочеш, я побіжу?..

— О ні!

— О так... Мої найкращі побажання, пані! — кинув Франческо, поснішаючи до виходу.

Вона мала б спинити його, адже все це їй зовсім ні до чого... і однак не спинила. Не зробила нічого з того, що булò б у даному разі найрозсудливішим. Художник вийшов, хитрувато всміхаючись, але з поштовхом до Чезари, на обличчі якої виднілися сліди внутрішньої боротьби, тривога, відчай.

Вона й далі збентежено дивилась на Іероніма, милува-

лася його вродою. Серце її страшенно калатало, вона мліла від однієї лиш думки, що коли-небудь могла б належати йому.... ні, вона тоді померла б...

І все ж вираз розгубленості не притлумив її вроди та принади. Бурштинової ясноти обличчя, ледь притемнене світло-бузковою тінню від фіранки, високе чоло з прожилками вен, небайдужі до мистецьких ідеалів темно-блакитні очі, що сяють в обрамленні золотистих вій, чутливий рот із денцо повнішою нижньою губою, аж здається, ніби він просить поцілунків, тонкий рівний ніс і солодке округле підборіддя, мов на жіночих портретах Джакомо Пальма. Красива голівка пляхетно здіймалася в іще зовсім дитячій погорді, висока шия випромінювала енергійну пристрасті.

Спершилась головою на руки, вона з пепевним бажанням спостерігала за молодим ченцем. Франческові слова вона сприйняла як жарт, хоча, ніде правди діти, їй було б присмно, якби вони справдилися. Якась причасна радість навідалася в дівоче серце, яке хотіло б... що воно хотіло б? Та хто ж про те відає, якщо в тому серці повно ще навіть не кохання, а спраги кохати! Чезара мріяла край вікна; втім, нехай собі помріє, пам же гріх підслуховувати чужі думки й почуття.

III

Простуючи вулицею, Онуфрій та Іеронім павіть не згадувалися, що вслід за ними йде один чоловік. То був художник Франческо. Іеронім мав зайти на пошту, де на нього чекав лист від дядечка, старого самітника, який писав:

«Любий во Христі небоже!

Пишу тобі, сповнений солодкої свіжості погожого дня, аромату полів, стократ підсилених звуків природи, аж часом здається: я годен виповісти природі все, що думаю, відчуваю, все, що існує в мені. Увесь мій світ умістився в одній долині, оточеній зусібіч нездоланною стіною скель, що здіймаються над морем, отож жодна душа не здогадується про існування цього земного раю, в якому я живу. Лише в єдиному місці є вхід — треба відсунути брилу, що затуляє отвір печери, котра веде в середину острова. Втім, навіть проникнувши в печеру, важко повірити, що хтось може існувати на цьому острові серед громаддя голих скель, які нависають над морем. А всередині? Стоять зусебіч

велетенські кам'яні брили, мов чорна сторожа; долина ж острова, звісно, нижча від рівня моря, вкрита безліччю квітів, диким виноградом, запахущими травами, яких ніколи не торкалася коса. І в цьому світі рослин кишиє інший — світ божих тварей. Тисячі бджіл гойдаються на квітах, злітаючись на їхні строкаті голови; оксамитових джмелів та голубих метеликів часом буває стільки, що сонячне проміння стає мерехтливим. Високі скелі трохи звужують обрій, і я бачу тільки клапоть неба — зате якого неба! Ледь при-темпепа, прозоро-кришталева блакить, на яку хіба що зрідка вицливає біла хмарина, мовби хто хлюпнув у піднебесся молока. Посеред долини є озеро; до нього, день і ніч клекочучи, сварячись, бурмочучи й перекидаючи камінці, течуть чотири струмки. Це вічна музика в літній тиші, і здалеку видно крізь молоду траву, як струмки звиваються живим сріблом, своєю кришталевою прозорістю по схилу всіяного рінню берега, як вони кидаються в обійми виру, звідки, накрутivши донесхочу, поспішають далі, аби пaresні, задоволено зітхнувші, заспокоїтися в озерній глибині.

Посеред цього озера, дзеркало якого завжди темне від павконосних очеретів, трав і рокит, є маленький острів із помаранчевим гаєм. У гаю стоять мої вулики, а ще прічалася печера, яку я обладнав під житло. Увесь цей островок па острові я засіяв квітами зумисне для бджіл. Отак і знаходжу щодня собі роботу. Аби ти зінав, у молодості я бував у одного скульптора, ѹ ті відвідиши не минули даремно. Отож, розгладивши гранітні стіни моєї печери, я прикрасив їх орнаментами та барельєфами, як ото ти свої стіни всілякими замальовками. Різниця тільки в тому, що для скульптури одяг не обов'язковий, і я виліплюю оголені чюстнаті. На одній стіні — Адам і Єва... Тут я спробував відтворити первісну непорочність. Ні він, ні вона не знають, що таке кохати. Вони кохають одне одного, не відаючи про кохання... їхні форми певизрілі й циотливі. У зовнішність Єви я вклав піжкість, а не пристрасть, це лагідна й чиста ідилія двох людей, які не усвідомлюють власної вроди й наготи. Обійнявшись, вони ходять у затінку дерев за отарою ягнят.

Зовсім інша річ — Венера й Адоніс. Венера — саме кохання! Вона схилила хмільну від пристрасті голову на плече но-жіночому вродливого юнака, сором'язливого й закоханого в себе, і він покрадьки, стидаючись робити це відверто, дивиться на досконалі форми богині, которая ощасли-

вила його любов'ю. Він удає найвного хлопчика, що відкрив сам себе з допомогою коханки.

Взагалі мені подобається зображені жінку агресивною. Чоловіча агресивність цілком зрозуміла, закладена самою природою, яка в цьому аспекті повторюється безліч разів, а от агресивна жінка — це вже виняток. Є щось певимовно зворушиливе в тому, як жінка, любляча її непорочна водночас, має віддатись або непривітному до неї, або ж іще сором'язливішому, ніж вона сама, мужчині. Ти розумієш, я кажу не про тих жінок, чий попередній досвід є надійним провідником кохання,— мовлю про агресію жіночої цноти. Скажімо, зараз на найбільшій стіні печери я ліплю Аврору та Оріона. Пригадуєш? Юна Аврора полонила Оріона, в якого закохалася ще зовсім дитинна й непорочна Діана, й скovalа його на острові Делос. В обличчя Оріона я вкладаю ту ж тугу й погорду, що їх зустрічаємо у всіх юнаків; в Аврорі ж — це невситимі веселощи молодої дівчини. Зобразити агресію на такому обличчі дуже важко. Втім, одне мені здається дивним. Після часів так званого пастушого кохання в людині залишилася глибока пригніченість і сум, я навіть стверджую, що вона, більш байдужа до смерті, ніж будь-коли, стала здатна на самогубство. Проте з іншого боку вважаю, що неспокушений юнак важче піддається спокусі, ніж дівчина, і що хмільна Венера ще памучиться біля Адоніса. Є щось глибоко потаємне в їхній майбутній антипатії, у смутку після втіхи. Але цього розгадати мені поки що не вдається.

Я пішов у науку. І знаєш, до кого? — до моїх бджіл! І мені почало здаватися, що думки, які витають на поверхні людського буття, то брижі пакинутого на рухливе тіло плаща. Вони зовсім не відтворюють руху тіла, хоча й залежать від нього. Розкажу передусім про бджолиний устрій. Скільки в їхній роботі порядку, мистецтва, гармонії! Маючи книжки, газети, університети, читаючи авторів, що виплітають геніальні мережива слів про цей порядок, можеш дійти висновку, ніби все створено розумом; аж раптом бачиш, що не розум, а щось значно глибше падійної безпомилково дає всьому лад. Тепер щодо колоній. Упродовж літа спостерігаємо, як два-три рої відділяються від материнської сім'ї, але що нас при цьому особливо радує — це відсутність того словесного рейваху, яким серед людей супроводжується будь-яка міграція. Далі — революції. Щороку вибухає революція проти аристократії, фаворитів королеви не властовують умовності подружнього життя,

одні члени парламенту визнають у цьому питанні тільки право церкви, інші виголошують палкі промови про права природи. *Cinis et umbra sumus*¹.

«Але ж, отче,— заперечиш ти мені,— ти виводиш думки й міркування про природу за аналогією до людського суспільства, судиш таким чином про переваги устроїв тваринного світу тільки тому, що бачиш їхню схожість із людськими, дивиніся на наш світ мовби крізь призму тваринного». Відповім тобі — пі. Люди самі живуть інстинктивно. З обрядів та звичаїв, котрі з'явилися цілком природньо, виросли суб'єктивні релігії, лихі й мерзенні дії, спрямовані винятково на пригноблення розуму щонайбільшого числа людей. Так ведеться вже давно. Ти народжуєшся, радієш із життя, плодиш дітей точнісінко так, як це відбувається й у тварин, хіба що чотири ногі джигути хизуються просто на сільській вулиці, а в людей для цього існують зали для балів, танців під музику, де можна зустріти, одпаче, тих же мавпочок, але із запахом парфумів. Так минають цілі епохи, й ти, знаючи а чи й ні про переваги цього світу, ідеш собі з життя, й нікому навіть не гикнеться за тим пешасним, який ще недавно так хвацько продукував науково-дібну літературу або, залежно від обставин, був речником республіканських ідей і таке інше. Можливо, часом тебе осягають хвилини, коли ти, наче прокинувшись зі сну, раптом із подивом помічаєш, що прожив за якимось строго організованим порядком, який існує поза твоєю свідомістю й бажанням. І цей так зватий розум, це містилище безглуздя, що його в безцільній, непривабливій колотнечі та в боротьбі недологої історії людства зрідка провідує промісні світла, щось іще й базікатиме?! Впливатиме на вас, пояснюватиме, розшифровуватиме щось у природі, сам давно будучи розшифрованим природою? Навіть слів не маю.

Аналогію з бджолиними роями знаходимо й у великому переселенні народів, коли неповнолітні сини поліщають і країну, й материнський вулик. Правду слід шукати не в поясненнях фактів, а в самих фактах.

Позитивні доктрини, чи то релігійні, чи філософські, правові, державні, все одно не надто переконливо свідчать на користь розуму, цього *advocatus diaboli*², який мимоволі змушений усе виставляти в блискучому свіtlі, прикрасами

¹ Всі ми попіл і тліп (*латин.*).

² Адвокат диявола (*латин.*).

та удаваною глибокодумністю прикривати ницість людського існування, приховуючи його справжню вартість та обдурюючи в церкві й школі малих бовдуров, варто їм тільки з'явитися на арені життя. Для державних діячів таким прикриттям є почесті, для воїнів — слава, для принципів — зовнішній бліск, для вчених — візначення, для дурників — рай па пебі. Змінюються покоління, і одне з них обдурює інше з дощомогою цього успадкованого *advocatus diaboli*, цього раба, присилуваного хитрувати, вдаватися до софізмів. Він то витійствує попом, то набуває помпезного професорського вигляду, то розпинається адвокатом, то вбирається в лахміття жебрака. Кожен має при цьому свій зиск: жебрак — склянку виша, яке зігриває йому *petlo*¹, той — високий чин, інший — гроші, ще інший — корону, але по суті це один і той же хміль, що паморочить свідомість.

Ось чого я навчаюсь у моїх учителів, моїх бджіл. У їхній школі добре видно, що ми — безвольні тіні, приречені автоматично виконувати те, що нам відведено, але щоб ми не зневажали за це самих себе, нам дано якусь крихту розуміння, яке хотіло б переконати нас, що насправді ми робимо тільки те, що нам хочеться чи не хочеться. Це — омана, в якій ми самі легко плутаємо, де те, що бажаємо, а де — що приречені виконувати.

Отже, внутріннє буття історії — то інстинкти; життя ж зовнішнє, усі ті королі, попи, вчені — то глянець і ефектна фраза. Але як за угорськими шовками на покійнику неможливо визначити, чи вже точать його черви, так само за фальшивими шатами історії неможливо визначити її справжню суть. Завдяки природі я скинув із себе пута суєти. Знаю, що ти й досі миришнин. Не постригайся в ченці, дитино моя... не міняй свого вбрания на рясу та скуфійку, розумнику мій. Я завжди був самітником, але ж не ченцем! І зараз хочу тільки одного: аби хтось прийшов мені на зміну в цю самотину, бо я вже старий і відчуваю свою недалеку останню годину. Чекаю тебе тут, але після того, як помру... а тим часом дай мені спокійно дожити. Мені потрібна самотина. Старість — це повільна смерть; ще до шістдесяти літ серце мое билося жваво, нині ж воно дедалі тихнє, тихнє, і — о світе ясний! — настане день, коли олія в моїй лампадці вигорить зовсім. Я знаю, що не відчуває смрті. То буде спокійний перехід, заведений

¹ Груди; тут — серце (*it.*).

природою, якого не треба боятися. Я засну, аби ніколи більше не прокипутися... Цілуу твоє чоло, філє *хале*¹.

Еуганасіус».

IV

Ісропім та Онуфрей саме виходили із котроїс старої будівлі, коли до них підійшов Франческо й запросив до себе в гості. Втрьох вони вже були рушили до помешкання художника, аж тут отець Онуфрей мовби ненароком підштовхнув руку Франческа, в якій той тримав кілька золотих монет. Монети вишли на брук, Онуфрей кинувся збирати їх з думкою про те, що все знайдене — на добро, а тоді з величезною вдячністю міцно стис художникові руку, дійшовши виснову, що має доволі підстав полишити шире товариство; принаймні вивіски на корчмах давно його чекають і запрошують — чим не вагома причина?! — й подався собі геть.

А тим часом Чезара, згораючи з нетерпіння та цікавості, міряла кроками кімнату художника. Підійшовши до розпочатої картини «Падіння ангелів», вона зняла покривало й поглянула, наскільки просунулася робота. З ясним строгим обличчям архангел Михаїл простягав свій вогненний меч. Русавий чуб майорів доїкола білої, аж наче мармурової голови, голубі очі випромінювали силу й енергію. З-за простягненої в хаос руки вигналися над плечима довгасті білі крила, над світлим чолом аркою нависли блакитні зорі. Тлом картини був хаос, прошитий кількома летючими зірками, що падали згори в холодну темряву. Меч архангела уткнувся в сіру смугу полотна, на якому художник залишив місце для постаті переслідуваного демона.

В коридорі почулися кроки. Чезара кинулась до ліжка, що стояло за ширмою, і, вмостившись на ньому, визирала зі своєї скринки. Коли увійшли Франческо й молодий чернець, серце її мало не вискочило з грудей. Художник показав гостеві картину, пояснив, яке місце той має зайняти на полотні, й вони вийшли в кабінет господаря. Чезара затамувала подих.

За мить Франческо вернувся, приготував палітру та пензлі, запнув вікно шовковою фіранкою, від чого кімнату виповнило бузкове світло, тоді поставив на потрібне місце чорний дерев'яний постамент, розчинив двері кабінету і...

¹ Любий друже (*гр.*).

Чезара мало не скрикнула й затулила однією рукою рот, а другою — очі. Й тут пам слід перейти на шепіт, мої читачі при наймні здогадуються, що далі я казатиму їм на саме вухо... Втім, погляньмо, невже Чезара досі не відняла руки від очей? Серце її так калатало, так ходили груди, аж від кептаря, отороченого чорним оксамитом, відрівався гудзик... як вона не здогадалася його розстебнути? Але хто ж зінав, що серце так розхвилюється. Чезара розстебнула решту гудзиків, звільнивши білосніжні груди, глибоко, але тихо вдихнула. Прибравши з-над очей мізинчик, вона глянула крізь пальці. Їй побачила красиву голову на широких плечах — наче вирізьблене з мармуру погруддя. Рука мимоволі сіпнулась, і Чезара замалим не розірвала коралі на шиї. Вона зняла їх, задихала рівніше й тепер могла спокійно оглянути цього вродливого юнака, від усієї постави якого віяло гордою шляхетністю. Чезара опустила руки, втомившись не так від споглядання, як від надміру емоцій. Тремтіла, мов листок на осіці, і якби не міцно стулені губи, чулося б цокання зубів.

Пензель художника пурхав над незайманим простором полотна, і з того, що лишав він па ньому, поволі окреслювалися форми Ієроніма, прояснювалася вся його постать від голови до пліч, за якими Франческо поки що ескізно зобразив двоє довгих, чорно-сліпучих крил. Упродовж тривалого сеансу Ієронім стояв на постаменті прямий, нерухомий, гордий, мов античний Аполлон, у кімнатній півтемряві, що була також тлом для зображеного демона.

— Ієроніме! — раптом розітнувтиши голось господаря.

Чезара здригнулася від несподіванки. Їй спала дивна думка, ніби художник збирається відсунути штору вбік, і вона постане перед чоловіками невдягнена, з розниціним волоссям, запалими очима й розпашілим, як жар, обличчям.

Проте Франческо сказав Ієронімові:

— Я приступив до голови. Тут мені потрібно, щоб ти був чимось пригнічений. Пригадай якусь сумну пригоду, а я подивлюся на вираз твого обличчя.

Ієронім подумав про лист Еутанасіуса, йому стало шкоди старого, й гіркий усміх ліг йому на вуста, ледь скрививши їх болем. Чезарі аж сльози навернулися на очі, і все ж вона подумки попросила, аби він бодай трохи побув саме таким.

— Так, це якраз те, що треба! — вигукнув Франческо, очі його натхненно спалахнули, і він заходився переносити на полотно болісне й похмуре обличчя демона.

«Нещасна ця людина, якщо неприємний спогад так змінив її обличчя!» — подумала Чезара, солодким спокоєм втішивши власну душу. Тепер юнак був для неї не просто статую з білого мармуру — тепер він мав живу душу. Чезара відчула, що от-от заплаче, тінь болю й солодощів кохання торкнулася її уст. Лігши на подушку, вона заплющила очі й відчула, що пісамохіть ілаче.

— Мені потрібно буде ще кілька сеансів, — сказав художник.

Чезара напружила зір. Франческо відсунув фіранку на вікні, й графиня знову побачила свого Адоніса при свіtlі сонця. Зажмутившись, вона почула, як художник і гість вийшли в кабінет. Тоді вона хутко вискочила із схованки, прошмыгнула до себе в будуар і, впавши обличчям на подушку, терзала її доти, доки пе увійшов Франческо. Чезара кинулась йому па шию, рвучко обляла, поцілуvalа...

— Що з тобою, дитино моя? — спитав художник.

— Нічого.

— Він сподобався тобі?

У відповідь вона прошепотіла щось незрозуміле; очі її були повні сліз і неясного бажання.

V

«Прости жінці, яка признається тобі в коханні. Молодій і вродливій жінці, якою я є. Втім, я знаю твою гордість, твій холодний погляд. О, я розтопила б лід твоїх очей, коханий мій, своїми устами. Кохаю тебе й не бажаю ховати свого кохання під вуаллю сором'язливості, ладна стати твоєю служницею, снати в кутку твосії кімнати, тільки б ти дозволив цілувати подушку, на якій лежала твоя голова. Тепер ти бачиш, якою покірною робить людину кохання, бачиш, якої зневаги варта я, безсоромна жінка. Але зваж бодай па те, що якби я була смирним ягнят, якби, дивлячись на тебе, не зронила й слова — чи зінав би ти про мос кохання? Я зовсім не відаю, що діється в твосму серці. А чи можу знати? Скажи мені все, як є... розкажи, що робиться в тому куточку твоеї душі, де хотіла б жити тільки я одна. Ти хоч знаєш, як мене звати?

Чезара».

«Що ти вродлива — вірю; що кохаєш мене — дякую; вдячний також за те, що хочеш зробити мене щасливим і

здатним пожертвувати життям заради тебе. Цілую твої руки за твое бажання дати мені щастя, хоча ти й помилешся, коли думаєш, що зможеш досягти цього своєю любов'ю. Любов — то нещастя, а те, у якому ти віриш як у щастя і що пропонуеш мені — то отрута. Втім, твоя недосвідченість у цьому робить тебе ще чарівнішою. Але якби ти могла бодай на мить глянути довкола моїми очима — яким іншим видався б тобі той світ, у якому ти шукаєш і сподіваєшся знайти те, чого в ньому не існує: щастя. Ти хочеш від мене кохання. Якби ж то я міг покохати тебе, наче зорю в небі!.. А зітхати, тужити... Я чую навколо себе доволі цих банальних зітхань, бачу цю тугу, так само банальну... заради чого все це? Заради тваринного задоволення, розмноження в купі землі нових червів, які свої низькі інстинкти вдягають у лаковані шати інтиму при місячному свіtlі, а огидні поцілунки порівнюють із подувом леготу в безумстві бузкового листя. Хіба ж не так?

Поглянь на фемінізованих молодиків із банальними усмішками та непристойним нашпітуванням, придивись до жінок, що очима, губами і ще чим завгодно відповідають хтивістю на хтивість, і ти побачиш: життя людства круться довкола одного інстинкту. Істи й розмножуватися, розмножуватись і їсти!.. Ти хочеш, аби я теж опустився до такого? Щоб вимолював попілунок, був рабом твого чревичка, третмів при вигляді твоїх оголених грудей, які завтра стануть тліном і які, власне, в ним уже сьогодні? Щоб намагався тобі сподобатися й задля цього гибів у пе-рукарнях, казав тобі приемну неправду, перетворюючись на ляльку для твоїх розваг? Ні! Я не опущусь до цього підлого лицемірства, яке обплутало цілий світ; мені шкода тобе, і цілого світу. Краще я вигребу з серця вогонь, нехай він розсиплеся іскрами, аніж грітиму ним почуття не тільки, на мій погляд, оманливе, але й пице. Нехай інші втішаються своїми почуттями, нехай закохуються, нехай і помирають так, як жили; я ж хочу перейти через життя байдужим самітником, навіть якщо це божевілля!.. тільки б не так, як інші. Суть життя, його серцевина — егоїзм у шатах брехні. Не хочу бути пі егоїстом, ні брехуном. Коли мені часом доводиться стояти на кам'яному узвишиші, я сам собі здаюся забронзовілим разом із брижами накинутого на плечі плаща, статусю, повз яку проходять люди, знаючи, що ця бронза не має жодного живого почуття. Облиш і ти мене в моїй гордій холодності... Якби світові загрожувала загибел, а я мав можливість врятувати його брехливим

словом — я не сказав би такого слова: краще нехай світ загине. Навіщо тобі треба, аби я зійшов із постаменту і змішався з натовпом? Наче статуя Аполлона, я дивлюся вгору... ти ж будь яскравою холодною зорею в небі. Й тоді мої очі дивитимуться на тебе вічно!

І».

• • • • • • • • • • • • • • • • • • •

Зваживши на пораду Еутанасіуса, Іеронім полишив монастир і перебрався в місто, найнявши невеличку кімнатчину, яку прикрасив квітами та власними малюнками. У цьому скиті його часто провідував Франческо. Якось Іеронім показав йому листа від Чезари.

— Маєш намір відповісти їй «ні»? — спитав художник.

— Ось моя відповідь, — подав юнак свого невідправленого листа.

— Що ж, роби як знаєш. А зараз ти мені потрібен у майстерні, хочу закінчити картину.

Проте художник повів його не до себе, а до Чезари.

— Знайомся: пані Чезара, — відрекомендував Франческо господиню.

— Чезара? — з несподіванки розгубився Іеронім, під чиїм довгим поглядом бідолашна дівчина геть знітилася й почервоніла. Пригнічений, він сів на край дивана. Франческо вийшов із кімнати, й тут Чезара, молитовно склавши руки, раптом кинулась юнакові до ніг. Вся вона дрижала, готова от-от розплакатися.

— О-о.... — простогнала вона тихо, наче боячись того, що збиралася сказати, і, вхопивши Іеронімову руку, припала до неї губами. — Ти можеш стерпіти мое кохання? Стерпи його, бо я не вимагаю взаємності... дозволь тільки любити тебе, як малу дитину. Я чула, ніби ти відлюдник, зневажаєш жінок, отже, кохання мое безнадійне...

Він обійняв її за талію, легко підняв і посадив біля себе. Тоді рукою повернув її голову обличчям до себе й пильно подивився у вічі. Дивна жінка!.. Аж не вірилося, що він бачить її наяву.

— Ти кажеш правду? — спитав Іеронім.

Одного його усміху було їй досить, аби зрозуміти марність усіх своїх сподівань. Чезара опустила голову й подумала: «Звісно, яке йому задоволення з такої легковажної ляльки, як я? Вибілений сивиною мужчиначувся б улеще-

ним... цей же — ні... Знає, що кохаю його, але запитує холодно, стримано, як учитель ученицю: «Ти кажеш правду?»

Та па її місці інша жінка, яка має почуття власної гідності й свідома своєї вроди, вже б давно вискочила від образів і гніву геть! Не набивалась би на те, в чому її відмовляють! А вона? Вона здатна хіба що розплакатись, але навіть під загрозою смерті не спроможна ображатись на нього.

Іеронім же, чим довше дивився на Чезару, тим більше дивувався з її вроди. Він жалів дівчину, і все одно йому навіть на думку не спадало втішити її примарною надією, як це зробив би на його місці будь-який інший чоловік.

— Повір, Чезаро, річ тут не у вроді. Давай поговоримо спокійно... Я називатиму тебе на ім'я, бо ти мені люба, хоч я й не кохаю тебе так, як сам того хотів би. Єтім, послухай мене. Я ніколи нікого не кохав і, може, навіть не здатний на таке. Але одне знаю певно: якби й покохав, то тільки тебе єдину. Відчуваю до тебе щось таке, що, можливо, переросло б у кохання, якби... якби ти не кохала мене. Не знаю, чи зможу передати тобі це дивне почуття, що вистуджує мое серце; власне, не так вистуджує, як напускає на нього сонливість. Я не знаю любові, ти ж мене її навчаєш. Це так незвично для нас обох... Мені хочеться тебе цілувати, але я боюся, що ти теж мене цілуватимеш. Я кохав би тебе... але якби ти гнівалась на мене.

— Я не можу бути такою... не можу перетворитися в ніщо,— мовила Чезара і глибоким трудним голосом тихо додала: — Шкода, бо від твого кохання залежить усе мое життя... Тепер Кастелмаре розв'язав собі руки, і оскільки ти не даєш мені жодної надії, я не маю причин відмовляти йому в одруженні. Нарешті вволю свого батечка, аби забути, якщо вдастся, одне нещастя з допомогою іншого. Як жінка, я вважаю себе вродливою... віднині так вважати не можу. Думала, що маю право знехтувати почуття людини, яка мене любить... та меші жорстоко відплачено за мою зневагу тією ж мірою.

— Чезаро,— прошепотів Іеронім розчулено.— Дай мені подумати. Мушу тобі сказати, що серце мое і свідомість не такі відкриті, як у тебе. Іноді якась думка цілими днями перебуває на поверхні свідомості, наче мене й не стосується, і я байдужий до неї. Але з часом вона проникає в мою свідомість, вкорінюється там глибоко й міцно... Отак, Чезаро, і з моїми почуттями. Коли бачу на вулиці, як несуть небіжчика, в першу мить це не справляє на мене ані найменшого враження. Лише через кілька годин у моїй голові

зпову виникає та ж картина, я починаю плакати, плачу довго й невтішно, і в моєму серці назавжди закарбовується слід. Ти просиш пожаліти тебе? А я прошу мене пожаліти... бо якщо колись кохання проникне в моє серце, я помру від кохання. Тобі важко зрозуміти, але знай: кохання і смерть прийдуть до мене майже одночасно. Зараз я відчуваю до тебе симпатію... лише до тебе однієї. Кохай мене, якщо бажаєш, якщо — дозволь тобі сказати це солодке слово — виявиш милосердя до моєї симпатії. Думаєш, я не зміг би тебе покохати? Помилясшся... почекай трохи... нехай твій образ глибше проникне в моє серце, нехай я звикну до нього... я, хто досі не кохав і не був коханим... Мені здається, я теж міг би тебе кохати до безлями.

Він поцілував її в чоло й вийшов. Усміхнувшись, вона взяла карти й почала ворохити, чи зриде він завтра; розкладаючи карти, подумала: «Якщо прийде — любитиму, якщо ні... все одно любитиму».

* * * * *

«Милуюсь дівочим обличчям, але дещо по-своєму: малюю в альбомі одну й ту ж голівку в найрізноманітніших ракурсах. Навіть на стінах малюю, жодної чистої стіни не лишилося в моїй кімнаті. Дивно, що мої очі, такі прозорі, можна сказати — небесної чистоти, рантом перестали помічати геть усе. Мені зустрілася дівчина, закохана в мене; проте я не кохаю її... Вона була така схильована, засоромлена, розчарованіла... Такою я намалював її в моїй книжці. Вона впала переді мною на коліна, просила стерпіти її кохання... немас слів, щоб описати її обличчя — таке невинне, наївне, сповнене любові... але я зробив це на папері. Мій ескіз вартий того, щоб його поцілувати. Единий з усього, що я будь-коли намалював. Я поставив його біля свого ліжка. Скільки ніяковості й багатообіцяючої покори в тому ангельському профілі! Добрым словом я кинув промінь надії на привітну осмуту її обличчя. Прекрасний ескіз! Відчуваю, що серце чимраз більше звикає до нього. Ні, я не кохаю її. Прощавай, отче».

* * * * *

«Ти кохаєш її, сину мій, навіть не зпаючи про це. *Cinis et umbra sumus.*

Еуганасіус.

С люди, чий пісний дух спостережливі уми й жінки розпізнають одразу. Відсутність благородства такі люди компенсують чітко вираженим сильним і послідовним характером. До них належав і Кастелмаре. Судячи з того, як він дзвонить у квартиру, будь-яка жінка знає, з яким виразом обличчя відчиняти йому двері; будь-який гарний актор, варто йому лиш нюхути строго розмірену й важку ходу Кастелмаре в коридорах палацу Біанкі, легко описе характер цієї людини, якої вінувач не бачив. Одне слово, натура ця посередня, хоча наполеглива й могутня.

Раз накинувши оком на Чезару, він не гребував нічим, хоч небагато й досяг за браком духу. Щоправда, при цьому йому стачило розуму перевіряти, чи не завела часом хитра дівка потай від п'ятого коханця.

Іеронімові, попри його невиразне почуття до Чезари, подобалось бути з нею, слухати її, як менший брат слухає свою старшу сестру, і, слід зауважити, вона непростимо зловживала своєю владою над ним. У такі хвилини в його серці прокидалося щось схоже на піжність, якийсь незбагнений трепет охоплював його й затихав не одразу, відлунюючись потім і день, і другий, і третій... Мабуть, усе ж таки то була не любов, бо хоч він і завмирав душою біля Чезари, проте більшу насолоду отримував тоді, коли думав про неї на відстані. У спогадах про неї для нього більше важила не зовнішність, а сам образ. Коли перед його зором поставало її обличчя — йому наче хто голку встромляв у серце й відбирав свободу мріяти, а саме це й становило суть його життя, єдину втіху характеру, що не відає ні любові, ні зненависи. «Дала б вона мені спокій! — думав Іеронім на самоті. — Та й по всьому. Тоді я брав би її за маленьку руку й ми дивилися б на незаймано чистий місяць, і вона здавалася б мармуровою статуєю або ж картиною па світлому аркуші книги. Волосся її здавалось би золотистою піною — таке воно пухнасте, таке підсвічene дивовижним сяйвом обличчя. Але ж вона не відступається від мене, я задихаюсь від її поцілунків та від слів, якими вона перекопує мене, ніби я її кохаю... До дідька! Хоча з іншого боку... вона, правду кажучи, вродлива. Це кругленьке, мов доспіле яблучко, підборіддя... черешневий ротик... а очі! Ах, які очі! Варто їм наблизитись до моїх, відчути доторк вій — мене всього аж до п'ят проймає трепет! Тоді не помічаю її вроди... туман застилає очі... тоді я вбив би

її. Це не життя, це мука! Але, чесно кажучи, вона теж нещасна... та хіба вона знає, що мучить мене?»

Отак міркуючи, Іеронім походжав парком біля палацу Біапкі. Чорно-бліскучий чуб двома крильми спадав обабіч красивого втомленого обличчя. Нашівприкриті повіки не могли приховати похмурої демонічної синяви очей, повних зневаги; на устах лежала печать болю, й тільки гордий вигин ший мовби ніколи й не слізнявав тягаря життя. Ніч видалася ясною, повітря здавалося прозорим від місячного сяйва, що пробивалося крізь темну зелень дерев. Іеронім сів на лаву, склав руки па колінах і в задумі опустив голову, від чого чуб одразу ж розсипався. Місяць із міжхмар'я навіював сон. Раптом юнак почув легкий шерех, насторожився... То була вона! Але ж як вона змінилася! Ще недавно худе обличчя округлилося, груди налилися, замість рум'янця на щоках з'явилася блідість, яка, втім, додавала дівчині невимовної лагідності. Очі більше не вражали тим нестримним темним сяєвом, у глибині якого блищала невиказана любов і потаємне бажання... тепер очі були прояснені, неймовірно глибокі... дивився б у них цілими днями. І на сумному тлі цього безкровного, страдницького обличчя яскрів усміхом пурпурний рот — ця нев'янучої краси ієрихонська троянда. Чезара йшла білою від пронизливої нічної ясноти стежкою алеї, в густому мереживі тіней від листя. Побачила Іероніма, проте ходи не наддала. Може, показувала характер. Він теж не підвівся їй назустріч; пильно спостерігав, як вона тихо наближалася, наче сновида.

Він сперся лікtem на спинку лави, поклав підборіддя на долоню і, поволі перебираючи пальцями, захоплено дивився на її сяючий стан. Підійшовши, вона сіла поруч, але ні схилилась до нього, ні руки не потисла. Місяць щедро освітлював її, однак вона ніби й не помічала цього солодкого й чутливого проміння. Іеронім незмігно дивився па неї, тоді простяг руку й поклав на тонке холодне руччя Чезари. Щось не знає досі торкнулося його серця. «Як вона мені зараз подобається!» — майнула думка. Він пригорнув дівчину до себе, тихо і пристрасно почав нашіптувати:

— Поглянь на цей опівнічний місяць, гарний, мов дитина у два тижні, й воднораз холодний... Хіба ти не відчуваєш, як зникають усі болі, всі бажання при вигляді цієї величної картини, часткою якої є і ти... Янголе мій! Така ти гарна, як ніколи досі... й ніжна... невже ти не знаєш, як я кохаю тебе?..

Вона здригнулась, але промовчала.

— А поглянь на все місто, на це сяюче мрево палаців і соборів, дивись, як, освітлені місяцем, блищає над чорнотою річкових вод вітрила й корабельні щогли! Але все одно центром усього цього є ти, ти, ти!.. Тиша... тільки десь далеко в саду твохкає соловей та долинає від млина скріп колеса. Безвідна й мовчазна, дивишає ти на цей світ. Твое обличчя цвіте, мов троянда. Хто королева й владарка душ — хіба ж не ти, чиста, мов джерело? Гнучка, наче кипарис? Солодка, як солов'їна пісня? Молода, ніби яспа зоря, дитинна, мов канарка, кохана, мовби сама богиня?.. Глянь,— сказав він зовсім тихо,— ота вулиця вузька й темна, тільки на одному розі її розтинає смуга світла, й там ніби сніг випав... Ходімо зі мною... Ходімо до мене додому. Ми розсунемо штори на вікні моєї кімнати й цілу ніч дивитимемось на небо... О, як я кохаю тебе! — вигукнув він.— Кохаю! Тепер я знаю, що люблю тебе!

Ісронім рвучко пригорнув Чезару, й руки їхні надовго сплелися в обіймах. Через якийсь час він знеможено відкинувся на спинку лави, підвів догори обличчя з печаттю дивовижного, не звіданого раніше почуття. Місячне сліво било йому в заплющенні очі. Примружившись, Чезара схилилася до нього, вхопилася за спинку лави й цілуvala, цілуvala, цілуvala... Мов приспана матір'ю дитина, Ісропім втратив здатність пісочі відчувати.

Раптом запелестіли кущі.

«Господи! — подумала Чезара сердито.— Не вистачало тільки, аби мене хтось побачив. Невже Кастелмаре? Бідолашний Ісронім!.. Як він вернеться додому? Його ж може вистежити о то й».

Вона підвелається, проганяючи з голови солодкий хміль, тоді лагідно, аби не потривожити сон чи задуму коханого, спітала:

- Ти шпагою володієш?
- Так.
- Я принесу тобі шпагу.
- Так...
- І поцілую її...
- Так.

Чезара швидко піднялась до палацу й через хвилину-другу вернулася із шпагою; підперізуючи Ісроніма, робила це радше через те, що хотіла зайвий раз обійняти його.

— Солодка моя крижино! Ні, крапце — мармуре мій, каменю!

— Облиш, Чезаро. Я за крок від смерті.
— Ні! Ні!.. Йди додому, і нехай тобі ніхто не заступить
дороги. Думай про свою Чезару... перлинно моя!

Не в змозі стриматися, вона знов обхопила йому голову
й палко поцілувала.

— А тепер іди. Прошу тебе.
— Чому ти просиш мене про це?
— Бо я сама вбила б тебе, якби ти зостався.
— Як?
— Я знаю, як,— лукаво всміхнулась вона.

Чезара провела Іероніма до крайніх кущів і виштовхнула
з парку. Вернувшись назад, вона припала до стовбура де-
рева й мовила щось незвичайне:

— Іероніме, хочу тебе вкусити!

І вдарила кулачком об дерево. Потім піднялася в свою
кімнату, несамовито зірвала з себе кептар і, розкуювдив-
ши розкішне волосся, підійшла до дзеркала, глянула на се-
бе: губи дрижали, а очі були повні сліз. Чезара зітхнула,
кинулась на ліжко й довго лежала, шепочучи нечувано
солодкі й піжні слова, з-поміж яких можна було розрізни-
ти тільки проказуване дещо голосніше: «Іеронім».

Тим часом Іеронім вийшов на вузьку темну вулицю. Лег-
кий нічний вітерець швидко протверезив його, до того ж
він від природи був натурою не надто вразливою, отож
тепер власне кохання розглядав тільки з погляду теорії.
У вуличній темряві майже не чулася його хода, ваговита
й водночас елегантна; зате позаду раптом залунали розмі-
рені карбовані кроки, які, безперечно, належали людині
військовій. Іеронім здогадався, що то Кастелмаре. Він спи-
шився, обернувся на звук кроків, які наблизалися. За
мить запала типа. Іеронім рвучко провів кінцем шпаги по
грапітній стіні, викресавши спіл іскор, і в їхньому спалаху
супротивники відзначали один одного. Одразу вслід за тим,
не перемовившись жодним словом, воїни схрестили шпа-
ги. Через якийсь час почувся стогін, щось важке впало на
холодний вуличний брук; одна тінь зникла в будинку не-
подалік, друга липилася лежати безмовна.

VII

Прокинувшись, Іеронім потягся рукою до вікна, відсунув
убік фіранку й побачив, як місяць, сідаючи в річку, поли-
шав на воді мерехтливу сріблясту доріжку. Раптом у двері
обережно постукали.

Іеронім підвівся й відчинив. На порозі стояв художник.

— Хлопче,— сказав гість, увійшовши,— тобі треба чим-скоріше полішити місто.

— Чому?

— Ти вбив Кастелмаре

— Знаю.

— Але ти не знаєш того, що він племінник і спадкоємець губернатора міста, в якому дуелі заборонено, отож тобі пряма дорога на шибеницю.

— А мені начхати.

— Як це — начхати? Де ти набрався таких словечок?!

Ісронім,— враз лагідно заговорив старий,— дитино моя, мені було б шкода твоєї красivoї голови. Зваж бодай на це...

І він подав Іеронімові паспіх складеного аркуша в косу лінію. То був лист від Чезари.

«Втікай, прошу тебе! Ти не вбив Кастелмаре. Якісь люди принесли його до нас. Стікаючи кров'ю, він розказав, хто завдав йому рану. Прошу тебе — втікай!.. По тебе можуть прийти вже цієї ночі. Найприкріше те, що граф домагається заручин зі мною, певажаючи на його тяжкий стан, і я не маю сил опиратися далі. Знай, що я кохаю тебе й не переживу свого нещастя. Зоставши у місті, ти не врятуєш мене, а тільки прискориш мою смерть. Мені так страшно, голубе мій! Втікай, а там побачимо... Може бути..., де взяти надію, яка підтримала б мене?.. Ти ж бачиш, я навіть не знаю, що сказати тобі. Душа моя волає: прийди! Але я не можу цього сказати... Пообіцяй мені, що ти зникнеш звідси заради нашої майбутньої, зараз непередбачуваної зустрічі. Все може бути... Можливо, граф помре. Бажаю йому цього, а тебе кохаю! Кохаю так, що навіть не можу сказати тобі: лишайся... Прощавай, мій коханий!

Чезар».

Іеронім з плащем наопашки йшов берегом річки услід за Франческом; аж ось і човен, якого приготував художник. Юнак палко обійняв старого, відштовхнув човен од берега, скочив у нього й виплив на бистрінь. Через якийсь час попереду заблищало море. Іеронім полішив кермувати, опустив весла на воду й, відчуваючи себе маленькою крапельиною серед безмежного морського простору, міцно застинув просто неба, яке здіймалося над ним у своїй зоряній величі.

На другий день, коли сонце вже підбилося в зеніт, він розплюючи очі... й побачив, що його човен застряг між кам'яними скелями, які стриміли з води. Від сонячного світла сяяло небо й море. Іеронім перевів погляд на берег, та-кий же кам'янистий. Там височів старий монастир. Було навіть видно, як поміж сірих гранітних колон порталу чинно походжали черниці. Одразу від монастирських стін тягнувся схилом садок до самого узбережжя, де бризки хвиль залитали в кипарисовий і трояндovий боскет, який притулувся під навісом скелі й служив чудовою скованкою для купальниць.

Іеронім роззувся і, перестрибуочи з каменя на камінь, обстежив своє скелясте пристановище. Струмок із живлюючою смачною водою, яка весело ілюскотіла між камінцями, привів його до печери. Іеронім увійшов. Присмна прохолода огорнула тіло, розімліле під час спу на палючому сонці. Чимдалі печера ставала темнішою, і раптом у вже майже повній темряві ніби зблиснула зоря. Він пішов на те світло й побачив, що воно б'є з невеличкого отвору, в який хіба що руку можна просунути. Нідійновини зовсім близько, Іеронім зазирнув у отвір і побачив густі чагарники, відчув паморочливий запах трав. Іеронім спробував розширити отвір, але камінь не шіддавався; ворухнулась одна тільки брила. Він наліг на неї — вона відхилилася, наче на завісах, відкривши маленький прохід. Без вагань протиснувшись у нього повзком, Іеронім повернув брилу на місце й навіть затулив її лінії камінцями та грудками землі, а коли розирнувся — завмер від краси, яка постала перед його зором.

Велетенські сірі скелі громадились до самого неба, внизу прославалася западина долини, з гаю витікали струмки і впадали в озеро, посеред якого виднівся острівець, а на ньому — довгі ряди вуликів.

«Та це ж острів Еутанасіуса!» — з подивом відзначив Іеронім і поволі рушив уперед, чудуючись на кожному кроці. Здавалося, в цьому раю навіть комахи були приручені. Голубі, золотаві, червоно-плямисті метелики злітались Іеронімові на голову, вкривши собою його довге чорне волосся, від чого голова стала схожою на велику квітку. Повітря бриніло дзижканням бджіл, джмелів, прозорокрилих бабок, трава сягала до грудей, чіплялася за ноги... і над усім цим відчутно панував у тепліні терпкій дух. Іеронім підійшов до озера, перебрів на острів. Бджоли привітно оточили свого нового молодого господаря... Аж ось і печера, про існу-

вання якої він уже зінав; вона була справді витесана в кам'япії брилі, в ній він знайшов знаряддя праці скульптора, ліжко, глечик з водою. Не було тільки старого Еутанасіуса. На столику лежав списаний аркуш.

«Відчуваю, що скоро плоть моя стане землею; кров моя охолола й перетворилася на воду, а очі ледве вбирають світ, у якому я пісно існує. Згасаю, й не лишається нічого, крім глянцюї лампадки, яка немарно освітлювала пройдений шлях. Знайду собі вічний притулок під каскадом струмків; ліани й водорості обів'ють мое тіло, вплетуться в бороду й чуб і віднесуть мене у своїх долонях до вічного витоку життя, а осі вмурують у свою воскову фортецю. Річка, несучи води в майбутні віки, розчинить мене і зрівняє з усією природою, зате вбереже від зогниття. Отак я стану схожий на того старого короля з казки, що поринув у столітній сон на чарівному острові».

Іеронім оглянув стіви із скульптурними зображеннями любовних сценок, старі книги й рукописи на полицях шафи, притуленої до стіни, попюхав воду в глечику: давно пе міняна, вона застоялась, отож старий, певне, вже відійшов у інший світ. Іеронім, тепер уже справжній спадкоємець острова і всього, що на ньому було, переглянув книги; то виявилися рідкісні видання, які обіцяли багато цікавого дозвілля. Тут же лежали записи старого Еутанасіуса, де кожна думка виказувала глибокий розум щасливої людини, а кожна прочитана Іеронімом фраза викликала цілий світ роздумів і асоціацій. Новий господар швидко освоївся на острові, лагодив статуй в парку, порався коло бджіл, топтав трави в найдальших чагарях. Теплими почами спав на березі озера, вкрившись полотняною рядчиною, і тоді вся природа — плюскіт чистих джерел, морський прибій, велич ночі — заколисувала його міцний щасливий сон, у якому він, мов безтурботний листок, не зінав ні болю, ні мрій ні бажань.

VIII

У той день, коли Чезара мала вінчатися з Кастелмаре, батько її, маркіз Біанкі, помер від апоплексії прямо за столом, серед склянок у товаристві співтрапезників. Побачивши його простягненого на ліжку, з розплащеними скляними

очима й піною на губах, вона безтязмо сперлася на підвіконня, сповнена відрази до цього трупа, який, живучи тільки для себе, готовий був продати її, святу Мадонну, найогиднішій людині на світі, аби лише оплачувати свої пиці пристрасті, котрим давно було вготовано саме такий безславний фінал.

Прибув Кастелмаре, почав її втішати.

— Графине,— прорік він,— твій батько відійшов, і в тебе лишилась єдина опора в житті — це я, твій майбутній чоловік.

— О ні! — відказала Чезара.— Ти перестав бути моїм майбутнім чоловіком. Ця щаслива перспектива відсувається припаймні на рік, доки я носитиму жалобу. Через рік і поговоримо.

Кастелмаре вийшов, закидаючи зі злості. В його прощальному погляді було стільки відвертої неприязні, що Франческо порадив Чезарі полишити місто, де залишальник не перестане її переслідувати, й перебути якийсь час у монастирі серед черниць. Це зовсім недалечко, всього кілька годин ходу, одразу після похорону батька можна й вирушити...

Проте нещасна дівчина більше побивалась не за себе, а за Іероніма, від якого не мала ніякої звістки, окрім того, що човець, у якому втікач виrushив до моря, бачили розбитим на узбережжі. Чезара вже була готова змиритися з думкою, що її коханий загинув.

Вона сама обрала тишу монастирських стін. Вікно відведеніїї келії виходило на сад і море внизу. Замкнувши двері на засув, аби ніхто не порушив її жданої самоти, вона годинами дивилася на табуин хвиль, що даленіли і щезали на обрії, на красивий, але занедбаний сад, порослий дикими чагарями та декоративними деревами. Іншим разом Чезара гуляла тінистими алеями, вивчала трави на стежках чи, піддавшись безнадійній тузі, годинами просиджувала в прибережних заростях.

Одного разу вона спустилася до моря, роздяглася, сховала одяг у гущавині. Якби хто побачив її в цю хвилину, то подумав би, що перед ним чарівний привид, у якому сором'язливість і щемка ніжності дівчини поєднувалися з підкресленою шляхетністю зрілої вродливої жінки. Крізь прозору гладеньку шкіру виднілися синюваті прожилки вен.

Море підхопило її омило її тіло, ѹ Чезара подумала, яка вона ще молода. Невеселий усміх, гіркий, як і все її дитин-

ство, ліг їй на обличчя. Море пестило її, а вона то випручувалася, прогортуючи долонями голубі шумливі хвилі, то, вклавшись на хвилях, мов на постелі, лежала горілиць і віддавалася їхнім пестощам.

Почало смеркати. Чезара, павтішавшись морем, вийшла з води, сповнена солодкої чутливості; біліла шия, наче сніг, волосся розсипалося на круглих плечах і грудях, спраглих кохати. Стояла гола, вродлива, мовби антична статуя,— навіть крацца, ніж статуя, в котрої бути не могло такої теплої, такої гладеп'кої й піжної шкіри, на якій від найменшого доторку залишається слід. Вона знову кинулась у хвилі й попливла з наміром дістатися до скелястого острова, що виднівся неподалік, хвилин за п'ятнадцять плавби.

Гойдливе море легко її підштовхувало, й незабаром Чезара ступала вздовж кам'янистого берега, спираючись долонями па стрімкі стіпи скель. В одному місці її трапилася печера, з якої дзюрчав бліскітливий струмок, вона увійшла в неї, і враз її очам відкрилося неземне видовище...

«Господи, який рай! — подумала Чезара.— Побуду тут трохи».

Вона рушила по теплій пахучій траві, що лоскотала ноги, скупалася в чистій, наче сльоза, воді озера, після чого її потягло на сон, але вона вирішила ще побігати в помаранчевому гаю, ганяючись за метеликами та бджолами. Почувала себе малою безжурною дитиною, котра заблукала в казковому саду. І вже аж коли сонце торкнулося обрію, вона згадала, що треба вертатися в монастир, але дорогу назад забула.

Зрозумівши, що заблукала, Чезара вкотре роззирнулася довкола й подумала: «А якщо я перебуду ніч у цьому раю? Хто мене бачив і хто кипеться мене шукати?..»

* * * * *

Запала ніч. Великі зорі яскраво мерехтіли вгорі, місяць срібними мечами променів шматував хмари, що траплялись на його шляху. Ніч дихала теплом, пахощами квітів; укриті полотном туману, біліли пагорби, й по дзеркальній гладіні озера, посеред якого темпів на острівку гай, зрідка прокочувались до поснулих берегів блискучі кола хвиль.

Чезара відчула себе часткою цієї нічної феєрії, цього райського куточка на безмежних грудях моря, і вже сама ставала білим привидом із довгим золотавим волоссям. Всі

принади запашної літньої ночі сповнювали душу трепетом; хотілося мріяти і... плакати.

Пригадався коханий, і Чезарі здалося, ніби вона — Єва в раю, проте одна із власними болями. Проходячи повз озеро, Чезара нагледіла брід, що білів під водою стежечкою з викладеної гальки. Ступила у воду, й від ніг побігли легенькі хвили. Щось тягло її в той чарівний гай на острівку — бажання щастя, спрага кохати, цілувати й бути цілованою, неподолана пристрасть, від якої вона вся в'янула, ніби квітка у спеку... Увійшла в гай, і голуба тінь упала на її тіло, від чого вона стала схожа на мармурову статую в бузковому свіtlі...

Раптом чиясь постать майнула між деревами. Чи не привиділось їй? А може, то тільки мерехтіння листя? Але постать виднілася дедалі виразніше, набуваючи його обрисів.

«Господи, — всміхнулася Чезара, — я геть божеволію. Звідки в ін може взятися тут, у тиші гаю посеред ночі?»

Наближаючись, в ін так само вважав, що бачить перед собою привид. Дивився довго й пильно, погім узяв її за руку: вона скрикнула.

— Чезаро! — вигукнув Іеронім, стискаючи кохану в обіймах.— Чезаро! Ти привид, сон, нічна тінь у місячному сяйві — чи це справді ти, ти, ти?!

Чезара не могла вимовити слова, вона плакала й думала, що або вона збожеволіє, або їй сниться сон, і якщо це сон, то нехай він триває вічно.

— А це ти? Справді ти? — спитала вона глибоким голосом, що йшов із самої душі, коли до неї вернулася свідомість, вернулися, справдившись, усі найсолідні мрії. Вона знову хотіла жити. Дивилася на коханого й не могла надивитися... аж доки знепритомніла.

* * * * *

АРХЕУС

Безперечно, є дуже багато речей, що їх збегнути не здатна голова якогось пеотеси члена примарії або помічника комісара поліції, хоча вони загалом розуміють усе. Принаймні, коли треба затримати курокрада або прошпептити м'ясника за погане зважування, то людей меткіших, ніж оті двоє, названі вище, ми не знаємо. І все-таки нам

здається — ясна річ, ми нікому не нав'язуємо власної думки — що, окрім кривої ваги й крадія, котрий цупить курей серед вулиці, існують ще певні речі, по-справжньому другорядні, напр., філософія, поезія, мистецтво, які позбавляють прозірливості деяких панів, хоч існування цих речей вони не заперечують.

Видно з усього, що автор хоче почати від азів. Справді, світ, як ми бачимо, існує не інакше, як тільки в нашому мозку. Ніхто не заперечуватиме, що існує відмінність між гусаком і собакою. Очі в собаки розумні, він розуміє в цьому світі набагато більше, ніж гусак, хоча обидві ці істоти мають і очі, і мозок. Світ не такий, як комусь хочеться, а такий, яким ми його бачимо; для гусака — він такий, яким він його бачить, і для собаки — item¹, для члена примарії й для Канта — item. І все-таки певна відмінність між тим, як поверхово свинським оком сприймає світ член примарії, і тим, як глибоко про-зирає світ мудрець із Кенігсберга, є.

У чому ж полягає правда? У тому, що чітко бачить гусак, чи в тому, що ледь-ледь помічає, наче в тумані, Кант? Справді, дивне діло. Перший чітко розрізняє кукурудзини на жовтому камінні, він упевнено плаває по воді, вимірює на око відстань, яку може подолати, й не дуже розчулюється перед незайманою гускою. Другий забуває поїсти і, намагаючись перескочити через яму, падає в неї, чари не-чи займаності проходять повз нього, а він навіть не помічає їх. Однак, незважаючи на це, ми припускаємо, що філософ розумніший, ніж гусак, навіть більше — у його *сумнівах* сенсу більше, ніж у *впевненості* гусака.

Це ознака того, що для великого розуму — все *сумнівно*, а для сімдесяті п'яти грамів мозку — все *безперечно*.

Відомо, що закон Піфагора в геометрії називається мостом віслюків. Міст віслюків, по якому можна пройти в будь-яку глибоку думку, твердить: ми не можемо зрозуміти світ у собі, і всі пояснення його — то просто пояснення реакції мозку і нічого більше. Світ у собі залишається проблемою, вона освітлюється зсередини то слабеньким промінчиком, то ударом блискавки, глибокий розум закарбовує її на папері, і коли ти читаєш її, вона народжується в черепку твоєї голови довгим резонансом, який вимушує тебе переконуватися, що світ і життя — сон.

¹ Так само (латин.).

Але, як я вже сказав, все це дрібниці для члена примарії. Життя для нього має сенс лише остатільки, оскільки береться плата за запис в акти громадянського стану, смерть — оскільки береться плата за похорон, а в реєстр додається один номер народженого чи померлого. Член примарії бачить у цих людях лише індивідів, котрі підлягають оподаткуванню, помічник комісара поліції — індивідів, за якими потрібен нагляд, аби вони нічого не крали один в одного і трималися в рамках закону.

Після цього прошарку людей ідути павчителі слів. Ці питаютъ: «Quid novissimi?»¹ Для них найкраща книжка — новенька. Вони багато читають і тримають у своїх головах силу-силенну визначень, формул та слів, у правдивості яких піколи не сумніваються, бо в них нема часу па сумніви. Їх пазивають словоблудами, бо їхня мудрість полягає в словах, в оболонці думок, які зберігає їхня пам'ять. Бо думка — то акт, потрясіння первів. І чим дужче потрясається нерви, тим думка чіткіша. У них цей акт, завдяки якому чужа думка має точнісінько повторитися в їхній голові, не відбувається, бо цього не дозволяє мозок, бо він стомлюється від довгого читання. Усе прочитане осідає, мов полова, в коморі пам'яті, а потім випливає звідти на поверхню точнісінько в такій самій формі.

Я зі свого боку думаю так. Хоч би про що думала самотня людина, не читаючи пічого її не слухаючи інших, вона збирає пасіння правди. Тому в старих книжках, які люди писали не просто для того, щоб писати, а тому, що думали про щось таке, що гнітило їм серце, і праґнули передати свої думки іншим, отож, у тих старих книжках знаходиш поміж не дуже ясних речей світлі зернини — я сам читав їх і запам'ятив.

Одного дня я стояв, пасвистуючи, біля відчиненого вікна, падворі йшов сніг і було дуже гарно, і враз побачив якогось старого в довгому пальті і в падто широкополому капелюсі. Я бачив, як він зайшов у «Ноїв ковчег». Той ковчег — корчма з добрым угорським вином. Мав і я там свого столика, і вечорами, коли набридало читати й написати, йшов туди і мені здавалося, ніби я знову дитина в часи Сима, Хама та Яфета.

Побачивши, що старий зайшов до корчми, я сказав сам собі: «Що за чортівня! Я не бачив його пі разу... треба по-

¹ Що нового? (Латин.)

дивитися, хто він такий...» Знімаю з вішака бриля, швидко збігаю по сходах — і в «Ковчег».

Заходжу всередину... а старий — за моїм столиком.

«Ковчег» — це простора склепінчаста темна кімната, тут навіть удень горить лампа. Старий був цікавий. Волосся на голові біле, свіжопоголений, очі сірі, великі й проникливі, крім того, від п'яного здалеку пахло нюхальним тютюном, а мені завше подобалися люди, які пахнуть таким тютюном.

Я привітався й сів перед ним, бо мав право сідати за свій столик. Віп ледь-ледь підвівся, але не сказав нічого. Потім почав вистукувати по столу довгими тонкими пальцями й насвистувати крізь зуби... Це було непристойно... але я змовчав, бо хоч свистіти й непристойно, але мотив був винятково чудовий... мов дзижчання бджоли, здавалося, ніби в старого в роті опинився віртуоз-музика завбільшки з долоню, і його скрипка — мов шкаралупина горіха, виспіувала вона так тонко й гарно, що можна було закохатися в скрипала... Потім він замовк, знову почав вистукувати довгими пальцями, і його рука видалась мені великим павуком, який виграс *тремблант*.

— Вибачте, будь ласка, пане доктор,— сказав я, застібаючи сюртук,— але я, здається, вже десь чув цей мотив, який ви насвистували... І хотів би вас спитати...

— Цей мотив ви чули в своїй голові,— сказав він,— коли чистили чоботи Бетховена.

— Перепрошую, пане, але я не мав честі бути знайомим із Бетховеном...

— Звідки ви можете знати, були ви з ним знайомі чи ні. А я вам кажу, що були... І ще кажу, що чистили йому чоботи, ось і все.

«Що за чортівня! Та ж цей дідок божевільний», — подумав я.

— Що за чортівня! Та ж цей дідок божевільний, — сказав він, кліпаючи очима й точнісінько імітуючи мій голос. Потім гукнув: — Кельнер! П'ятирічного угорського вина, гарно закоркованого... Швиденько!.. Гей, небоже, — вів він далі, — отже, перша твоя думка на мою відповідь була: «Що за чортівня! Та ж цей дідок божевільний». Бачиш, це я хотів знати... Людина — мов скрипка... торкнеш пальцем струну в одному місці, вона зазвучить отак, торкнеш в іншому місці — зазвучить по-іншому, але кожна скрипка схожа на іншу. Сьогодні я скільки філософствувати, і добре, що знайшов тебе, бо мені подобається

людина ненав'язлива, здатна дивуватися, а подив — мати мудрості.

Я розлявив рота.

Старий глянув на мене й розсміявся.

— Скажи-но мені, небоже,— якщо можеш,— якусь неможливу річ і неможливу ідею.

— Неможлива річ — те, що я нібіто чистив чоботи Бетховену, котрий помер задовго до моого народження, а неможлива ідея — це те, що може бути й не бути в один і той же час.

Кельнер приніс замовлене вино, старий наповнив два келихи — один мені, другий собі й одразу ж вихилив свій до дна.

— Слухай, небоже, ти — дурень, — сказав він.— Ти чув коли-небудь про Археуса?

— Ні.

— Ні? Ну, гаразд. Археус — єдина реальність на світі, решта все — ніщо, а Археус — то все.

— Гм! Та хай вам грець, дядьку, разом з вашим Археусом... Як я бачу, ви хочете покепкувати з мене. Хто він, той Археус?

— Тс-с! Мовчи, небоже... На все свій час. Я тобі колись скажу, хто такий Археус, але спершу випий вина й послухай, що тобі скаже дід. Неможливих думок нема, бо якщо думка існує, то вона вже можлива, а якби вона була неможливою, то вона не існувала б. Що таке можливість? Я поставлю перед тобою багато питань. У нашій голові є умови для будь-якої можливості. Тут дивні закони, природа яких вимагає підкорятися їм. Тут і час з його математичними правилами, і простір з геометричними законами, тут причинність з її абсолютною необхідністю, і якщо ти стираєш їх... якщо глибокий сон стирає їх кілька разів... які відчуття залишаються нам під час стирапні? Ніяких. Однак настають хвилини в житті, коли ці три елементи нашого розуму, ці шухляди, в які ми запихаємо світ, зникають на одну мить... правда, тільки як близька, зникають чи частково, чи повністю, а ти стоїш перед чудом і питаєш сам себе... так як людина, котра думає, ніби все, що вона бачить, саме таке і є... чи, може, саме це і означає. Коли бачиш дивну фізіономію, то тобі спадає на думку запитання: що, в дідька, може думати цей чоловік? А відсутність одного з п'яти відчуттів, павіль якщо воно з'явиться згодом, докорінно видозмінює природу думки.

— Як це так? Адже Бетховен писав музику навіть тоді, коли втратив слух.

— Я знат, що ти це скажеш. Так, Бетховен написав «Фіделіо» вже після того, як давно забув природу людського голосу... він пише музику для голосів, котрі, як він вважає, мали б існувати, і ти опиняєшся перед твором, який ніби перебігає в тебе перед очима... наче ти дивишся на нього в перевернутий бінокль... і бачиш далеко-далеко думки *одного* трохи дивакуватого чоловіка, який, здається, не дуже добре метикус, аж нарешті тобі доходить, що то глухий саме так уявляє собі людський голос, нормальну природу якого він забув, або лише ледь-ледь пригадує її. Тепер уяви собі, аби всі люди мали в собі тільки слабеньку пам'ять, як цей Бетховен... весь твір був би дуже близько, і ти бачив би його піби крізь нормальні окуляри... павіль більще — він описився б так близько, що все помістилось би в твоїй голові, і ти чув би той твір у своїй власній черепній коробці — чув би, як шумлять гаї, брязкають двері в'язничних камер, чув би мову акторів, актрист, одне слово — чув би все. Отож голова людини, в якій відбувається опера чи драма — з цікавими героями, з освітленням, з декораціями, одне слово, з усіма необхідними атрибутами — то цілий театр, в якому єдиний глядач — душа, що згорнулася клубочком у куточку зали...

— Гаразд, а чому не припустити, що нормальна сутність людини полягає в тому, щоб бачити правду?

— Чому? Тому, що ця нормальна сутність не є одна й та сама — завше будуть маленькі відмінності, а там, де відмінності великі, вишикає інший світ. Але ходімо далі. Не знаю, чи снилося кому-небудь, що він може бути еластичним... що може рости, може роздиматися, може стискуватися. Якби така людина ніколи не прокидалася, то вона прожила б усе життя піби в реальному відчутному на дотик світі, бо вві сні дотик відчувається так само добре, як і наяву... тобто, цей найпевніший у реальності контроль не був би відсутній... І ця людина могла б стискуватися в картоплину, і гукала б людям, які проходять мимо, аби вони пильнували й не наступили на неї, або вона завела б собі ціпок, англійську борідку й високого циліндра, чи стала б опецькуватою, мов баварський пиворіз... Такий чоловік міг би перетворюватися на тисячу подібних фігур, і якби він проспав усе своє життя, то йому й на хвильку не спало б на думку засумніватися,

що це не справжній його природний стан, що інакше не може бути, і що все мусить бути саме так, як воно є... А якби незадовго перед смертю проснувся, то подумав би, що він заснув, і все це йому сниться... *Світ як несвіт можливий, будучи невідривний від іншого порядку речей.* Є чимало трав, які, дещо змінюючи в органах зору, утворюють перед людиною інший світ. Напій, зроблений з гриба, збільшує розміри речей. Соломинка здається більшою, ніж колода, і людина, маючи нечіткий спогад про те, що було перед нею, перестрибує через соломинку на дорозі. Пшеничний лан перетворюється на золотий ліс, люди стають велетнями і, може, давні казки про те, що колись землю паселяли велетні, базуються на конструкції тодішніх очей, а не на об'єктивному їхньому зрості чи, точніше, величині людської особи, як її сприймає наше око сьогодні. Який критерій реальності? Про око не говоримо... Хто не знає, як реально, як правдиво постають уві співідомі образи, сади, хати, вулиці; вухо чує приемну музику, а розум пригадує, що вже колись чув цю музику... Друг видається... постарілим... у нього з'явилася кілька білих волосинок на голові... розум порівнює його із спогадом і уявою про те, яким він був, а очі уточнюють його нинішній вигляд, і пас пропизує лиха думка: «Як перемінився цей чоловік!...» У стані божевілля всі ідеї грізно справжні... Людину катують, розпинають, б'ють, хоч її ніхто й не торкнув. Найжорстокіші фізичні болі в нашому розумінні йому невідчутні... Ми не маємо критеріїв... Не знаємо, що ми таки знаємо щось... Ми віримо в щось, бо в нього вірять інші, бо це — всезагальна норма, і це не тому, що світ міг би бути такий, яким ми його собі уявляємо, а тому, що людина схожа на людину більшою чи меншою мірою... Але чи можна сказати, що отакий-то дивак-чоловік не має слушності, коли щось твердить? З чим ти виступаєш проти нього? Тільки з тим, що й інші кажуть так само, як і ти, так само заперечують? За яким правом? Цінність його думки така ж сама, як і цінність нашої думки... тільки в нього вона окрема, а нашу поділяє багато людей. Це так тільки ввижається? Гаразд? Кому? Йому чи нам? Ось у чому суть... А може, тут тільки й діла, що нам сниться *одне*, а йому інше...

- Ну, гаразд... але ж ми бачимо світ.
- І він бачить.
- Але ми відчуваємо його на дотик.
- І він відчуває його на дотик. За яким правом наше

уявлення правильне, а його помилкове? А чому не навпаки? Ми божевільні чи він божевільний... ось у чім питання. І ще ми думаємо, наскільки *інакший* був погляд людей в інші сторіччя, бо те, що для нас дивне, для них було природне, адже в кожній цеяній справі ми маємо тільки форму, а під нею інший людський розум побачить дуже ясну для себе річ, тож нам доводиться ставити питання так: який критерій здорового розуму? Розум, який схвалює сьогодні те, що відкидав учора, заперечує визнане; розум, котрий, як бачимо, живиться століттям парадоксами...

— Як парадоксами?

— А так! Бо якщо сказати людіні, котра тільки-по вийшла із шкаралупи природи, що сонце стоїть, а земля обертається... вона сприйме це як неправильне явище, як парадокс проти людського розуму... Скажи такій людіні, що зорі — теж світи... і вона визнає це за парадокс.

— Але ж проте це правда.

— Правда? Це як вважати... Як створюються, як зникають невідчутні на дотик теорії руху, коли ми припускаємо те, до чого примушуємо самих себе... що простір безмежний... Де ж рух, якщо простір безмежний?.. Земля стала часткою його... Гаразд... Над нею й під нею залишилося стільки ж само простору, бо він безмежний... тобто, скільки шляху земля пройшла, коли вона не пройшла нічого, бо стоїть на тому самому місці, в тій самій точці, в безмежжі, і чи стоїть вона на місці, чи рухається — однаково... Який критерій її руху? Тільки наші відчуття, тільки наша ілюзорна чутливість, а тому рух землі не піддається осягненню думкою, як це ми можемо сказати про людину. Земля рухається так, як ми рухаємося вві сні. Далеко заходимо, але все одно залишаємося на місці... І позад нас, і попереду віддалі і не збільшилася, і не зменшилась — бо вона безмежна.

— А час?

— О, цей проклятий час, то падто довгий, то геть короткий, а проте, незважаючи на це, завжди одинаковий, не можна його ні зупинити, ні пришвидшити... Ось хлопець чекає взимку біля хвіртки під парканом свою кохану... а вона не йде... він чекає... а вона все не йде... Що тоді час? Вічність. А коли читаєш гарну книжку... тисячі картин розгортаються перед очима... Що тоді час? Одна мить. Хто не переживав подумки хоч раз коли-небудь повний роман? А щоб по-справжньому пережити його, треба

було б ціле життя, або всю юність!.. Ввісні можна за піч прожити ціле життя однієї людини. А чому однієї людини? Чому не всіх, серед яких ти крутишся? І за скільки часу? Всього за сім чи вісім годин. А що таке трагедія чи, навпаки, комедія? Справді, якщо твір цікавий, то навіть не помітиш, як спливе час. А візьмімо критерій нормальності: ми перекреслили всю винятковість певної умовної можливості та форми й поставили замість неї іншу, рівнозначну. Тоді ми вже не кажемо: тільки це можливе і тільки так можливо, а кажемо: наскільки ми можемо вважати, то воно є отак... але дідько його знає, чи не може бути тисячі разів інакше...

— Яка дивна думка про життя!

— Уяви собі старий манускрипт з потертими сторінками, десь у кутку шухляди... наприклад, комедію. Директор театру випадково натикається на неї, читає... читає... потім ляскав пальцями... «Ти знаєш, а це ж гарно!..» І ось вона з'являється на сцені, ця жива картина життя... публіка сміється, актори кривляються, одне слово, все, як і колись... сотню років тому. І тут тобі хочеться сказати, що або публіка й театр віддалені одне від одного на дві сотні років, або п'єса нова. Де час? Коли перевертаєш бінокль, усе тобі видається ненормально віддаленим... Аби хтось народився з біноклем па носі, то він усе своє життя бігав би за власним носом, щоб поздогнати його, і це було б дуже природно... Де простір? Тому, коли ми чуємо тріскотняву великих правд, які подаються так самовпевнено, ми тільки посміхаємося і кажемо: «Слова! слова! слова!» Ми слухаємо казки, бо вони, щонайменше, дозволяють нам опинитися в житті інших людей, дають змогу перемішати наші думки та мрії з їхніми... У них живе Археус... Може, казка — найкраща частка життя людини. Казками нас загойдує світ, казками присипляє. Ми прокидаємося і вміряємо з ними... Ти чув коли-небудь казку про короля Тла?

— Ніколи... Але я хотів би спершу дізнатися, хто такий Археус?

— Гм! Як же я тобі в дідька скажу, коли ти й досі не второпав! Гей, хлопче! Незважаючи на всі переміни, яких людина прагне для самої себе, кожен все одно волів би залишитися самим собою... свою власною персоною... Я знав людей, які прагнули б бути вродливішими (скільки жінок!), мудрішими (скільки державних діячів!), талановитішими (скільки письменників!), я знав людей, котрі прагнули б бути Цезарями, бо марять всесвітньою сла-

вою... але й вони воліють залишатися самими собою. Хто й що є він чи я, котрий, попри всі переміни в світі, воліє залишитися самим собою? Оде, може, і є містерія, вся загадка життя. Ніхто не хотів би мати щось інше, аніж те, що вже має. Не хотів би мати інше тіло, інший мозок, іншу фізіономію, інші очі, не хотів би бути іншим... хоче бути тільки самим собою. Він волів би мати спромогу перевтілюватися в тисячі інших образів, мов хамелеон... але все одно хоче залишатися самим собою. Якщо абстрагуватися від цього бажання, то кожен має сповнене бажання... адже байдуже, що *пам'ять* пе займається ототожненням людини з її уявленням про себе, скажімо, чи є вона королем, чи пе є. Такий-то — король у власній пам'яті, якщо тільки він не претендує, щоб це був саме він... Ось тобі інше тіло, інший розум, інше становище, тільки ти не будь ти. Ну, тепер збагнув, що таке Археус?

— Ні. Ще менше, ніж раніше.

— А це й не легко збагнути, бо воно — вічність. А вічність — це все, що завжди перед тобою... саме в дану мить. Не те, що було, бо то були стани речей, не те, що буде, бо то знову будуть стани речей. Тільки те, що є. І якби час зупинився, ми могли б чітко побачити, що таке вічність... Тільки в одній точці, в якій народився мораторій між життям і смертю, бо світ — вічний боржник за життя, вічний інкасатор з боку мертвих. І ця обставина — мама часу. Без неї всі існуючі справді могли б дивитися на все, але ми знаємо, що це супроти часу.

— Яка користь мені з цих викладів, коли все одно я не знаю, що таке Археус?

— Гм! Ти твердолобий. Коли хтось думає, що незначна величина людського тіла не співвідноситься з фізичною силою і силою духу (згадай Наполеона), що людина — тільки почаси слабкий, мов подих, засіб, для якихось грізних пристрастей, коли думає, що носій цих пристрастей будь-якої миті може перемінити оболонку, мов посудина, яку розірвало вино, то потім, коли бачить, що один і той самий житеїський принцип проростає тисячами квітів, з яких більшість опадає на півдорозі, а меншість залишається, та й їм, зрештою, судилася та сама доля, тоді він переконується, що душа людська невмируща. Є один і той самий *punctum saliens*¹, він відстоює себе в тисячах людей, оголений часом і простором, цілий і не-

¹ «Точка, що пульсує»; *перен.* — головне, найсуттєвіше (*латин.*).

подільний, він перемішує оболонки, накладає їх одна на одну, викидає їх, творить інші нові, поки плоть його картин зберігається як матерія, мов Агасфер форм, здійснюючи мандрівку, яка здається вічною.

— А вона таки справді вічна.

— У кожній людині прокльовується дух всесвіту, він напружується, пробивається, мов новий промінь того самого блиску, намагаючись сягнути небес. Але залишається на шляху, звичайно, в найрізніший спосіб — тут як король, там як жебрак. Але що допоможе оболонка комусь, хто закам'янів у дереві життя? Натиск — це молодість, зупинка на шляху, розчарування — повернення до стану досвідченості тварини, старість і смерть. Люди — це проблеми, які порушує перед пами дух всесвіту, а їхні життя — спроби розв'язання проблем. І хіба ця довга мука, вічна гонитва за чимось невідомим не схожа на жадобу знайти відповідь на одне цікаве запитання?

— Але мені здається, що там, де є проблема, одразу виникає і її розв'язання.

— Так, Клт. Однак більшість людей зараз лише ставлять питання — іноді комічні, іноді дурні, іноді повні мудрості, іноді пустопорожні. Коли я бачу людський ніс, то завше хочу запитати: що цей ніс шукає у світі?

1875(?)

ІКОНОСТАС І ФРАГМЕНТАРІЙ

I

Золотавий овид місяця випливає із-за хмар, і тоді на холодній, вогкій цеглі в'язничної підлоги вимальовувались обриси високого склепінчастого вікна з плетивом грат. Посеред темниці, притулившись спиною до стовпа, що підпирав склепіння стелі, стояла висока жінка. Навіть при місячному свіtlі її обличчя здавалося неприродно блідим, вицвілим, як вапно, а каламутні очі вражали безтімною нерухомістю. Жінка заламувала руки, закуті в кайдани, й час від часу поправляла розпatalане волосся, що спадало аж до стегон давно не чесаними переплутаними пасмами. Біля її ніг лежало на солом'яній підстилці худе, виснажене тіло мертвої дитини з пов'язаною на

шиї червоною биндою. У присмерку темниці жінка була схожа на статую, витесану з того ж матеріалу, що й стовп, до якого вона тулилася.

Ураз жінка сіла, взяла на руки дитину, безкровні губи її викривилися в божевільній усмішці, її вона пристрасно зашепотіла:

— О зірко моя, мій ангеле, красивий мій ангеле, слухай, слухай! Во ім'я сіонського храму, повергнутого в прах, во ім'я зруйнованих стін Єрусалиму, во ім'я слави ізраїльського народу, во ім'я зневажених його вождів — стою самотня і плачу. Але прийде такий день, коли повстане герой, який принесе своєму народові нову славу й нову силу. І цей герой — ти. Ти Месія, Ангеле мій! Батько твій посить корону, а мати рабиня. Короную тебе, дитя рабині й вінценосця!

Вона зняла з шиї золотий обруч і прикрасила ним чоло дитини.

— Хоч би де зараз був твій батько, ясноликий високий красень у чорних шатах і з дорогою короною на голові — нехай бачить, як у цій колисці виростає володар усього світу. Всміхайся, всміхайся своїм маленьким ротиком — то ангели розмовляють із тобою, ангели охороняють твою матір, трон, скіпетр... Спи! І нехай тобі присниться, солодкий мій, що ти вельможний князь і владар усього сущого на землі!

Жінка рвучко випросталася, слідом за нею метнулася тінь по стіні. Безсилою рукою вона доторкнулася до тіні, іншою відгорнула волосся з обличчя її радісно проказала:

— Ти... Штефане... Який ти вродливий, володарю мій! Мій солодкий володарю! Запам'ятай цю ніч. О, ти знаєш цю ніч, коли на твоєму ліжкові я вперше оповила тебе своїми руками... коли пригорнулася всім тілом до твого тіла... Поглянь же тепер на квітку нашого кохання, царю! Ось вона... Спи, спи, моя любове, квітко моеї любові!

Місяць поволі пропливав небом, і тіні від залізних грат на вікні та стовпа посеред темниці пересувались по вологої підлозі й сірій стіні.

II

Дивовижно незбагненна, мов ієрогліфічне письмо, простиглася під місяцем вулиця єврейської околиці Сучави. Ряди бідних хатин із полатапими дахами то вражали

своєю непривабливою одноманітністю, то строкато рябіли, паче порвана одежина чи ганчір'я з єврейських бесагів. У вікна, завішені атласними фіранками й затулені різно-колірним склом та масними шматками паперу, на яких випікалися святкові коржі, зазирає місяць — то в одну хату, то в іншу, то в усі одразу. Під його промінням висвічуються старезні книги у старезних шафах, масивні мідні канделябри, діти, що сплять на підлозі, атласні жупани й бідняцькі свитки. Місяць по черзі оглядає майно в кімнатах цих непоказних хаток, таких, здавалось би, однакових за надвору й таких різних усередині. В центрі змореної сном околиці стоїть храм — чудодійний Сіон, — підпертий з усіх боків дубовими колодами, а під будинком єврейської общини лежить весь у крові принесений у жертву бик. Від усього цього віс сумом, паче від видінь Ісаїї або стогону Ієзекіїля. Зовнішня похмурість храму ніби переходить у внутрішнє німування балюстрад, в одній з яких, середній, зібрано надбані з покоління в покоління пожитки, біліють на лавах шати. Загратована огорожа криласу кидає на стіну при самій підлозі помережану тінь. Елоїми навпроти входу виблискують, паче написані...

Це не був храм з високими пишними склепіннями, сяючими розписами святих ликів на них, з колонами, освяченими мелодійним божественним співом, — це була холода, гола, недбало зведенна будівля, у якій краси не більше, ніж у зовнішності небіжчика...

Попід стінами цієї синагоги прокрадався молодий єврей з мішком за плечима. Було вже за північ. Місяць так щедро заливав світлом вулицю, що можна було перелічити всі камені бруківки. По стіні храму ковзала за євреєм його власна тінь. Ось він побачив у маленькій хатині вогник гасової лампи; її блімання ледве пробивалося крізь прибиту пилом, закіптужену шибку. Підійшовши до вікна, єврей тихо постукав. На порозі виріс господар — старий Леві з довгою сивою бородою.

— Ти приніс? — пошепки спитав господар і тут же додав: — А як там моя Хагар, любий зятю? Моя прекрасна Хагар!..

— Хагар? Ти називаєш мене зятем і питаєш про Хагар? — гнівно скрикнув молодий єврей; його звали Рубен.

— А хіба не зять? Якщо я продав Хагар християнісові, то ти мені вже й не зять? Я заплачу тобі за твою жінку, але скажи мені: невже моя Хагар не у вежі? Нещасна Хагар!

— Чому християнин досі не вернув її мені? — сказав молодий, і слізки заблищають в нього на очах.— Я прийняв би її назад і навіть пе гнівався б на неї. Я бідний єврей, я так її любив... Яке мені до того діло, що за неї заплачено гроші й таке інше, аби лиш була моєю... Я відкупив би її навіть за півціни, як поношений одяг. А її замкнули від мене. Чому?..

— Бо вона належить тому, хто купив її... він один має право втішатися з нею, от і замкнув... Ти дорікаєш її, Рубен? О, бідолашна дівчина, як вона побиватиметься з тути й самоти, як мене проклинаюте, що я приніс у жертву свою Хагар, наче той.... Але мовчи! Краще помовчімо,— старий став погладжувати бороду.— Давай поділимо золото, яке мені дав християнин. Тридцять венеціанських червінців! Поділимо, як ведеться між кровною ріднею.

Старий закотив полу свитки, дістав потертий шкіряний гаманець і поклав його на стіл. Тоді підсунувся до столу разом із стільцем.

— Мені дали тридцять... Рівно половина — п'ятнадцять — твої. Забираї.

— Дай сюди,— сказав Рубен, майже опустившись на коліна і обхопивши голову руками.

Старий відрахував п'ятнадцять червінців. Рубен уявив їх, виважив на долоні й сердито мовив:

— Мені тільки половина? Хіба Хагар не вся моя?

Леві поклав решту грошей у гамапець і непоквапом склав його в кишеню.

— Я не поділюся з тобою жодним червінцем,— підвищив голос Рубен,— вони палежать мені, отож давай їх сюди.

Леві наче води в рот набрав. Мов загіпнотизований світлом лампи, він дивився на те світло пезмігно й відсторонено, тоді висунув шухляду старого столу з чорною, давно не струганою стільницею, і знову вступився в лампу.

— Я не збираюся ділитися з тобою грішми,— наполягав юнак.— Досить з мене того, що я проплакав стільки ночей без Хагар, не міг прихилитися до подушки, на якій вона спала, й після всього цього ти не хочеш заплатити мені повністю?

Старий якось дивно глянув на Рубена. Світло в лампі задрижало, почало мерехтіти; либонь, закіпчуваючись, гас.

— Зараз лампа згасне,— зауважив Рубен.— Доки ще видно, віддай мені решту грошей...

Ураз Леві дістав із шухляди столу великого ножа, кілька разів змахнув ним над верхом лампи. Світло знову зайнілося яскравіше, горіло рівно.

— Клянусь тобі всіма святыми Сіона: вже цієї ночі всі гроши будуть моїми. Чи ти, старий, геть оглух і не чуєш мене?

— Лампа ще не згасла,— спокійно озвався Леві.

— Я сказав і від свого не відступлюся! А світло ось, між нами,— Рубен поставив лампу на підлогу.

Вогник у ній погас, і тільки видно було, як жеврів у темряві вершечок гноту.

Рубен подався через стіл і схопив старого за бороду. Той мовчки однією рукою спіймав очку юнака, а пожем у другій ударив супротивника в шию, аж цівка крові бризнула старому на щоку. Разом із стільцем Рубен упав називак, кров цебеніла на долівку, мовби зумисне вкриту товстим шаром піску. Червінці випали з рук молодого сvreя просто в калюжу крові. Не звертаючи на юнака ані найменшої уваги, Леві підіймав з долівки червінець за червінцем, піском зчищав з них кров і складав у потертій гаманець... По тому довго сидів у тиші, мовби щось розмірковуючи.

Але ось він схопився із стільця, кипувся до мішка, якого приніс Рубен, розв'язав зубами вузол на ньому й почав діставати якісь лахи. То було багате, хоча вже й попошене, вбрання, котре, втім, якби його продати, ще чимало б коштувало. Леві щось промимрив у бороду, підгорнувши її рукою до губ.

Він визирнув надвір — вулиця була безлюдна. Зайшов місяць, і ніч стала такою темною, ніби з її серця витекла сяюча кров... Старий перевірив, чи добре замкнено двері, накрив старою рядиновою мертвого і вклався спати.

Проте справжній сон до нього не приходив. Крізь дрімоту він, крутячись у ліжкові, час від часу бив себе кулаком по голові, зітхав і стогнав, аж доки нарешті надумав устати. Довгий і худоребрий, він у повній темряві намацав руками стіл, на якому лежало багате вбрання.

— Треба йти у вежу до Хагар,— монотонно бубонів Леві.— Хагар, Хагар! А ще мій нещасний небіж Ізмаїл. Вражі люди забрали в нього воду, геть осушили глечик, отож пошли йому, господи, джерело в тюремній пустці.

Старий заходився перевдягатися в багате вбрання. Воно повисло на його виснаженому тілі, мов на опудалі. Леві зав'язав за спиною реміння шаблі... Надягнув шапку з су-

таном, запалив каганець і глянув на себе в дзеркало. Й сам злякався свого незвичного вигляду.

«Тепер я вельможа, помазаник злідарів, а він ще й нарікає, що я продав дочку. Господь мені простить. Я маюйти в Єрусалим і мені потрібні гроші. А тепер я став вельможею. Хоч і зганьбив свою дитину під час пиятики в Лота, все одно став вельможею! Ти мене помазав, господи, миром сіонського трону. А Хагар моя у вежі, я піду до неї й заспіваю їй псалми немовлят Асафа і звеселю струнами сіонської арфи».

В нападі божевілля Леві узяв глечик з водою і подався вузькою вуличкою єврейської околиці. Дорога не підвела його, вивівши на пустир, по одни бік якого здіймалися мури сучавської фортеці, а по другий — тюремні мури. Сюди можна було дістатися тільки вузенькою стежечкою, що звивалася між знайомими нам хатинами, одну з яких нещодавно полішив Леві.

III

Зайшов місяць, і в нічній темряві розтала велетенська тінь од в'язниці. Ледь-ледь мерехтіли на небі зорі. Молода єврейка сиділа край вікна, її мертвотне обличчя зливалося з сірою масою гранітної стіни.

Аж ось під вікном спинився старий перехожий; у своєму багатому вбранні він мав ще дивовижніший вигляд, ніж раніше. З-під ярмулки, що вигиналась на голові, спаргалося за вітром довге сиве волосся.

Побачивши старого, єврейка засміялася.

— Ти вже добудував новий палац? — спитала вона.— З розкішними залами, червоним шовком на стінах і високими шестикутними дзеркалами, в яких мене буде видно голу від голови до п'ят... А що, хіба я не зможу ходити гола, з відкритим білосніжним тілом, по твоїх пурпuroвих залах? Хіба я не твоя снігова квітка, Штефане?

Вона просунула крізь гратеги тонку виснажену руку.

— Поглянь сюди, Штефане! Ти бачиш вождя єврейського народу. Ти приготував йому трої і скіпетр, аби він правив Ізраїлем, наче сам Самуїл?.. Але щось ти заслав, любий мій друже,— сумно сказала єврейка, придивившись до людини під вікном пильніше.— І, здається, дуже постарів... Може, це тому, що ти справляєш піст? Прощу тебе, не справляй.

На якусь мить до неї вернувся розум, і вона візнала старого.

— А ти часом не Леві Канаан? — вигукнула єрейка.— Халіла! ¹ Геть від мене!

І висмикнула свою руку із рук старого.

— Так, я Леві Канаан,— ствердив той, намагаючись погамувати гиковку.— Невірні зробили все, щоб висушити джерело. Я приніс повені глек води, я прийшов до своєї Хагар.

— Ой ні, Штефане,— тихо озвалася Хагар.— Як не-вчасно ти прийшов. Тебе дуже довго не було біля мене й біля нашої дитини. За цей час у тебе виросла борода, ти не мав коли стригти її, адже будував палац... новий палац для нас... А ти ж був такий вродливий, Штефане, й цілунок твоїх уст обпікав, паче вітер з Кіпру, а очі твої були, ніби в голуба.

— Хагар, моя Хагар... Це ж я, Леві Канаан, багатий єрей.

— Ти Леві Канаан, багатий єрей? Халіла! Геть від мене!.. Але, любий Штефане, поглянь на свою дитину. Ти дав мені солодкого вина, обкадив ладаном та благовоннями свою палату й поцілував мене в уста... Забери, забери мене звідси в новий палац, він буде ще кращим, піж старий...

Леві подав їй глечик.

— Халіла! Геть від мене!

Глечик випав з рук старого, брязнув об каміння і розлетівся на друзки. Леві зробив великі очі, павіщось придивився до віконних цвяхів і поторгав грати. Ярмулка впала з голови, й він сам теж безсило впав поруч із нею.

— Заснув, любий мій наречений,— сказала Хагар.— Спочив у своєму палаці на пурпuroвих перинах, під золотистим пологом.

Вона в неусвідомленому пориві простягла руку до старого, який не підводився, й упівголоса, мовби присипляючи дитину, мовила:

— Солодкого сну тобі, мое кохання, солодкого сну!

1869—1874

¹ Иди геть! (*Давньоєвр.*)

СМЕРТЬ ІОАНА ВЕСТИМІЄ

I

Іоан Вестіміє не мав ніяких підстав для того, аби бути видатною людиною, та й не прагнув цього. На відміну від інших, він був геть позбавлений заздрощів, завжди переважав чужі заслуги й применшував власні, отож люди казали про нього як про споглядальний розум, хоча, зізнаймося, важко уявити, яким чином в одцій людині можуть поєднуватися вишуканість споглядання і ревматизм... втім, зараз мова не про те.

А мова про нашого Іоана, котрий день у день регулярно відміряв шлях від свого будиночка до канцелярії, від канцелярії до кав'янрі, звідки, переглянувши кілька ілюстрованих газет, рушав у трактир, а вже з трактиру вертав додому, жодного разу не дозволивши собі порушити чи урвати узвичаєний маршрут, в той час, коли в битті його серця, навпаки, раз по раз траплялися перебої.

Може, через це, а може, з якої іншої причини, але надійшов час, коли Іоан, маючи досі близьку пам'ять, мало-помалу почав її втрачати. Отож одного вечора сталося так, що він, збираючись написати листа своїй дівчині-білявці, котру вірно кохав понад шістнадцять років, ураз геть забув її ім'я. Він розкрив словник власних імен, переглянув жіночі імена па кожну літеру абетки, та дарма: т о г о імені так і не міг пригадати.

Щонайперше він подумав, що його спіткала часткова афазія й він забув якусь літеру в абетці; потім йому спало на гадку, буцім під черепом у нього з'явилася пухлина, яка й тисне на мозок, навіваючи іпохондричні настрої. На наш погляд, однаке, все пояснювалося тим, що Іоан передчасно затулив заслінку в коміні й трохи вчадів.

Втім, сам він цієї думки не поділяв. Уклавшись на ніч, він раптом відчув, як права рука почала дерев'яніти. І хоч Іоан був абсолютно при пам'яті, все ж рукою поворушити не міг. Услід за тим затерпля права нога, й нарешті він заснув.

Проте сон тривав не довго. З ліжка він схопився так легко й чувся таким здоровим, як ніколи досі; серце билося бадьоро й випромінювало тепло, і сам він ступав так легко, наче молодий олень. Була десята година вечора. Іоан швидко вдягнувся й подався в місто, зайшов до своєї улюбленої кав'янрі й заходився гортати газети.

Але от що йому здалося надто дивним: завсідники кав'ярні вихоплювали з його рук газети, навіть не питуючи дозволу, при цьому багато з них його мовби й не бачили, й тільки ті, що вирізнялися своєю аристократичною блідістю та глибоко запалими очима, дивились на нього й зітхали. Чимось ці люди були йому вкрай симпатичні, але чим, він і сам не зіпав.

Десь трохи ближче до опівночі Іоан відчув неясну тривогу.

Вийшовши з кав'ярні й не випивши своєї традиційної чорної кави, він ковзнув поглядом по одній з вечірніх газет і з величезним подивом прочитав:

«Повідомляємо, що сьогодні, о сьомій годині вечора, п. Іоан Вестіміс помер від розриву серця. Гірко оплачуємо передчасну смерть молодої людини, яка, окрім твердого й гідного всілякої пошани характеру, відзначалася також витонченим споглядальним розумом та помітною розважливістю».

Іоан не міг собі пояснити, хто пожартував з ним так зле, давши це оголошення в газету.

Він побрів навмання вулицею. Повний місяць щедро лив на землю напівпрозоре світло, тут і там вихоплюючи з вуличної темряви то кравецьку майстерню, то зачинені вікна спорожнілого салону, чи довгий білий мур навколо церковного двору. Він геть розчулився від цього небувало солодкого світла, а ще дужче — мід легкості власної ходи, аж доки нарешті прийшов додому й ліг спати. Певне, вже займався день, бо проспівали півні, а він усе ще міцно спав; так міцно, що навіть не пішов на роботу в канцелярію, не кажучи вже про інші справи. Проте й крізь пайміцніший сон чулося йому щось схоже на бджолине дзвижчання, таке меланхолійне й сумне. Час від часу Іоану хотілося струсити головою, позбутися наслання, й він напружив зір, бачив спалахи вогнів, але одразу ж знову провалювався в сон, так і не збегнувшись нічого з того загадкового її жалісного дзвижчання.

II

Прокинувшись на другий день пізно увечері, він побачив за столом кількох приятелів, які грали в карти, й озвався до них захриплим голосом: «Добрий вечір». Вони враз підвелися й з великим подивом перезирнулися.

Тільки найзухваліший з-поміж них, Олександр, сказав:

— Слухай, злодію, спав би ти собі смирно, коли не хочеш зіпсувати нам landsgueuet¹.

Усі почали сміялися, хтось навіть потягнув Іоана за ногу.

Його все це розсердило, він підвівся й мовчки вийшов геть. Щоправда, трохи дивним було те, що вкладався він роздягнений, а встав у своєму найкращому чорному вбранні, в якому й опинився надворі. Падав перший у цьому році сніг, і вздовж усієї вулиці гарно вбрані дітваки гралися в сніжки й весело сміялись.

— Гей, хлопче, як тебе звати? — спитав Іоан котрогось.

— Я не маю імені, бо нехрещений, — засміявся у відповідь хлопчак.

Те ж саме почув Іоан і від інших дітей.

Цього вечора до кав'янні він не пішов, зате потоптався перед театром, милуючись вродливими жінками, що виходили з вистави.

Ось його погляд прикипів до принцеси Б., однієї з пайперших красунь міста. Вся вона була схожа на червону троянду в обрамленні білявого волосся, що вибивалося з-під світло-сизого капюшона.

Іоану давно запала в серце ця висока, дебела, молода і вродлива воднораз жішка. Але яким чином йому зараз вистачило зухвалості підсіти до неї в екіпаж, обійняти за шию й поцілувати?

— Непогано сидиш, — мовила вона, всміхнувшись і приготовувавшись боронитися.

Швидко домчали до будинку дами, він подав їй руку, і вони підплялися сходами. Принц, побачивши Іоана, зовсім не обурився, вона ж ухопила бідолашного парубка й потягнала за собою в будuar, увібраний у біле та бузкове. Геть не соромлячись, вона почала роздягатись, і коли він обвив руками її білошкіру шию, принцеса засміялася, поглянувши йому в очі так глибоко і з таким невимовним щастям, наче вони були знайомі років з десять.

Втім, її поведінка зовсім не дивувала Іоана. Білоніжне тіло чарівної жінки світилося святістю й ангельською непорочністю, аж було б несподіваним, якби вона раптом здумала соромитися своєї відвертої розкутості. Вона обдивилася себе в дзеркалі, тоді спинила на Іоанові довгий, замріаний і водночас зосережений погляд і сказала:

¹ Картиярська гра (*фр.*).

— Ходи, ходи зі мною спати!

Рожеве світло від лампадки мерехтіло на бузкових стінах, оздоблених сріблястими квітами, на тонких, розшитих білим по фіолетовому, вилогах шатра над ліжком; жива статуя неземної краси лягла на постіль, а бідолашний парубок сів біля пеї, вбираючи її поглядом і пестячі груди.

Вона сміялась ненастанино, мовби снівся їй рай, лін'кувато потягалася па м'якому ліжку й тихо нашптувала:

— Який ти гарпий, як я люблю тебе, відколи ти поглянув на мене своїми страдницькими очима! О, яке солодке кохання, про яке не знає пікто на цілому світі. Правда ж, ти пі про що не mrієш, коли я тебе кохаю? Не думаєш про те, що зітхатиму за тобою, наче горлиця вночі, та й навіщо тобі про те думати? Але ти якось дізнався, що вродливий і що я покохала тебе до безпам'яті, чи не так? Тільки не втрачай розуму й не живи моїм, щоб на тебе не вказували інші... Так... у прихистку будуара, коли ніхто не знає мене, коли зі мною тільки ти, єдиний, тоді я тебе дуже-дуже кохаю...

Вона замовкла, й Іоан її палко поцілував. Вона притислася до цього й заснула в його обіймах.

При рожевому свіtlі лампадки він поволі вивільнив руки, поцілував ажурні панчохи на її ногах і довго дивився на цю мармурову чистоту й витонченість, а вона спала так тихо, що навіть дихання не було чути, й тільки груди, які раз у раз підіймалися, та легке роздування тонких ніздрів свідчили, що вона жива.

Опівночі він відчув поза спиною холод. Знову схилившиесь над обличчям жінки, він припав до цього в довгому й міцному поцілунку, аж доки не відчув на губах присмак крові. Потім рвучко випростався й вийшов з будуару.

Удома він застав приятелів, які поспули, де грали, з картами в руках. Іоан ліг у ліжко й одразу ж поринув у сон.

III

На третій день він почув біля себе доволі сильний гамір, йому навіть здалося якоїсь миті, ніби його кудись несуть силоміць. І одначе навіть при цьому йому не вдалося, незважаючи на всі зусилля, поворушити ні рукою, ні ногою, які геть задерев'яніли; проте в душі й на сердці він відчував надзвичайне полегшення.

Тепер він прокинувся не вдома, а у великому ошатному садку, запорошеному снігом. Гурт дітей, що гралися в сніжки, хутко втік із садка. Натомість він побачив молоду дівчину в білому, надто бліду з лиця і з напіврозплющеними очима, підійшов до неї, вона йому всміхнулася.

— Ходімо разом до міста?

— Звісно,— відказав Іоан,— хоч люди й сміятимуться з нас.

— І нехай,— наполягала дівчина.— Тепер їхні крини вже не мають ніякого значення. Ще позавчора вони могли завдавати мені болю сміхом, а нині...

— Так, твоя правда. Але куди ми йдемо?

— Як, ти досі не знаєш? Ми його ще побачимо; зараз він спить і я йому сплюся, душа його мене так притягує, так притягує, наче магніт...

Дивно, але Іоанові пригоди не здавались йому надто незвичайними. Спершу він вважав, що в нього частковий провал пам'яті, тоді утверджився в думці, ніби віднині йому під силу робити все, що завгодно, навіть пройти туди, куди іншому зась, нарешті третя й остаточна його думка зводилася до того, що все це відбувається уві спі, фізіологічною причиною якого є легкий біль у правій скроні.

Цього разу він спершу прийшов додому. Олександр похропував у його ліжку.

— Вставай,— почав він будити приятеля.

Олександр злякано підвівся, заходився напомацки шукати сірники.

— Навіщо тобі сірники, хіба ти так не бачиш?

— Та бачу, але мушу затуляти очі рукою.

Іоан відчув у всьому тілі неприємну дрож. Йому прийшло осяння, що коли проказати зараз три магічних слова, котрі він казна-звідки вінав, то Олександр стане таким самим, як і він.

— Я тобі відкриюся,— сказав Олександр,— але про це ні кому ні слова. На сонце я можу дивитися, тільки прикривши очі рукою. От якби ти міг мені зробити...

Але далі Іоан не розчув: до нього долинув голос коханої. Вона кликала його з екіпажу, що спинився біля ганку.

— Їдьмо на бал, на бал! — гукала вона.— Я весь вечір тільки й думаю про тебе.

В одну мить він опинився біля коханої, міцно обняв її й, побачивши, що вона плаче, спітав:

— Чого ти плачеш, Анно?

— Господи, ти ще й питиєш, мій нещасний! Хіба ти не знаєш, що я знайшла?

— І що ж ти знайшла?

— Тс-с... аби ніхто не почув та не дізвався раптом.

Іоан увійшов до бального залу, сповненого співами, гамором, танцями... І все ж дивним видалось йому те, що декотрі жінки всміхалися до нього, поплескували його віялами по щоках і навіть найпоштовіші дівчата втрачали сором'язливість у його присутності. Дехто з них дозволяв собі попросити його застібнути підв'язку панчохів, і хоча й дуже звеселялися при тому, все ж лишалися глибоко порядними.

Знову заграла музика, і Іоан почав підспівувати, спершу тихо, далі все сміливіше, голосніше. Чарівно пурхала публіка, захоплена стихією вальсу, демонічною майстерністю вражали музикі, а він усе співав, співав, і голос його був схожий на вітер, який пролинув крізь Еолову арфу.

Однак цього ніхто не помічав. Навпаки — вся увага публіки була прикута до хмільного сухотного скрипала, чия скрипка нагадувала мелодійний скрік болю, підхоплений іншими інструментами.

НА ІМЕНИНИ

Вона звалася Клеопатра, а він — Гай Юлій Цезар Октавіан Август. Себто вона читала один роман і уявляла себе двадцятишестирічною царицею, хоч мала тільки чотирнадцять літ; він — вивчав у школі історію римлян і хотів бути сорокарічним у свої вісімнадцять.

Але сьогодні, в день святого Єрмила, він, іменинник, а не Октавіан Август, приймав поздоровлення. Тато подарував йому красивого годинника, мама — туалетну скриньку, сестра — капці, Еліс — нічого. Еліс — тобто Клеопатра, його двоюрідна сестра. Він пішов до своєї кімнати, де на скрині в непорушному урочистому порядку вишикувались класики, і заходився міряти великими кроками кімнату. Він був чорнявий і трішечки схильний до поезії. У нього голубі промовисті очі, і взагалі він — вродливий хлопець. Він зупинився з подивом перед дзеркалом, запитливо глянув у власні очі. «Отже, ти така, Тол-

ло». Колись нинішня цариця Єгипту звалася Толлою — на честь героїні одного іспанського роману. А він тоді був Берtrand... *tempi passati!*¹

— Нічого! Нічого! А я ж подарував їй па іменини ляльку. Втім, хіба то я подарував? Сам не знав, що їй піднести! Мама сказала — ляльку. Толло, Толло — додав він, усміхаючись.— Яка ти люба мені!

Він сів до столу й глибоко замислився... про рівність двох гіпотенуз. Узяв великий аркуш паперу й написав посередині: «Царице! Я люблю тебе!» і підписався: «Гай Юлій Цезар Октавіан Август *tempis propria*»².

Увечері було гуляння. Зaproшено й двоюрідну сестричку Еліс, і диво дивне — вона прийшла. Батько-мати залишили її вдома в іменинника, а самі пішли у своїх справах. Імператор Октавіан Август проведе її ввечері додому, якщо йому дозволять справи римської імперії,— а сьогодні державні справи дозволяли це. За весь вечір він і словом не обізвався до папночки. Вона зганяла брови на перенісці, поблискувала очима з-під лоба, сиділа, забившись у куток, заклавши ногу за ногу й міцно стиснувши губи. Одначе тайкома вряди-годи зиркала в його очі. Вона була сердита. Два роки тому розсерджувалась дуже легко і добрила так само легко. А ще раніше не сердилася зовсім.

Наближалася північ. Він підійшов до неї дуже серйозний.

— Дозвольте, панночко, провести вас додому?

Вона глянула на нього й засміялася.

— Чому ви смієтесь? Що тут смішного?

— Гаразд. Ходімо!

Стояла чудова ніч — місячна, морозяна, без найменшого подиху вітру. На частоколах і парканах обабіч провулків лежав сніг. Сніг пригинав гілля дерев, важко налягав на дахи будинків. Льодок потріскував у них під ногами, а він ішов, тримаючи її під руку... вона порожевіла на обличчі, одягнена в киптарик із хутряним комірцем, білий вовняний капюшон обрамляв її лице й чоло. Еліс була білява, дуже білява, волосся — мов куделя конопляного клочя, а киптарик — хоч і надто грубий — все одно підкреслював її гнучкий і ніжний стан. Гнучкий, мов у рибки. Вони сміялися й розмовляли — тобто більше сміялися, ніж розмовляли. Хай кожен пригадає свою молодість — а була

¹ Минулі часи! (*It.*)

² Власною рукою (*латин.*).

вона в кожного — хай пригадає рішучість бути серйозним у коханні до кінця життя, хай пригадає неприступну оборону, позиції якої вписані по пунктах — не називати по імені, не тикати, а особливо — не цілуватися. Ну, перше ще сяк-так, але цілуватися? Та нізащо! Отакими були й вони. Поговорити про... історію, географію, про інші потрібні речі — можна! Якщо хочеш, ясна річ! Але цілуватися? Звертатися на «ти»? *До мене?* Та ніколи!

Так би воно й було — але ж місяць, місяць!

Місяць освітлював її біле, мов молоко, лице, рожеві щічки й біляве волосся, дуже біляве — воно розкішно й ніжно спадало обабіч її кругловидого й усміхненого личка. Поки він розводився про астрономію — байдужу йому, так само, як і їй — тобто поки вони морочили словами одне одного, вона дивилася на нього й не чула його; вона ладна була повиснути в нього на шиї, поцілувати його тисячі разів — це щонайменше, аби... аби ж то можна було.

«Ох, який же він дурний,— думала вона,— не може поговорити про щось інше хоч би сьогодні,— додала подумки, ніжно дивлячись на нього знизу вгору.— Який же він красень! *I навіть отак*, коли меле дурниці, все одно подобається мені».

Потім вона вже не думала нічого, а може, й думала, тільки бог знає що — досить того, що після тривалої мовчанки, хоч і не слухала його, вона, ніби ненароком, зросила:

— Ермиле, ти...— і, палякавшись власних слів, знову замовкла.

Обличчя її порожевіло від сорому.

Він став як стій, стиснув її руку й тихо мовив:

— Скажи ще раз!

— Ні!

— Ні?.. Я розсерджуся... Так і знай!

— Ти...— тремтливим голосом тихенько повторила вона, приплющивши очі.

Оте «ти» — самотнє, без ніякого зв'язку із фразою, та то дарма, все одно, що воно — «ти»? З її вуст воно зірвалося вперше.

Вони знову почали говорити — вже ішрише — ще не про любов, але все одно про поважні речі — про шлюб, як основу держави, про походження шлюбу в індіанців, тобто про серйозні й глибокі речі. «Ги-ви» крутилося, мов карусель. Тільки-но вони збиралися сказати «ти», як завми-

рали від сорому й після тривалої боротьби в душі прока-
зували серйозно: «Ви, добродію»; тільки-но встановлю-
валося дипломатичне «ви», як ненароком, помилково
виривалося «ти-ти», і так знову все спочатку.

Нарешті вони підійшли до її хвіртки.

— Еліс! *Ти...* ти не знаєш, як я тебе люблю, і не можеш
знати, бо... бо в тебе нема серця.

«На ім'я й на «ти»? Ну й ну!» — подумала вона, але не
сказала нічого.

— Відтоді, як я тебе побачив, ти знаєш... ти знаєш, що
я тебе люблю... і завше оцей холод, коли ми залишаємося
наодинці... Завше ти примушуєш мене говорити казна-що,
а сама навіть не слухаєш... У тебе зле серце, Еліс!

— Пане! — сказала вона, опанувавши себе й випростав-
ши перед ним.— Ви будете повчати мене, як мені пово-
дитись?

— І все-таки,— сказав він тихо й болісно,— місяць при-
красив світ заради нас.

Вона глянула вгору, її вологі від солодких слів очі
заблищають в місячному промінні. Він обняв її за стан,
вони дивилися одне на одного й не думали ні про що.
Було стільки болю, стільки щастя на їхніх обличчях
і в їхніх душах, що хоч смійся, хоч плач, побачивши їх.

Брешті вони — двоє дітей — таки розсміялися і смія-
лися до сліз. І той сміх був такий сріблистий, а вуста такі
прекрасні — хоч напийся з них води.

— Пане,— сказала вона, враз посерйознівші,— сьогодні
ми дозволили собі падто багато недозволеного... Але це
тільки сьогодні, і мені дуже прикро... що треба вже...
вже...

— Що вже?.. Знову цей зверхній тон... Я не дитина,
Еліс... аби ти знала, вже пі... Ось, наприклад...

— Що наприклад?

— Я тебе більше пе братиму за руку, не називатиму
по імені... відчиніні...

«Ось тобі й маєш!» — із прикрістю подумала вона, але
що тут вдієш?

Вони сіли на кам'яну лаву біля хвіртки... Вона повер-
нулася до нього спиною й почала кусати собі нігті... він
задивився на сніг... Кепські справи!

Отак могло б минути хтозна скільки часу. Не знаю...
нарешті вона... Саме вона, отак тихенько, ніби тріпички
сердито, а може, й ні:

— Ермиле!

— Слухаю!

— Я хочу сказати тобі відверто, аби ти не казав, що я тобі не говорила... але... я тебе геть не люблю... та ти й сам сказав сьогодні, що я тебе не люблю.

«Ось та-ак! Вона вбила собі сьогодні в голову намір... знайти привід для сварки. А чи знає вона, як іноді закінчуються сварки?»

— Так! Ти мене не любиш... можеш повторити ще раз, і, думаю, ти мене ніколи й не любила,— сказав він гірко.— У суцільному мороці минутъ мої роки... Марно я намагатимусь забути тебе. У тебе кам'яне серце... Ні усмішка, ні слізи, ні благання, ні впертість не можуть пом'якшити його!

«Та досить, досить! — думала вона й посміхалась гордо-віто.— Невже я така жорстока?»

— Я вже казала вам, добродію мій, стільки разів, що нас може пов'язувати лише справжня дружба. А що вам ще треба?.. Що ви ще хочете від мене? — додала вона швидко.

— Що я хочу,— з лагідним сумом повторив він.— Що я хочу? Хіба ти пе бачиш, як я страждаю? Скажи мені тільки, що ти мене любиш — скажи! Тільки не так двозначно, як тоді на балу... а щиро! Скажи!

— Так! — сказала вона холодно.— Ви знаєте, що я вас люблю, безперечно, так.

— О, який холод! Ти мене вбиваєш, Еліс! Скажи мені,— промовив він благально,— скажи так, як ти вмієш іноді говорити, із вражуючою лагідністю, з ласкавістю сестри... коханої...

— Добре, добре! Я знаю!

— Що ти знаєш? Це тільки аби не сердити мене... ти говориш лагідно. Ти даси мені руку? Так? Кажи!

— Бачиш, Єрмиле,— сказала вона сумно й по-дитячому серйозно,— ти думаєш... ти вважаєш, що в мене вода в жилах... що я... що я тебе не люблю?.. Але я тобі скажу... я не жорстока... Що ти сказав би... якби я тебе попросила не говорити пікому... якщо... але, їй-богу, не кажи...

— Що?

— Бачиш, я тобі не дозволяла... я взяла з тебе обіцянку, що ти мене не поцілуєш ніколи жодного разу. Так?

— Так!

— То аби ти більше не казав, піби я тебе не люблю,— вела вона далі сердито,— а говорив, що я тебе люблю,— повторила вона соромливо граційно,— зараз... зараз...

Відчувши, що його рука обвила її стан, вона заплющила очі і, ні жива, ні мертвa, припала головою до його плеча.

— О! Я тебе люблю... ти навіть не знати ніколи, як я тебе люблю... — голос її був лагідний, ледве чутний, сповнений сліз, освячений першим поцілунком.

— Ти — ангел... упертий... але все одно ангел.

Зухвали посмішка, благочестивий погляд, веселе кокетство... навіть спокій одразу повернувся після цих поцілунків. Вона все ще обвивала руками його шию.

— Я йду. А ти — віслюк.

— Хай я й віслюк, але ти не йди...

— Треба... ти... Дивись, ніколи не забувай цієї почі, — сказала вона тихо, дуже тихенько, але все одно дуже чітко.

— Ах! Ніколи!

— А зараз... я тобі винесу щось із дому... Подарунок тобі на іменини... Добре?

Вона швиденько майнула й повернулася з великою коробкою... Ненароком вони вищустили її, але то не біда... ще один поцілунок...

Гай Юлій Цезар Октавіан Август прийшов додому. Він сів перед каміном і сказав, усміхаючись:

— Ти — віслюк!

Відкрив коробку. Зверху лежав якийсь малюнок. Це був він... у кріслі; якась жінка... вона, позад крісла, затуляє їому очі руками. Він підводить очі, щоб побачити її, і на якусь мить їому здається, ніби він її справді бачить. Але де це може бути? І що ще в коробці? Ляльки, які він дарував їй на дні народження два роки підряд. На лобі в першої написано: «Берtrand — віслюк», на лобі другої — «У Гая не всі вдома».

Потім ще щось. Малесенький записник... враження від романів, віршів, які вона записувала щодня, і після кожного запису — мов висновок, мов роздум перед сном: «Ермиле, я тебе люблю!»

БАТЮШКА ЕРМОЛАКІС КИСЕЛИЦЯ

Батюшка був високий на зріст, але ж їому, як попові, це й пасувало, їй-богу. Попад сажень заввишки, він ходив не згинаючись, через що лихі язики й прозвали його «піп Копистка». Волосся й борода в нього були руді, і тому він скидався більше на розбійника, ніж на попа. Але яке кому до цього діло? Найбільшим досягненням батюшки було

те, що він звик бути дурнем і п'яницею. Його батько пас у селі свині і, оскільки в нього хлопець був ледачим, неслухняним і недоумкуватим, вирішив, що такий годиться на попа. До цього лишається додати, що звали хлопця Єрмолакіє Киселиця. Євангеліє він вивчив напам'ять, а де не знав, що казати, співав «господи, помилуй» або ж велів паламарю прочитати «Отче наш», а сам вторив йому: «гу-гу, гу-гу». Дуже гарно сиділа на батьщі камілавка, особливо трохи зсунута на потилицю, але й так, не зсунута, теж пасувала йому. І ще він був схожий на росіяніна з заплетеною косичкою. Коли він читав, камілавка насувалася йому на очі. Тоді батьщка зле лаявся. Чи в церкві це, чи це не в церкві, його не обходило... «А, бодай тобі, не тримається!.. Чортова камілавка!..»

Зовсім іншим чоловіком — людиною дотепною і добре обізпаною з світом — був дяк Пінтілій Букілат. Тільки він дуже сердився на попа за те, що той матюкав його в церкві так, як не годилося б і в корчмі. А ще дяк нашптував, що піш неписьменний. Піш шептав те саме про дяка. Але ж обидва мали рацію! Щоправда, стосовно тіла дяк поряд з батьшкою був ніщо. Поклади собі на коліно капелюх — от і можеш собі уявити, яким був дяк. А щодо грамоти — сохрапи, боже, й помилуй. Доки по складах не розбере, то хоч ти його ріж, не прочитає слова. А там, де не міг розібрати, плутав так, як теля на припоні.

Інколи Букілат помилявся в голосах.

— Букілате! — кричав піп з вівтаря.

— Чую, батьшко!

— Прокімен, съомий глас... матері твоїй!

— Ну, батьшко! Хіба ж личить вам осквернятися та ще й мое ім'я до цього приплутувати! Ій-богу, не личить!

— Мовчи, бо вб'ю, — відповідав з апостольським спокосм батьшока.

Почесний пост паламаря посідав шановний пан Никодим Парпалак. Завзятий хлопець, попович, трохи дурнуватий, правда, але ж умів читати «вірую» напам'ять та так, що аж, аж, аж... Коли дзвонив у дзвони, то вже так, що можна було подумати, ніби село загорілося чи в лісі щось палає. За що, власне, й був не раз битий людьми — за гвалт, що зчияв... Він був би радий зреクトися паламарства, але йому дуже подобалися калачі. По секрету можемо додати, що й коливо було йому до вподоби. Це ж тільки подивитися на бундючного Никодима, як він іде на похо-

рон чи на паастас з Бзалтирем і Вангелієм (так він їх називав), поспішаючи за батюшкою і напускаючи на себе поважності, що йому так пасувало особливо тоді, коли взвував високі чоботи. Так, це треба було побачити!

Те, що зробило з батюшки кумира для лісника — діда Єфтимія Феделеша, — це був голос, адже другого такого не знайти, їй-богу! Такої ж думки дотримувався й сільський чабан, отож вони й знайшли точку, в якій їхні міркування, досить різні в інших стосунках, збігалися.

- Ну й страшно ж реве наш піп! Я його чую аж у лісі.
- Реве,— байдуже відповідав чабан.

Якось під час утрені з попом, що мав такий страшний голос, трапився випадок, якого не доводилося пережити ніякому іншому попові у світі. Він тоді був у вівтарі. Тонко скачані свічки з жовтого воску горіли жвавим полум'ям, і розтоплений віск крапав на підлогу. Букілат, посадивши на ніс окуляри, щось гугняво розплутував у святій книзі, не помічаючи, як загорівся рукав його ряси. Смерділо вже паленим, а йому все пахло ладапом. Никодим із замком від церкви в руках куняв на боковій лаві, співаючи крізь сон «господи, помилуй». Коли прокидався, співав голосніше, а коли засинав, то лише губи шептали молитву. Біля паперті стояв гурток людей з панського маєтку, вони про щось тихо перемовлялися.

Піп тихо бурчав у вівтарі, навіть не дивлячись у писання. Хто там його зрозуміє? Раптом почав голосніше:

- Гу-гу, гу-гу-гу.
- Бе! — почулося раптом у церковному вікні.
- Нечиста сила! — сказав хтось у церкві, і люди кинулись тікати.

Никодим, продравши очі, почув, що смердить горілим, подумав, що загорілася церква, зарепетував — і ходу!

Букілат тим часом навалився на свічник і перекинув його, у церкві стало темно, а з вікна знову — бе!

Никодим кричить, Букілат відчуває, як йому щось пріпікає руку, і теж тікає. А піп у цей час знайшов у пітьмі свого кожуха і, піднявши його над головою, подався до дверей. А тут Никодим заволав:

- Ось він! Ось він! Нечистий! Швидше зачиняйте двері! — і зачинив двері на замок.

Піп грюкає в двері, а люди міцно їх тримають, щоб не випустити нечисту силу...

— Бач, як він мені спалив рукав, побий нечистого, святий божий хрест! — зі страхом роздивився на себе Букілат.

— А воно ж так смерділо в церкві,— каже Никодим,— що я подумав — хтось її підпалив!

— Це нечиста сила! Сморід пекла!

— Тю! А в церкві ж піп!

— Ні, тримайте, не відпускате двері.

— Піштілі! Вдар-но у дзвони, а я побіжу до корчми, покличу людей. Треба гасу знайти, щоб спалити нечистого.

— Тю, так піп же в церкві!

О музо! Навчи мене оспівати трагізм цієї сцени. Погляньте на маленького Букілата, як він підстрибує, щоб дістатися до вірьовки дзвону, і як потім дзвонить, підстрибуючи. Дивіться, як чабан піднімає село і веде люд до церкви. А в церкві в цей час піп волає так, що аж тиньк із стін сиплеється.

І хто ж, музо, не знає славних імен тих, що зібралися на цвінтарі, аби спалити нечистого?! Попереду йшов з довгою жердиною сміливець Митруца Буруяна. За ним з тичками й дрючками мудрий і страшний Фтома Кулбеч і щедрий Тоадер Зургелеу. Кого ще бачить мое око у цьому звитяжному війську? Хіба то не страшний Даміан Кушмалушга? А хто може позмагатися у подвигах з тобою, пастире баранів Курко? І ще бачу я на шляху величі й звитяги тебе, наймудрішого з мудрих, Василіє Коткодаку, і тебе, Нягу Шоломоне!

А в кінці цієї колони подібно до нетлінного образу натовпу тлінних людських облич іскраво проступає на фоні сірого натовпу юний сміливець. Повені сподівань, захоплено кидаеться він у пебезпеку, мріючи про щасливу перемогу. А прожив він на світі лише дванацят місяців, і відповідно до такого віку негліже, в якому він перебуває, дуже йому пасує. Високі й просторі батькові чботи надавали йому геройчного і сповненого гідності вигляду. Напнутий кожушок волочиться по землі, а шапка здається копицею сіна на голові гиндика. Та павіщо видавати його ніжне ім'я? Хто його не вгадає? Хіба історія не збереже його на своїх сторінках, якщо в неї не буде іншої справи?

— Так це ти, пройдисвіте, бив у дзвони, скликав людей, щоб мене били? Ну стривай, я тобі покажу! Ось тобі! Так кажеш, я — нечиста сила?! Га?

— Так я ж...

— Страйвай, я тобі покажу нечисту силу!

Бух! Бух! Бідолашний Букілат ціпеніс під ударами попа. Він скрутися б бубликом, та це надто важко, зважаючи на його дуже короткий зрист. Піп розідрав би його на шматки, якби мав що роздирати. Навіть даючи йому стусанів, піп думав, що не влучас — таким малим був наш нещасний дяк.

Ми могли б написати ще один розділ із заголовком «Як батюшка Єрмолакіє, ця шановна людина, вирішив покарати село за заподіяну йому ганьбу». Спочатку він замислив прочитати молитви, аби накликати на село гнів господній. Але досить швидко зрозумів, що господь займеться своїми справами і пе буде вислуховувати батюшку. В неефективності своїх релігійних прокльонів він був переконаний. А потім, якби батюшка Єрмолакіє все ж вирішив прочитати прокльони святого Василія, чи зміг би він це зробити? Він же був неписьменний!

КАЗКИ

ФЕТ-ФРУМОС ІЗ СЛЬОЗИ

Давно це діялося, ще за тих часів, коли ще тільки з'явилася перші люди, коли бог ще ходив святими босими ногами по кам'янистих пустелях. Жив у ті далекі часи старий цар, похмурий на вдачу, насуплений, мов темна ніч. А дружина була в нього юна, весела, мов сонечко ополудні.

П'ятдесят літ воював цар зі своїм сусідом. Той уже давно помер і залишив у спадок своїм синам та внукам люту ненависть і криваву ворожнечу. Спливло півсотні літ самотнього життя, яке вспахило і тіло, і душу царя битвами та стражданнями, ослаб він, наче старий лев. Ніколи не всміхнувся ні до кого, не звеселив свого серця піжною дитячою піселькою, не помилувався закоханою усмішкою своєї молодої дружини, не зазнав насолоди від старовинних оповідок і дотепних жартів сивовусих воїнів. І ось відчув він, що слаги вже не стає, що не за горами й смертна година, а ненависть свою заповісти ні кому. Сумним уставав він із розкішного подружнього ложа, золотого, але неблагословленого — безплідного ложа. З тяжким серцем ішов цар на битву, а юна цариця гірко, по-вдовиному, оплакувала безпросвітну самотину. Її хвилясте волосся барви широго золота спадало на округлі білі груди, а з великих блакитних очей по ніжних, мов пелюстки лілей, щоках одна за одною котилися перлинки сліз. Великі сині кола залягали в неї попід очима, а на білому, ніби живий мармур, обличчі проступали голубі прожилки.

Якось уранці, щойно прокинувшись, вона скочила з пішного ложа та й упала навколошки на камінну плиту біля глибокої ниші в стіні, де мерехтіло світло лампадки перед іконою заступниці всіх стражденних, одягненої в срібне облачення.

Уклінна молитва бідолашної цариці зворушила холодну ікону, і з чорного ока божої матері скотилася слюза. Цариця випросталася на весь свій величний зріст, торкнула пересохлими вустами холодну слузу й проковтнула її. З тієї хвилини вона завагітніла.

Минув місяць, минуло два, минуло й дев'ять, і народився в цариці синок. Личко мав білісіньке, мов на молоці піна, а волосся золотаве, як місячне проміння.

Усміхнувся цар, засміялося сонце й зупинилося на небі, так що три доби не було ночі — стояв гожий і веселій день. Рікою текло вино з найкращих барил і радіспі вигуки долітали аж до неба.

Дала мати ім'я синові: Фет-Фрумос із сліози.

Виріс він стрункий та високий, мов лісова смерека. По стільки за місяць виростав, як інші за рік.

Коли став дорослим, загадав ковалям викувати залізну булаву. Підкинув її вгору так високо, що вона вдарилася об небозвід і розколола його. А як упіз падала, підхопив на мізинець — булава й розчахнулася павпіл. Фет-Фрумос наказав викувати другу, ще більшу та міцнішу, і закипув її аж до Місяцевого палацу. Падаючи з-за хмар, вона об його мізинець не розчахнулася.

Попрощаючись тоді Фет-Фрумос із батьком-матір'ю та й вирушив один-одинцем на битву з усім військом заклятого батькового ворога. Одягся за пастуха — в шовкову сорочку, материними слізми скроплену, в кресаню, квітами, стрічками й коштовними намистинками з тих разків, що царівни носять, оздоблену. Підперезався зеленим поясом і засунув за нього дві флюари — одну для дойн, а другу для хор. Не забув, ясна річ, і булаву свою прихопити.

Пішов з дому рано на світанні, кроком богатирським по землі неосяжній ступаючи.

Вигравав-наспівував дорогою хори та дойни і все підкидав угору булаву, високо-високо, аж за хмари, так що на землю вона падала далеко попереду — цілий день ішов до неї. Гори й долини зачудовано слухали його пісні, хвилі на річках здіймалися якнайвище, аби й собі почути, підземні джерела нуртували й проривалися з глибини на поверхню, щоб кожна крапелинка почула його піспів й могла потім заспівати кожній квіточці, кожній травинці, коли даючачиме струмок зеленими луками.

Бігли потоки слідом за Фет-Фрумосом аж до піdnіжжя замріяних скель — пісню кохання в нього переймали. Орли сизокрилі на горських вершинах училися в нього виливати біль і смуток.

Повсюди, де йшов співучий витязь, усе завмирало в подиві. Солодка туга проступала в чорних дівочих очах, пойнятих слізами надії, а серця молодих пастухів, які стояли, обіпершись одною рукою об скелі, а другою об замашні гирлиги, щеміли-тужили по життю вільному, звитяжному.

А Фет-Фрумос усе йшов та йшов, обганяючи піснями свою зажуру, і не зводив очей з булави, що виблискувала у високості, мов сталевий орел, сяяла поміж хмарами, мов чарівна зірка.

Коли настав вечір третього дня, Фет-Фрумосова булава влучила в мідні ворота. Довго вони гули, глухо й протяжно, та й розлетілися на друзки. І побачив за ними Фет-Фрумос велике озеро, таке чисте, як небо ясне, і таке прозоре, що видно було золотий пісок на його дні. Вечірня зіропенька в те озеро дивилася, мов у свічадо, милуючись своєю вродою.

Посеред озера на смарагдовому острові між розкішними кронами віковічних дерев гордо височів невимовної краси палац. У його блискучих стінах із білого, як молоко, мармуру, відбивалися, ніби в сріблому дзеркалі, і густа діброва, і озеро, і квітучі галіявиці довколо нього.

Біля берега на легеньких хвилях гойдався позолочений човен. У чистому вечірньому повітрі бриніли звуки веселої музики — то співали в палаці. Фет-Фрумос сів у човен і поплив туди. Причалив біля мармурових сходів, піднявся ними вгору. У нішах уздовж сходів стояли поставники з сотнями світильників, а в кожному світильнику сяяла вогненна зоря. Зайшов Фет-Фрумос до просторії зали. Стеля її опиралася на високі зі щирого золота арки й колони. Посеред зали він побачив розкішний стіл, застелений білосніжними скатертинами, а на ньому — напрочуд гарні тарелі, зроблені з великих перлин. За столом сиділи на оздоблених червоним оксамитом стільцях бояри, усі в позолоченому вбрани, усі прекрасні, мов дні юності, і веселі, мов хора. А серед них був один найгарніший, із золотим, діамантами всипаним обручем на голові, в сияному одязі — вродливий та гожий, ніби ясний місяць літньої ночі. Але Фет-Фрумос був іще кращий.

— Ласкаво просимо, Фет-Фрумосе! — привітав його цар. — Багато я про тебе чув, а бачити не бачив.

— Радий, що застав тебе живого й здорового, царю! Та боюся, що не таким залишу, бо прийшов я кликати тебе па тяжку битву. Довго ти кривдив моого батька.

— Не кривдив я твого батька ніколи, ми з ним воювали по правді. А з тобою битися не стану. Загадаю ліпше музикам, аби сказали підчашим, нехай піднесуть нам по келиху вина. І побратаемось ми з тобою за звичаєм християнським на віки вічні.

Обнялися вони й поцілувалися під радісні вигуки бояр та й почали раду радити.

От і питає цар у Фет-Фрумоса:

— Ти кого найдужче в світі боїшся?

— А нікого я не боюся, окрім бога. А ти?

— І я нікого в світі не боюся, крім бога та відьми лісової. Ця старезна люта баба спустошує мое царство. Гасає повсюди, смерчі здіймає. Де нога її ступить, там земля висихає, де вона пролетить, там зорі на небі гаснуть, а міста розсипаються в порох. Виходив я битися з нею, та ніяк не міг подолати. Довелося, скріпивши серце, піти на мирову, інакше нічого б від царства мого не лишилося. Тепер на погубу свою мушу данину їй платити: забирає кожне десяте дитя з тих, що в моєму царстві народжуються. Ось і сьогодні прилетить за немовлятком.

Тільки-но північ настала — посмутніли бояри. Бо саме опівночі страшна буря знялася — то прилетіла на крилах вихорів лісова відьма. Обличчя в неї глибокими борознами посічене, як скеля гірськими потоками, на голові замість волосся ліс росте, очі темні, як глупа ніч, паша, мов безодия, а зуби — два ряди млинових жорен. Скажено над островом заревла і, дико волаючи, до палацу вперлася. Тут її Фет-Фрумос і вхопив за поперек та й укинув у величезну кам'яну ступу, а зверху привалив важкою брилою та ще й сінома залізними ланцюгами прикував зусібіч. Відьма пручастіється, виє, наче впійманий вітер, а вдіяти нічого не може.

Усі зраділи, посидали за стіл, банкетують. Коли глянули у вікно, аж бачать у місячному сяєві — на озері хвилі, мов гори, здіймаються. Що за чудасія?

А то відьма лісова вирватись зі ступи не здужала, так перепливла на ній озеро. І давай утікати, брилою кам'яною шлях собі пробиваючи, на полях яруги глибокі залишаючи, аж поки й зникла в нічній пітьмі.

Фет-Фрумос посидів за столом у приемному товаристві, а тоді взяв на плечі свою булаву та й подався лісову відьму наздоганяти. Ішов по широкому свіжому сліду, який тягнувся за стугою, і привів його той слід до гарної білої хати, що ясніла в місячнім сяйві посеред чудового квітника. Між зеленню світилися голубі, темно-червоні та білі квітки, а над ними пурхали маленькі метелики, бліскучі, мов золоті зірочки. Пахощі, м'яке сяйво місяця й тиха солодка мелодія незліченних роїв метеликів та бджіл оповивали квітник і хату. Під хатою стояли дві

діжки з водою, а па призьбі спідла за прядкою дівчина незвичайної вроди у довгій білій сукні, схожій на хмаринку, зіткану з променів світла й тіней. Її золоте волосся було заплетене в дві тугі коси, а на ясному чолі красувався ніжний віночок із конвалій. Місячне сяйво піби окутало дівчину золотим серпанком.

Вона пряла на золотій прядці тонку-претонку нитку зі сріблясто-білої вовни, дужче схожу на місячний промінь, ніж на звичайне прядиво.

Почувши легкі Фет-Фрумосові кроки, дівчина підвела на нього блакитні, мов чиста озерна вода, очі.

— Ласкаво прошу, Фет-Фрумосе,— мовила вона, замрівши.— Я так часто бачила тебе уві сні! Поки пальці мої пряли нитку, мрії мої виткали чарівний сон, і в тому солодкому сні ми кохалися з тобою. Зі срібної нитки я витчу тобі, любий Фет-Фрумосе, чарівне вбраниння, підбите щастям. Щоб ти носив його... і мене кохав. А з життя свого витчу тобі життя, любощами та втіхами сповнене.

Довго дивилася красуня на Фет-Фрумоса, аж поки золоте веретено з рук не випорснуло й прядка не перекинулась. Підвела ся, зпіяковівши, й соромливо потупила погляд. Біле личко жаром зайнялося, руки повисли, мов у дитини, що шкоду вчинила. Фет-Фрумос підійшов до неї, обняв її стан одною рукою, а другою ніжно погладив ясне чоло та золоте волосся й прошепотів:

— Яка ж ти красуня! Як я кохаю тебе! Чия ти, дівчино люба?

— Я донька лісової відьми,— відповіла дівчина, зіткнувшись.— Чи кохатимеш мене й тепер, коли довідався, хто я?

— Мені байдуже, чия ти,— сказав він.— Я кохаю тебе!

— Якщо ти мене кохаєш, то тікаймо звідси,— пригорнулась дівчина до його грудей.— Бо як застане тебе моя мати — вб'є на місці. А якщо ти загинеш, то й мені не жити — або збожеволію, або в могилу за тобою піду.

— Не бійся,— лагідно заспокоїв її Фет-Фрумос.— Де твоя мати?

— Оце як приволоклася, то все в ступі борсається та гризе ланцюги залізні, якими ти її прикував.

— Ану ж я піду подивлюся на неї! — засміявся Фет-Фрумос.

— Почекай, Фет-Фрумосе, не ходи,— попросила дівчина, і дві велики слізози перлинами засяяли в її очах.— Я навчу тебе, як матір мою здолати. Ось бачиш оці діжки?

В одній вода, а в другій — сила. Поміняємо їх місцями. Мати, як стомиться в битві зі своїм ворогом, так і кричить: «Стій! Давай води поп'ємо!» А тоді сама п'є силу, а ворог її — звичайну воду. Ось ми тепер діжки переставимо, а вона не знатиме і питиме просту воду, коли битиметься з тобою.

Як вона сказала, так і зробили.

Побіг Фет-Фрумос за хату, де відьма в ступі лютувала.

— Як ся маєш, бабо? — гукнув він.

Відьма, побачивши його, так люто рвонулася, що ланцюги й луснули. Вилізла вона зі ступи і давай потягуватися, випростовуватися, аж до хмар сягнула.

— А! Добре, що ти прийшов, Фет-Фрумосе,— сказала вона, знову зменшившись.— Виходь тепер на битву, побачимо, хто з нас дужчий.

— Гаразд! — відповів Фет-Фрумос.

Баба вхопила його за поперек, витягнулась до самих хмар і кинула щосили вниз, аж він по щиколотки в землю вгруз.

Тоді Фет-Фрумос як ухопить бабу, так як ударить об землю, то вона по коліна вгрузла.

— Стій! — вигукнула відьма, стомившись.— Давай води поп'ємо!

Постояли вони, дух перевели.

Напилася відьма води, а Фет-Фрумос — сили. І розлився по всьому його тілу благодатний вогонь, м'язи налилися нездоланною силою.

Як ухопив він відьму в залізні обійми з подвоєною силою, та як гепнув об землю — по саме горло застрияла. Фет-Фрумос тоді так огрів її булавою по голові, що аж мозок у неї вискочив і розвіявся з вітром.

Ураз небо вкрилося темним хмаровиням, застогнав холодний вітер, а хата здригнулася й заскрипіла. Богнен-по-червоні змії-громовиці впиналися в чорні подоли хмар і з тріском роздирали їх на шмаття. Завиравали води в потоках, грізою загуркотів грім, ніби пророчачи загибель.

У густій темряві Фет-Фрумос ледь розгледів бліду сріблясту тіль з розпущенним золотим волоссям і здійнятими вгору білими руками. Він підійшов до неї, ніжно обійняв. Смертельно налякана дівчина припала до його грудей. Щоб заспокоїти кохану, Фет-Фрумос став ціluвати її очі. У просвіток між розірваними хмарами вигляпув черво-

ний, як вогонь, місяць, і Фет-Фрумос побачив на своїх грудях дві блакитні зірочки: то розплющила очі — ясні та здивовані — його кохана. Він схопив її на руки й побіг крізь бурю. Дівчина пригорнулася до нього і заснула. Добігши до саду свого побратима-царя, Фет-Фрумос поклав її в золотий човен, що гайдався па хвилях озера, мов колиска, нарвав шовкової трави та запашних квітів, зробив їй м'яке ложе й поплив з нею до палацу.

На ранковому небі саме сходило сонечко й ласково дивилося на них. Мокра від дощу сукня прилипла до дівочого стану, стрункого й пишного, а лице в дівчини було бліде, як віск, маленькі руки складені па грудях, золоте волосся розсипалось по плечах і по піші, а заплющені очі глибоко запали — незрівнянна красуня лежала в човні заквітчана, але здавалася мертвю. Фет-Фрумос поклав на її чоло, біле та ясне, пучечок голубих квітів, сів біля неї та й заграв на флюярі тиху мелодію дойни. Чисте небо, тепло сонечко, вологі трави, свіжі запашні квіти й чарівна музика заколихали дівчину, і снилися їй солодкі сни. Довго вона спала, уже сонце підбилося високо вгору. Прислухався Фет-Фрумос і почув її спокійне дихання. Вінтихо схилився над нею й ніжно поцілував її в щоку. Тоді вона розплющила ще оповиті сном очі, солодко потягнулася і, лагідно всміхаючись, запитала:

— Ти тут?

— Ні, мене тут немає, хіба ти не бачиш, що мене тут немає? — промовив Фет-Фрумос, плачуучи від щастя.

Дівчина простягла руки й ніжно обняла його.

— Прокидайся, — сказав Фет-Фрумос, голублячи її. — Бачиш, уже полудень.

Вона встала, відкинула золоте волосся, Фет-Фрумос обійняв її гнучкий стан, а вона оповила його шию білими руками, і пішли вони отак поміж квітами до мармурового палацу.

— Ось моя наречена, — сказав Фет-Фрумос цареві.

Той приязно усміхнувся, а тоді взяв Фет-Фрумоса за руку, піби хотів йому повідати таємницю, підвів його до великого вікна, що виходило на озеро, але пічого не сказав, а тільки зажурено глянув на чисту дзеркальну гладінь, і на очах його проступили слози. Білий лебідь, розкинувши крила, мов двоє сріблястих вітрил, припадав голововою до хвилі, наче цілував її.

— Ти плачеш, царю? — спитав Фет-Фрумос. — Чому?

— Фет-Фрумосе, — мовив цар, — за те добро, що ти зро-

бив для мене, я не зможу віддячити тобі, доки світу й сонця, навіть ціною власного життя, хоч би яке дороге воно мені було. І все ж таки хочу попросити в тебе ще більше.

— Що, царю?

— Бачиш отого лебедя, закоханого в хвилю? І мені слід було б любити життя отак, бо я ж іще молодий. Та я вже не раз хотів накласти на себе руки. Кохаю дівчину-красу з замріяними очима, солодку, як сон. Вона дочка Дженара — жорстокого відлюдника, який тільки те й знає, що в предковічних лісах полювати. Скільки в нього люті, стільки в неї ніжності. Не раз і не двічі пробував я викрасти її, але марно. Спробуй іще ти!

Не хотілося Фет-Фрумосові розлучатися з свою наречену, він і з місця не зрушив би, але для витязя нема в світі пічого святішого від побратимства. Так велить християнський звичай.

— Найяніший царю, тобі пощастило в тому, що за звичаєм християнським побратався з Фет-Фрумосом. Гаразд, піду викрадати Дженарову доньку!

Узяв собі Фет-Фрумос баского коня з буйним серцем і став збиратись у дорогу. А наречена його — Іляною її звали — прошепотіла йому на вухо, ніжно цілуючи:

— Не забувай, Фет-Фрумосе, що поки тебе не буде, я не перестану плакати.

З жалем глянув Фет-Фрумос на свою кохану, обійняв її, приголубив, а тоді скочив па коня та й помчав у світ далекий.

Довго він їхав, довго пробивався крізь лісові хащі й високі гори з засніженими вершинами. Вночі, як зійшов поміж старезними бескидами місяць, блідий, мов обличчя юного мерця, Фет-Фрумос бачив то страхітливе чорне хмаровиння, що чіплялося за верхівки гір, розриваючись на шмаття, то похмурі руїни давніх фортець — стіни з пробінами та купи потрощеного каміння.

А на світанку опинився Фет-Фрумос над морем, зеленим і безкрайм, по якому плавно перекочувались іскристі хвилі. Скільки око сягне — зелені хвилі та синє небо. В кінці гірського кряжу, над самісінським морем нависла могутня гранітна скеля, наче заглядала в морську глибину, а на тій скелі притулився, мов пташине гніздечко, пречудовий білостінний замок, що виблискував сріблом проти сонця.

В ажурних арках сяяло багато вікон, одне з них було відчинене, і в тому вікні Фет-Фрумос угадів між квітами

чорняву дівочу голівку. Очі в тієї дівчини були замріяні, мов літня ніч. Він умить здогадався, що то Дженарова донька.

— Ласкаво прошу, Фет-Фрумосе! — зраділа дівчина. — Притьом вискочила з вікна й відчинила йому браму величного замку, в якому жила самотою, наче дух у пустелі. — Снилось мені цієї почі, ніби я із зорею розмовляла, і сказала вона мені, що послав тебе сюди той цар, який мене кохас, і що ти сьогодні будеш тут.

У великий залі сидів на сторожі в теплому попелі семиголовий кіт. Коли нявкала одна голова, чути було за день шляху, а коли всі голови нявкали — за сім днів шляху було чути.

Того дня Дженаар полював не дуже далеко, тільки за один день шляху.

Фет-Фрумос узяв дівчину на руки, посадив на свого коня, і полетіли вони понад берегом морським, наче дві леді помітні хмаринки.

А в Дженара, високого й дужого чоловіка, теж був кінь неабиякий — чарівний, з двома серцями. Тільки-но в замку нявкнула одна котяча голова, Дженаарів кінь заіржав бронзовим голосом:

— Чого тобі? — спитав Дженаар. — Життя набридло чи що?

— Ні, життя мені не набридло, а в тебе дома лихо скоїлося. Фет-Фрумос украв твою дочку.

— А дуже нам поспішати треба, щоб наздогнати їх?

— Та не дуже, можна й не поспішати. Ми їх легко наздожнемен.

Скочив Дженаар у сідло та й помчав, ніби привид жахливий, услід за втікачами. Швидко й догнав їх. Битися з Фет-Фрумосом він не став, бо християнином був, і силу велику не від сатани мав, а від бога.

— Фет-Фрумосе, — сказав Дженаар, — ти такий красень, що мені жаль тебе вбивати. Цього разу нічого тобі не зроблю, відпушту з миром. Але надалі... дивись мені!

Забрав свою доньку і щез, мов вітер, наче його й не було.

Та Фет-Фрумос не такий собі невдаха, а витязь! Він добре знову знає дорогу назад. Повернувся до замку й знову застав дівчину саму. Хоч була вона смутна й заплакана, але ще погарнішала. Дженаар своїм звичаєм подався на полювання. Заїхав далеченько, за два дні шляху. Тепер Фет-Фрумос узяв іншого коня — із Дженарової конюшні — і втік з дівчиною вночі.

Летіли вони, мов місячні промені по хвилях морських, мчали крізь ніч непроглядну, мов два любі сини, та почули на бігу, як кіт у замку запявчав — довго і протяжно, двома головами. І враз утікачі мовби заціпелі — з місця не могли зрушити. Як ото уві сні буває: хочеш побігти, а не можеш. І тоді знепацька заволокло їх густою пилуюю — то Дженарап коня свого перед ними зупинив.

Люттю палало Дженарове лице, грізно насутились брови. Не сказав він і слова Фет-Фрумосові, а схопив його та й закинув у чорні хмари, пронизані блискавицями. Дочку свою забрав і зник безслідно.

Від Фет-Фрумоса тільки жменька попелу зосталася — спалили його блискавки грозові. Посипався той попілець у гарячу пустелью, а там, де він упав, забило джерело, і потекла між діамантовим піском кришталево-чиста вода. На берегах струмочка виростили високі дерева, зелені й густі, оповивши його прохолодною тінню й духмяними пахощами. Той, хто міг би дзюрчання струмочка зrozуміти, довідався б, що він співає безкінечну сумовиту дойну, оплакуючи золотокосу Іляну, Фет-Фрумосову наречену. Тільки хто ж у тій пустелі голос струмочка зrozуміє, коли там і слухати його нікому — нога людська не ступала!

У ті далекі часи ще ходив по землі Бог. От якось простоявало пустелею двоє чоловіків. Обличчя і вбрання одного з них сяяло, мов сонце ясне, а другий здавався лише його тінню. То йшов Бог зі святим Петром. Ноги їхні, попеченні на пустельному гарячому піску, ступили в благодатну прохолоду чистого, як слюза, струмка. Бог напився води, омив свій лик святий і свої чудодійні руки. Потім посадили вони в затінку дерев. Бог у думках до Отця небесного полинув, а святий Петро слухав печальну струмкову дойну. І коли вони, відпочивши, зібралися рушати далі, святий Петро сказав Богові:

— Зроби, Господи, так, щоб оцей струмок став тим, ким він був.

— Амінь! — промовив Бог, здіймаючи вгору святу свою руку, і вони, не оглядаючись назад, пішли до моря.

І враз де й поділися дерева, в одну мить зник струмок, а Фет-Фрумос наче від довгого сну прокинувся: встав, розазирнувся довкола. І побачив удалині осяйну постать Бога. Бог ішов по хвилях морських, мов по тверді земній, а святий Петро ступав услід за ним. Святий Петро оглянувся і кивнув головою Фет-Фрумосові.

Фет-Фрумос проводжав їх поглядом, аж доки постать святого Петра розтанула в далечі морській і виднівся тільки променистий серпанок над головою Бога. Коли б сонце не стояло в зеніті, то можна було б повірити, що то воно купається в морі.

І тут Фет-Фрумос пригадав свою обіцянку викрасти для побратима Дженараву доњьку. А вже як витязь пообіцяє, то мусить дотримати слова, не відступиться, хай там що.

І знову Фет-Фрумос вирушив у дорогу. Увечері вже й до замку добрався, який у сутінках здавався величезною тінню.

Коли Фет-Фрумос зайшов, дівчина гірко плакала, а як побачила його, невимовно зраділа. Личко її звеселилося, мов хвиля під сонячним промінням. Фет-Фрумос розповів їй, як він ожив. А дівчина йому й каже:

— Украсти мене ти не зможеш, поки не матимеш такого коня, як у моого батька,— з двома серцями. Я сьогодні вивідаю, де він його взяв, аби й ти зміг собі роздобути. А поки що перетворю тебе на квітку, щоб мій батько нас удвох не застав.

Фет-Фрумос сів на стілець, а дівчина прошепотіла над ним чарівні слова, поцілуvalа його в чоло, і став він чудовою квіткою — барви спілої вишині. Дівчина заховала ту квітку серед інших квітів на підвіконні й веселенько заспівала, аж по всьому замку луна покотилася.

Тут і Дженаар додому повернувся.

— Тішишся, доню моя? — спитав він.— А чому б це?

— А тому, що немає вже на світі Фет-Фрумоса, і ніхто мене тепер не викрадатиме! — відказала вона, сміючись.

Посідали вони вечеряти.

— Тату, а де ти взяв отого коня, на якому полювати їздиш? — спитала дівчина.

— А тобі навіщо про це знати? — насунув брови Дженаар.

— Ти ж добре розумієш, що я просто так питаю, цікаво мені,— відповіла вона.— Уже ж Фет-Фрумоса немає, мене ніхто не вкраде.

— О, ти знаєш, що я ні в чому тобі не відмовлю!

І Дженаар їй розповів, що дуже далеко на березі моря живе одна баба, у якої є сім кобилиць. Вона наймає людей стерегти табун один рік (а рік у неї лише три дні). Тому, хто стереже добре, баба дозволяє взяти одного лошака, а хто їй не догоditъ, того вбиває і голову саджас на палю. Але навіть тих, до кого присікатися ні за що, вона обдурює: витягує з усіх лошаків серця і віддає одному,

отож людині майже завжди припадає кінь без серця, гірший від будь-якої пропащої шкапини. Ти задоволена, дочка моя?

— Задоволена,— сказала вона, усміхаючись.

В ту ж хвилину Дженар накинув їй на лиці червону хустку, легеньку й пахучу. Дівчина довго дивилася у вічі батькові, наче зі сну пробуджуvalася і нічого не могла пригадати. Вона забула геть усе, що почула від нього. Однаке квітка на підвіконні дослухалася до їхньої розмови й підглядала крізь листя, мов червона зірка крізь кучері хмарин.

Наступного дня рано-вранці Дженар знову подався на полювання.

Дівчина поцілуvalа червону квітку, прооказавши чарівні слова, і Фет-Фрумос, живий і здоровий, став перед нею.

— Ну, про що ти довідалася? — запитав він.

— Я нічого не пригадую,— сумовито мовила дівчина, притуляючи долоню до чола.— Усе чисто забула.

— Зате я знаю! Я все чув. Зоставайся здорована, незабаром побачимось!

Скочив на коня й помчав.

Спека була нестерпна, усе живе шукalo хоч якого затінку. Неподалік від лісу Фет-Фрумос побачив, що па гарячому піску корчиться в смертних муках комар.

— Фет-Фрумосе,— пропищав він,— візьми мене з собою й відвези до лісу, колись і я тобі в пригоді стану. Я комариний цар.

Фет-Фрумос узяв його й відвіз до лісу, а сам далі тим лісом поїхав.

Вибрався з лісу й опинився на пустельному морському березі. Коли бачить, а в розжареному сонцем піску лежить обпечений рак, ледів живий, нездужав й поворухнутися...

— Фет-Фрумосе,— мовив бідолашний рак,— укинь мене в море. Колись і я тобі в пригоді стану. Я цар морських раків.

Фет-Фрумос укинув його в море, а сам далі поїхав.

Надвечір під'їхав він до гидкої халупи, вкритої кінськими кізяками. Навколо неї не було тину, тільки високі загострені палі стирчали. На піштьох із них настремлені людські голови, а сьома без голови, на вітрі хитається й скиглить: «Голову! Голову! Голову!»

На призьбі лежала стара зморщена баба на драному кожусі, поклавши свою сиву, як попіл, голову на коліна вродливої юної рabinі, яка съкала їй у волоссі.

— Доброго вам здоров'я! — привітався Фет-Фрумос.
— Здоров будь, хлопче! — відказала баба, підвоячись.—
Чого прийшов? Що тут шукаєш? Може, кобилиць моїх по-
стерегти хочеш?

— Еге ж.

— Мої кобилиці тільки вночі пасуться... Оде зараз уже
й можеш гнати їх... Ану, дівко, нагодуй його тією стравою,
що я приготувала, та й відправляй на пасовисько!

За халупою було чимале підземелля. Фет-Фрумос уві-
йшов туди і побачив сім угодованих чорних кобилиць, лис-
кучих, красивих, мов сім ночей. Вони зроду-вікун сонця нє
бачили. Кобилиці іржали, били землю копитами.

Фет-Фрумос, цілий день не ївши, так зголоднів, що при-
тъмом бабину вечерю проковтнув. А тоді сів на одну з чор-
них кобилиць і погнав табун у нічну прохолодну пітьму.
Та й не зчуваєшся, як зморив його тяжкий сон, свинцем усе
тіло наливши. В голові запаморочилось, очі склепилися,
і впав він на траву, наче мертвий. Прокинувся аж на сві-
танні, а кобилиць і сліду не стало. Він уже уявив, як го-
лова його на палі стирчить, коли бачить, а з лісу біжать
усі бабині кобилиці: їх женуть незліченні рої комарів.
І почув Фет-Фрумос тонісінський голосок:

— Ти зробив мені добро, от і я добром віддячив тобі!

Якугледіла баба, що всі кобилиці додому повертаються,
збеленіла від люті, все догори дном поперекидала і стала
бити невинну дівчину.

— Що з вами, матінко? — спитав Фет-Фрумос.

— Нічого,— сказала вона.— Це на мене таке найшло.
А ти мені догошив, я на тебе не гніваюсь... вельми тобою
вдоволена.

Тоді кинулася в підземелля та й завдала кобилицям доб-
рої хлости. Шмагала їх і приказувала:

— Ховайтесь краще, побий вас мати божа! Щоб він
не знайшов вас, бодай його хрест побив! Бодай його смерть
із'їла!

Увечері Фет-Фрумос знову погнав кобилиць на пасо-
висько та й знову заснув непробудним сном. Прокинувся
вже як сонце зійшло... Роззирнувся навколо, а табун мов
крізь землю провалився. Хотів уже втікати світ за очі, коли
бачить, а кобилиці в дна морського вилазять — їх сила-
силенна раків клешнями підганяє.

— Ти зробив мені добро, от і я добром тобі віддячив! —
почув Фет-Фрумос чийсь голос.

То був рачиний цар.

Погнав Фет-Фрумос кобилиць до баби, і все повторилося достеменно так, як учора.

А вдень бабина рабиня підійшла до нього, взяла його руку й прошепотіла:

— Я знаю, що ти Фет-Фрумос. Не їж тієї страви, яку баба тобі готує, бо вона туди сонне зілля кладе. Я сама тебе нагодую.

Дівчина потайки приготувала йому їсти, і ввечері, коли він мав виганяти табун на пасовисько, то почувався бадьор, як ніколи.

Опівночі Фет-Фрумос повернувся додому, замкнув кобилиць у підземеллі, а сам увійшов до халупи. У печі ще жеврів жар. Баба розпласталась на лавці — лежить, як мертві. Фет-Фрумос подумав, що вона й справді дуба дала, і став її торсати. А вона лежить, мов колода, і не ворушиться. Він тоді розбудив дівчину, що спала на печі.

— Дивись,— каже їй,— он баба померла.

— Еге ж, помре вона! — зітхнула дівчина.— То здається, що мертві, бо зараз пора така — піvnіч... Смертельний сон її тіло скував, а душа відьомська хтозна-де літає та чари злі снує. До перших піvnів смоктатиме кров у вмираючих та спустошуватиме душі безталанних. Завтра, Фет-Фрумосе, виповнюється рік твоєї служби. Візьми й мене з собою, я тобі у великій пригоді стану. Від багатьох бід, які баба для тебе приготувала, позбавлю.

Дівчина витягла з пічурки точило, щітку й хустину.

Наступного ранку скінчилася Фет-Фрумосова служба. Мусила баба віддати йому одного коня, якого він сам собі вибере, і відпустити з богом. Поки він снідав, відьма пішла до своєї підземної конюшні, повиймала в усіх семи кобилиць серця і вклала їх хирльявлому трирічному лошачкові — шкіра та кістки. Коли Фет-Фрумос устав із-за столу, баба покликала його в підземелля вибирати коня. На чорних кобилицях, яких Фет-Фрумос тричі ганяв на пасовисько, а баба щойно повиймала в них серця, виблискувала шкіра. А шолудивий триліток лежав у кутку на купі кізяків.

— Оцього я вибираю,— показав на нього Фет-Фрумос.

— Та як же, прости мене господи! Хіба ж ти в мене задарма служив? — вигукнула хитра баба.— Вибирай найкращу кобилицю, мені не жаль для тебе!

— Ні, я хочу цього взяти,— стояв на своєму Фет-Фрумос.

Баба заскрготіла зубами, а потім стиснула щелепи, щоб не бризнула отрута з її чорного серця.

— Ну, бери, — згодилася нарешті.

Фет-Фрумос скочив на коня, закинув собі на плече булаву й полетів, як думка, як пустельний вихор — тільки хмари піску клубочилися за ним.

У лісі його чекала бабина рабиня. Він підхопив її, посадив собі за спину й знову помчав.

Ніч укутала землю чорною прохолодою.

— Ой, пече мені в спину! — сказала дівчина.

Фет-Фрумос оглянувся. Бачить, а їх наздоганяє величезний зеленуватий смерч, з двома нерухомими червоними очима, а з них б'є гарячим вогнем проміння, пронизуючи тіло дівчини.

— Кинь щітку! — вигукнула вона.

Фет-Фрумос послухав її. І вмить за ними виріс дрімучий темний ліс, у якому шелестіло листя на крислатих деревах і завивали голодні вовки.

— Вперед! — крикнув Фет-Фрумос коневі, і кінь полетів у нічній пітьмі, мов демон, що тікає від прокляття. Блідий місяць виглядав із-за сірих хмар, наче ясний лик, що з'являється в тривожних снах.

Фет-Фрумос невпинно летів і летів...

— Ой, пече мені в спину! — глухо застогнала дівчина, мовби вже довго терпіла мовчки, а тепер не стало сили терпіти.

Оглянувся Фет-Фрумос і побачив величезну сіру сову зі сліпучо червоними очима, ніби двома блискавицями, прикутими до хмари.

— Кинь точило! — сказала дівчина.

Фет-Фрумос кинув.

І враз піднялася з землі велетенська сіра скеля, висока й прямовисна, сягнула верхівкою аж до неба і наче зачвермела з переляку.

Фет-Фрумос так шалепо мчав, що здавалося, ніби він не на коні скаче, а летить з піднебесся у глибочезне провалля.

— Пече мені! — скрикнула дівчина.

Вражка баба пробила в скелі дірку і зміїлася крізь неї цівкою диму з розжареною вуглиною попереду.

— Кинь хустину! — сказала дівчина.

Фет-Фрумос послухався.

І раптом побачив позаду широке біле озеро, глибоке й прозоре. У ньому купався срібний місяць із променистими зорями.

І тут Фет-Фрумос почув якісь чаклунські звуки. Глянув

угору, а з піднебесся тихо-тихо спускається на мідних крилах стара баба Північ — була вже на відстані двох годин від землі.

А відьма тим часом перепливала біле озеро. Коли вона приплывла до середини, Фет-Фрумос кипув свою булаву в височінь і перебив Півночі крила. Та каменем упала на землю й жалібно прокаркала дванадцять разів.

Місяць сковався за хмари, а на відьму напав залізний сон і потягнув її на дно озера. І враз довга чорна трава вкрила воду — то спливла на поверхню проклята відьмина душа.

— Ми врятовані! — мовила дівчина.

— Ми врятовані! — сказав кінь із сімома серцями.— Господарю! — звернувся він до Фет-Фрумоса.— Ти збив Північ на землю на дві години раніше, і я відчуваю, що в мене під ногами пісок перевертается. Це вже кістяки небіжчиків, похованіх у пустельних пісках, повстають з могил. Вони полетять на Місяць банкетувати. О цій порі небезпечно їхати. Повітря наповнюється отруйним могильним духом. Ви можете загинути від нього. Найліпше вам зараз лягти відпочити, а я поки що злітаю до своєї матері та посмокчу вогненного білого молока — сили наберуся і знову буду красивий.

Фет-Фрумос послухався його. Скочив з сідла й розіслав на ше теплому піску свій плащ.

Але диво дивне... У дівчини стали западати очі, щелепи загострилися, смаглява шкіра посиніла, руки наче свинцем налилися і охололи, мов крига.

— Що з тобою? — спитав Фет-Фрумос.

— Нічого... Нічого... — промовила вона згасаючим голосом і зіщулилась на піску, тримячи, мов у лихоманці.

Фет-Фрумос відпустив коня, а сам ліг на плащ і заснув.

Але йому здавалося, що він не спить. Наче повіки почервоніли і стали прозорими. Крізь них він бачив, як усе нижче й нижче спускається місяць, поволі більшає і стає схожим на підвішений до неба чарівний палац, що виблискує сріблом... Високі білі зали... тисячі рожевих вікон... А із замку стелеться до землі широка дорога, вкрита сріблястим гравієм, припорошена променистим пилом.

А в безмежному пустельному просторі повстали з пісків високі кістяки у довгих, зітканіх зтоненьких срібних ниток білих плащах, таких прозорих, що крізь них було видно

всі кістки. У кожного на чолі золотом сяяв терновий вінець... Посідали кістяки на коней і тихо-тихо довгою вервечною поїхали по чарівній дорозі до Місяцевого палацу й зникли в мармурових залах. А з рожевих вікон полинула ніжна музика... музика спів.

І тоді привиділося Фет-Фрумосові, що й дівчина спро-кволя підводиться... Тіло її розпорошується в повітрі, зостається сам кістяк. Закутавшись у прозорий сріблястий плащ, вона сіла на коня, поїхала променистим шляхом до налацу й зникла в примарному царстві тіней, звідки її зманила колись на землю вражими чарами відьма.

Тим часом Фет-Фрумосові повіки позеленіли... почорніли, більш нічого він не побачив.

Коли прокинувся, сонце вже підбилося височенько. Дівчини біля нього справді не було. А в гарячій пустелі іржав його прекрасний кінь, захмелілій від сонячного світла, яке йому вперше довелося побачити.

Фет-Фрумос скочив у сідло і тільки-но встиг зо дві щасливі думки подумати, як опинився перед Дженаоровим замком.

Цього разу Дженаар полював на відстані семи днів.

Фет-Фрумос посадив Дженаарову доньку на коня поперед себе. Вона обняла його шию обома руками і сховала голову в нього на грудях. Її довга біла сукня торкалася піску. Вони так швидко мчали, що здавалося, ніби пустеля і хвилі морські летять назад, а кінь стоїть на місці. І тільки ледь-ледь долинало до них нявчання усіх семи голів Дженаорового кота.

Забившись у непрохідні лісові нетрі, почув Дженаар іржання свого коня.

— Що сталося? — спитав віп.

— Фет-Фрумос доньку твою вкрав, — відповів чарівний кінь.

— Наздожнем його? — здивовано спитав Дженаар, бо добре зіпав, що сам убив Фет-Фрумоса.

— Ні, — сказав кінь. — Тепер не зможемо наздогнати, бо він мчить на моєму братові, який має семеро сердець, а в мене лише двоє.

Дженаар так пришиорив коня в боки, що той аж здригнувся від болю й полетів, як вихор. Заглядівшись далеко навпреду в пустелі Фет-Фрумоса, Дженаар сказав коневі:

— Гукни своєму братику, нехай закине вершника за хмари і переходить служити до мене. Я годуватиму

його горіховими зернятками і напуватиму солодким молоком.

Кінь проіржав своєму братові слова Дженара, а той передав їх Фет-Фрумосові.

А Фет-Фрумос йому й каже:

— Нехай твій брат свого вершника за хмари закине, а сам до мене служити йде. Я годуватиму його розжареним вугіллям, а напуватиму полум'ям.

Фет-Фрумосів кінь проіржав братові ці слова, а той і закинув Дженара за хмари. Хмари закам'яніли і перетворилися на величну сіру фортецю, а крізь два просвітки в них визирали голубі, як небо, очі й метали бліскавиці. То були очі Дженара, замкненого в піднебесному царстві.

Фет-Фрумос посадив дівчину на батькового коня, і через день вони примчали до прекрасного палацу Фет-Фрумосового побратима-царя.

А там уже всі вважали Фет-Фрумоса загиблим, і як розлетілася звістка, що він повернувся живий і здоровий, день заяснів по-святковому, люди радісно загомоніли, наче весняні струмки.

А що ж сталося за цей час з Іляною?

Вона, тільки-но Фет-Фрумос поїхав, замкнулася в саду за високим залізним парканом, лягла на холодну камінну плиту, поклавши голову на крем'яну брилу, і гірко плакала, збираючи слози, чисті, мов діаманти, у золоту мушлю, яка стояла біля неї.

У занедбаному саду пожовкло листя на деревах, па голому камінні під спекотним сонцем і холодним місяцем виросли хирляві квіти з жовтим листям і пожухлими пелюстками каламутного, як очі мерців, кольору. Це були квіти горя й смутку.

Іляніні очі осліпли від сліз, вона вже нічого не бачила. Їй лише здавалося, що в блискучій мушлі, наповненій її слізьми, виникає, мов уві сні, мілий образ коханого. А згодом її очі висохли, як висихають струмки,— сліз не стало. Коли б хто побачив її довге розпущене волосся, що ніби складки золотої мантії, спадало на холодні білі груди, коли б хто побачив лицє її, на якому наче долотом було викарбуване горе невимовне, той міг би подумати, що в саду лежить закам'яніла морська фея.

Але як почула Іляна, що Фет-Фрумос повернувся, лицє її проясніло. Слізьми з золотої мушлі покропила вона сад,

і враз ожили дерева, листя на них стало смарагдово-зеленим, а зажурені квіти звеселіли, скинули пожухлі пелюстки й засяяли перлинами — від цього хрещення слізми народилися білі конвалії.

Сліпа Фет-Фрумосова наречена тихо пішла садом, наврала багато конвалій і виклала з них ложе біля золотої мушлі.

І в цю хвилину прийшов до неї Фет-Фрумос.

Вона кинулась йому на шию, занімівши від радості, дивилася на нього сліпими очима, ніби хотіла побачити його душу. А тоді взяла коханого за руку й підвела до мушлі, наповненої слізми.

Ясний місяць золотою квіткою розцвів на темному вечірньому небі. Фет-Фрумос умив обличчя слізми з мушлі, загорнувся плащем, який Іляна виткала з місячного проміння, і заснув на квітковому ложі. Іляна прилягла біля нього, і приснився їй сон, ніби матір божа зняла з неба дві голубі зірки й поклала їй на чоло.

Уранці прокинулась вона зрячою...

Наступного дня повінчався цар із Дженаравою дочкою.

А через день мали справляти Фет-Фрумосове весілля.

Роєм злетіло з неба золоте проміння й розповіло музикам, як співають ангели, а з глибини озера піднялися хвилі й розповіли, як співають німфи, коли бажають добра людям. І навчилися музикі урочистих і величальних пісень.

Полум'яна троянда, срібні лілеї, білі, мов перлинки, конвалії, лілові фіалки та інші квіти зійшлися на раду, і кожна з них своїми паходами повідала, яким вона бачить весільне вбрання Іляни. Таємницю довірили квіти чеснотому синьому метеликові з золотими бризками на крильцах. Він полетів до сплячої дівчини і кружляв над її обличчям, аж поки вона побачила уві сні, наче в дзеркалі, як їй слід одягтися на весілля.

Фет-Фрумос падів зіткану з місячного проміння сорочку, підперезався перловим поясом і накинув на себе білоніжний плащ.

І справили вони славне весілля, такого ще й світ не бачив.

Довго жив Фет-Фрумос з Іляною в мирі й спокої, в щасті й радості. А коли те правда, що люди кажуть, ніби для Фет-Фрумосів час не біжить, а стоїть на місці, то ще й досі живуть.

ІНДІЙСЬКА КАЗКА

Колись давно в одній далекій країні жив цар і мав дочку такої вроди, що ні словом сказати, ні пером описати. Волосся було в нії, наче слюза сонця, якщо тільки сонце коли-небудь плакало. Місячними ночами золотоволоска гуляла в сутінку лаврових дібров довкола замку, витесаного із суцільної скелі. І от одного разу до неї долинув спів — такий чарівний, мов у солов'я, але все ж людський. Йому акомпонувала арфа, чиї звуки нагадували рівний і лагідний плюскіт морського прибою. То співав юнак-парія, закоханий у цареву дочку. Вона побачила його в місячному сяєві, що лилося крізь гілля дерев, — високого і ставного, з гордим, обрамленим чорного чуприною обличчям, на якому двома темними квітками квітли очі. Вона не могла не закохатися в юнака: такий він був гарний.

Крізь сіті темного листя олив та лаврів сходив у пебо місяць, паче золотий щит. Парія опустився на коліна біля під золотоволоски, притулився щокою до подолу її вбрання й пильним, але похмурим поглядом пророка глянув у ясну чорноту її великих очей. Ніжними руками вона куйовдила йому чуб, а тоді, нахилившись, повними любові устами поцілувала юнака в чоло.

— Яке прекрасне твоє чоло! Корона володаря всього світу мала б за честь увінчати його.

— Ти цього хочеш? — спитав він, і в очах його збліснули дві вранішні зорі.

Підвівши, юнак глянув на неї так, як дивиться раз на життя закоханий цар Сахари лев. Палко обійнявши золотоволоску, юнак подався геть.

Стояла глибока, тиха і ясна ніч. Тільки священні води Гангу спокійно шуміли, як величний символ мудрості часу. Парія придивився до річки і збагнув її потасмну суть. До нього долинули голоси великих предків, і він пізнав ту силу, що рухає всім скроминущим на землі. І тоді він розбив свою арфу об скелю, збунтував народи проти їхніх володарів, підкорив царів та багато країн і, ставши на чолі цілих народів, одні з яких пишалися великими попередниками, інші були темні й забиті, пішов за течією великої ріки, повергаючи в прах імперії.

Народи любили його, справедливого й доброго; можновладці боялися. Так він став володарем світу й царем усіх, хто прийшов на цю землю й скоро в неї піде.

І тоді він згадав про замок у скелі й про свою кохану. Він вернувся під склепіння високої вежі приміряти корону світу до чола нареченої — але застав її мертву: біла, наче віск, вона лежала перед ним у повені зрист. Душа його й серце оглухли, він уже нічого не чув і не відчував, тільки священні води Гангу глузливо шелестіли зоддалік. Схилившись над коханою, він гірко прошепотів: «Навіщо? Навіщо?» Тоді випростався й рушив у бік пустелі, ѿ ніхто більше не чув про нього.

1873(?)

ПРИМІТКИ ЗНЕВІРЕНИЙ ДУХ

У повісті зображені революційні події 1848 р. в Трансільванії. Румунські землі в середині XIX сторіччя були роз'єднані. Валахське й Молдавське князівства перебували під суверенітетом турецького султана, а Трансільванію загарбала Австрія. У 1848 р. по всіх румунських землях прокотилися революційні виступи мас. У Молдавії революційний рух придушив господар Михаїл Стурдза, якому допоміг російський цар Микола I. У Валахії революція спочатку перемогла — господар Г. Бібеску втік, а влада перейшла до тимчасового уряду. Однак нерішучість уряду в проведенні аграрної політики позбавила його підтримки селянства, і Порта при підтримці царської Росії домоглася відновлення старих порядків.

У Трансільванії революційні події 1848 р. розвивалися набагато складніше. Іхнім початком було прийняття в березні так званої Пештської програми, яка проголосувала рівність усіх громадян перед законом. Однак реакційні кола мадярської буржуазії, зневажаючи волю румунського населення Трансільванії, висунули вимогу об'єднання цього краю з Угорщиною. Національне розмежування в Трансільванії посилювалося соціальним — тут румуни були переважно кріпаками, а угорці — поміщиками. У травні румунське населення Трансільванії прийняло петицію до австрійського імператора з вимогою свободи. Тим часом державні збори Трансільванії, які перебували під впливом угорських націоналістичних кіл, проголосували за унію з Угорщиною. Австрійський цісарський уряд, розпалюючи національну ворожнечу, майстерно з неї скористався. Влітку австрійські війська виступили проти революційного уряду Угорщини. Румуни Трансільванії відмовилися від визнання унії й проголосили свою вірність австрійському імператору, від якого сподівалися довгожданої волі. Австрійська реакціяскористалася цим, щоб розпалити національну усобицю в цьому краї. Так почалася війна між румунами й угорцями. На чолі озброєних румунських загонів стояв Аврам Янку, який закликав до примирення. Під тиском обставин угорський уряд Лайоша Кошути пішов на поступки і проголосив надання певних політичних прав румунському населенню. Але було вже пізно. Влітку 1849 р. угорська революційна армія капітулювала перед російським військом генерала І. Ф. Паскевича. Тоді ж були роззброєні й румунські легіони.

У 1868 р. М. Емінеску був свідком широкого руху протесту трансільванських румунів проти унії Трансільванії з Угорщиною. Саме в цей час письменник і задумав написати твір про події двадцятирічної давності. Картини революції 1848 р. М. Емінеску змалював

без найменшої фальші, свідомо підкresливши реальну жорстокість братовбивчої різанини.

С. 14. *Тассо* Торквато (1544—1595) — видатний італійський поет епохи Відродження.

Бухарест став столицею Румунії в 1862 р.

С. 15. *Арпад* — вождь угорських племен у 889—907 рр. в період завоювання Паннонії, засновник першої династії королів угорської держави.

Йокаї Мор (1825—1904) — угорський письменник, автор історичних романів, пригодницьких та фантастичних творів.

С. 16. «*Гугеноти*» — опера французького композитора-романтика Джакомо Мейербера (1791—1864), в якій відображені трагічні події Варфоломієвської ночі. Написана в 1836 р.

С. 25. *Елагабал* (Геліогабал) Марк Аврелій Антонін (204—222) — римський імператор, колишній жрець культу Сонця в Сірії. Запровадив у Римі офіційний культ Сонця як єдиної державної релігії.

С. 26. *Александрі* Васіле (1818—1890) — видатний румунський письменник.

С. 27. «*Еммі*» — ліричний вірш В. Александрі з циклу «Перлинни», присвячений померлій коханій.

С. 32. *Пепеля* — персонаж румунських народних анекdotів, що уособлює гумор, дотепність, винахідливість.

С. 34. *Палестріна* Джованні П'єргуїджі да (1525—1594) — відомий італійський композитор, автор поліфопічних творів.

С. 37. *Канова* Антоніо (1757—1822) — знаменитий італійський скульптор-неокласицист.

С. 41. «*Норма*» — опера італійського композитора Вінченцо Беллілі (1801—1835).

С. 47. *Ресслер* Роберт (1840—1881) — німецький історик, який памагався довести, ніби румунський етнос формувався на південь від Дунаю. Ця його теорія була взята на озброєння угорськими націоналістами, щоб аргументувати переважні права мадярів на Трансільванію.

Поле Свободи — раніше відоме під назвою Грецьке поле в місті Блажі, де 15—17 травня 1848 року відбулися народні збори румунського населення Трансільванії, в яких взяло участь від 20 до 40 тисяч чоловік.

Трикольоровий прапор — румунський національний прапор, поєднував червоний, жовтий і блакитний кольори.

С. 55. *Муреш* — річка, яка перетинає Трансільванію із сходу па захід, притока Тиси.

С. 58. «*Володар кодрів*» або «*Король гір*» — прізвиська Аврама

Янку (1824—1872) — румунського революціонера-демократа, який очолив збройні загони, що виступили на захист румунських земель від нападу угорського війська.

Гонвед — угорський солдат-піхотинець.

Мокан — румун-горець у Трансільванії.

ПЕРЕВТІЛЕННЯ ФАРАОНА ТЛА

Повість написана під час навчання у Віденському університеті. Вперше у повному вигляді надрукована в 1943 р. Літературознавці довели, що «єгипетські» епізоди пов'язані з творами французького письменника Т. Готье. Водночас цей твір є свідченням широкої літературної ерудиції М. Емінеску — тут можна зустріти мотиви з творів Шекспіра, Дюма, Шіллера, Новаліса, Гете.

С. 89. *Мемфіс* — столиця стародавнього єгипетського царства у 2778—2263 роках до н. е.

С. 91. *Icic* (*Icida*) — в єгипетській міфології богиня родючості, вітру й води, символ жіночності, подружньої вірності, богиня мореплавства.

С. 94. *Францісканець* — чернець ордену, заснованого Франческо д'Ассіа в 1209 р.

БІДОЛАХА ДІОНІС

Перша філософсько-фантастична новела в румунській і молдавській літературі, написана М. Емінеску у Відні, прочитана на засіданні літературного товариства «Жунімя» в Яссах у 1872 р. і тоді ж опублікована в журналі «Конвірбі літераре»* (1872—1873).

Серед рукописів Емінеску зберігся уривок «Моя тінь», в якому автор уперше звернувся до кантівських ідей про суб'єктивність сприйняття часу і простору, а також до концепції філософа-ідеаліста Шопенгауера, за якою немає відмінності між реальним життям і марепнням душі. Ці ідеї, поєднані з уявленням про перевтілення індивідуальної душі, стали основою новели «Бідолаха Діоніс», але її ідейний зміст цим не обмежується. Головний герой, переконаний, що світ — це сон його душі, що минуле і майбутнє, час і простір — це лише його власне уявлення, за допомогою магічних операцій з магічною книгою пересувається то в часі (на чотирпаста років назад), то в просторі (романтична подорож на Місяць); Діоніс — це вічна людина, дух, що втілюється в різni людські образи. Критики відзначали схожість окремих місць цього твору Емінеску з відповідними місцями творів Новаліса, Гофмана, Гете, Шаміссо,

Гоголя. Включений до новели вірш публікується й самостійно під назвою «Роздуми бідного Діоніса».

С. 137. *Мірча Великий* — господар Валаського князівства в 1386—1418 рр.

Александру Добрый — господар Молдавського князівства в 1400—1432 рр.

С. 139. *Дивич-Забалканський I. I.* (1785—1831) — російський генерал-фельдмаршал, головнокомандуючий російською армією в Європі під час російсько-турецької війни 1828—1829 рр.

С. 148. *Академія в Соколі*. Сокола — монастир у Яссах. Тут М. Емінеску припустився анахронізму. Школа в соколянському монастирі була заснована митрополитом Веніаміном Костаке в 1803 р.

С. 151. *Спагар* (спафарій) — боярський титул у середньовічній Молдавії; боярин, який мав це звання, посив меч і булаву господаря, а під час воєнних дій командував військом.

С. 152. *Лета* — у грецькій міфології річка забуття в підземному царстві. Той, хто пив воду з Лети, одразу забував усе, що було в його житті.

Заратустра — засновник релігії зороастризму (маздеїзму) — вчення про залежність світу і перемоги справедливості у борні добра й зла від вільного вибору людини, її активної участі в цій боротьбі на захист добра.

С. 156. «Халіма» — середньовічна збірка арабських та східних казок, об'єднаних у два цикли: «Тисяча й одна ніч» і «Тисяча й один день». У Європі набула особливого поширення на початку XVIII ст.

С. 166. *Готье Теофіл* (1811—1872) — французький письменник-романтик і критик.

ЧЕЗАРА

Новела написана Емінеску в студентські роки і опублікована в газеті «Курієрul de Яш» у серпні 1876 р. з підзаголовком «Оригінальне оповідання». Цей твір паочно відбиває суперечності в творчості Емінеску, який, з одного боку, викладав ідеї Шопенгауера, а з другого практично їх заперечував, оспівуючи кохання.

С. 170. *Падіння ангелів* — мотив християнської релігії, за яким слуги бога зрадили йому і перетворилися на його ворогів — демонів (бісів).

Венера — богиня жіночої вроди й кохання у римлян, ототожнена з грецькою Афродітою.

Адоніс — у грецькій міфології вродливий юнак, у якого закохалася Афродіта.

C. 171. Пальма (Нігретті) Якопо на прізвисько Пальма Веккьо (бл. 1480—1528) — італійський художник венеціанської школи, автор картин на міфологічні й релігійні сюжети. Один із жіночих портретів цього художника Емінеску бачив у Віденському Гофмузеумі.

Антіної — один із женихів Пенелопи, дружини Одіссея, відомий своїм зухвалством.

C. 173. Аврора — римська богиня світанку.

Оріон — у грецькій міфології красень-мисливець, який загинув від стріли богині тваринного й рослинного світу, мисливства, лісів та гір Артеміди.

Діана — римська богиня рослинності, ототожнена з грецькою Артемідою.

C. 176. Еутанасій — ім'я утворене від гр. «ευτανασία» — тихе зганення; безболісна легка смерть.

C. 177. Аполлон — у грецькій міфології олімпійський бог, покровитель мистецтв.

АРХЕУС

Філософського змісту оповідання написане в ясський період творчості М. Емінеску. Вперше надруковане в 1905 р.

У центрі оповідання — ідеї про роздвоєння людської особистості та про можливість перенесення душі в інший час і простір. М. Емінеску намагається художньо пояснити перевтілення душі, априоризм Канта в тлумаченні Шопенгауера, для якого світ був лише уявленням. Для Емінеску причина існування світу — універсальний дух, який і є самим світом. Наш розум надає можливість існування різноманітним формам, однією з цих форм є форма людської істоти, що, за Шопенгауером, уособлює окрему ідею. Тут Емінеску користується ідеєю Лейбніца про те, що можливість означає реальність. Але якщо Лейбніц таким чином доводив існування бога, то Емінеску користується цим аргументом для доказу незнищенності людської свідомості. Отже, можливість і реальність ідентичні, вони є наслідком уявлення; суб'єктивність людського сприйняття доводиться в тексті посиланням на патологію сприйняття, спричинену отруйними рослинами.

Але світ уявлень потребує існування чогось стабільного, цим стабільним і є археус. Термін археус чи не першим ужив відомий швейцарський лікар Парасельс для позначення породжуючої сили життя, що зберігає рівновагу в організмі і залежить від впливу на неї рослин і зірок. Ідея Парасельса розвинув Я. ван Гельмонт. На його думку, космічна матерія зберігає життя у стабільних, неzmінних типах, що постійно оновлюються за допомогою ферментів. За

Гельмонтом, археус — це націвдуховна, націвтілесна субстанція, присутня в кожному явищі життя. У молдавській культурі послідовником Гельмента був Д. Кантемір, однак немає підстав твердити, що М. Емінеску знов латишомовні праці Кантеміра.

- С. 192. *Примарія* — міська управа в Румунії.
С. 193. *Кенісберзький мудрець* — німецький філософ-ідеаліст Іммануїл Кант (1724—1804), який усе життя провів у місті Кенігсберзі.
С. 194. *Сем, Хам і Яфет* — легендарні сили біблейського персонажа Ноя.
С. 202. *Агасфер* — легендарний образ «вічного жида», приреченого блукати, аж поки настане кінець світу.

ІКОНОСТАС І ФРАГМЕНТАРІЙ

Під цим заголовком у рукописах Емінеску збереглися чотири різних твори, серед яких відзначається цільністю лише перший, наведений тут. Написаний він у роки студентства (1872—1874).

- С. 202. *Фрагментарій* — назва одного із зошитів Емінеску, до якого він записував свої твори.
С. 203. *Штефан* — це ім'я мали дванадцять правителів Молдавського князівства. Згадана тут особа — це або Штефан I Мушат, який правив наприкінці XIV ст., або Штефан II, який перебував на молдавському престолі неодноразово між 1433 і 1447 роками.

Господар — офіційний титул правителів середньовічного Молдавського князівства.

- Сучава* — столиця молдавського князівства у 1374—1564 рр.
С. 204. *Ісаїя* — перший із чотирьох найвідоміших біблейських пророків, який пібито у VIII ст. до н. е. провістив прихід месії.

Ізекіїль видіння — насичена містичною символікою картина появи бога пророкові Ізекіїлю, викладена в одній із книжок Біблії.

- С. 207. *Лот* — біблійний персонаж, пебіж Авраама, який разом із ним переселився в Ханаан. Дочки Лота, напоївшись батька вином, спровокували його на інцест.

СМЕРТЬ ІОАНА ВЕСТИМІС

Новела написана під час журналістської роботи М. Емінеску в Бухаресті. Вперше надрукована 1932 р. Автор звертається до химерної ситуації сну персонажа про власну смерть і до сну уві сні,

НА ІМЕННИ

Оповідання-ідилія написана в студентські роки. Було надруковано в газеті «Курієр дe Яш» без підпису автора в 1876 р., коли Емінеску був редактором цієї газети.

С. 214. *Клеопатра VII* — цариця Єгипту в 51—49 і 48—30 рр. до н. е. Після усунення від влади братом Птолемеєм XII була повернена на трон Юлієм Цезарем.

Цезар Гай Юлій (100—44 рр. до н. е.) — римський політичний діяч і полководець.

Август (Гай Юлій Цезар Октавіан Август) — перший римський імператор у 27 до н. е.—14 н. е. рр. Племінник Цециля, усиновлений ним. Герой оповідання Емінеску ототожнив Августа з Цезарем.

БАТЮШКА СРМОЛАКІЄ КИСЕЛИЦЯ

Незавершений твір Емінеску пародійного характеру належить до яскравого періоду творчості. Вперше опубліковано в 1932 р. У 1875 р. Іоан Славіч написав комедію, яка й стала приводом для пародійного задуму М. Емінеску.

С. 219. *Сажень* — у Молдавії дорівнював 1,966 м.

С. 220. *Прокімен* — вірш псалму, що співається перед читанням у церковній службі священного писання.

С. 221. *Параставас* — заупокійна відправа, що відбувається на третій, дев'ятий, двадцять перший та сороковий день після смерті небіжчика.

ФЕТ-ФРУМОС ІЗ СЛЬОЗИ

Твір являє собою створену в часи навчання М. Емінеску у Віденському університеті майстерну обробку мотивів народних казок із застосуванням символіки естетики романтизму. Вперше був надрукований у журналі «Конворті літераре» в 1870 р.

С. 224. *Фет-Фрумос* — традиційне ім'я героїв румунського і молдавського фольклору.

С. 225. *Хора* — назва народного танцю.

Дойна — назва молдавських і румунських народних пісень елегійного характеру.

С. 231. *Дженар* — ім'я народного героя, який самотньо живе з полювання в лісі.

ІНДІЙСЬКА КАЗКА

Написана в 1873 р., вперше надрукована в журналі «Семенеторул» у 1902 р. З індійською культурою М. Емінеску познайомився ще в Чернівцях, навчаючись у гімназії, а потім вивчав її у Віденському і Берлінському університетах.

С. 243. *Парії* — одна з нижчих каст в Індії. Парії були недоторканими, представники вищих каст вважали, що осквернюють себе спілкуванням з ними.

ЗМІСТ

Слово про Михая Емінеску. Передмова Станіслава Семчинського 5

ПОВІСТИ

Зневірений дух. Переклав Микола Чищевий 14

Перевтілення фараона Тла. Переклав Іван Кушнірик 89

НОВЕЛИ

Бідолаха Діоніс. Переклав Андрій М'ястківський 136

Чезара. Переклав Віктор Баранов 166

Археус. Переклав Микола Чищевий 192

Іконостас і фрагментарій. Переклав Віктор Баранов 202

Смерть Іоана Вестміє. Переклав Віктор Баранов 209

На іменини. Переклав Микола Чищевий 214

Батюшка Єрмолокіє Киселиця. Переклав Станіслав Семчинський 219

КАЗКИ

Фет-Фрумос із слізози. Переклала Галина Бережна 226

Індійська казка. Переклав Віктор Баранов 245

Примітки. Станіслав Семчинський 247

Литературно-художественное издание

Серия «Вершины мировой литературы»

Том 66

ЭМИНЕСКУ МИХАЙ

Разуверившийся дух

Повести, новеллы, сказки

Перевод с румынского

Киев, издательство
художественной литературы «Днепр»

На украинском языке

Художнє оформлення В. В. Шоломицького.
Художній редактор О. Д. Назаренко. Тех-
нічний редактор С. М. Величко. Коректор
Н. І. Забаштанська

ІБ № 4486

Здано до складання 29.11.88. Підписано до
друку 24.03.89. Формат 84×108^{1/32}. Папір дру-
карський № 2. Гарнітура звичайно-нова.
Друк високий. Умова. друк. арк. 13,44.
Умова. фарбовідб. 15,33. Обл.-вид. арк. 4,857.
Тираж 15000 пр. Зам. 8-982. Ціна 1 крб. 40 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601. Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика
ім. М. В. Фрунзе. 310057, Харків,
вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Емінеску М.

E55. Зневірений дух. / Перекл. з рум.; Передм. С. Сем-
чинського.—К.: Дніпро, 1989.—255 с. (Вершини
світового письменства, том 66).

ISBN 5-308-00454-4

Трагічний розлад тоної, творчої натури з життям, вірність
і зрада в коханні, складні явища людської психіки, які часом при-
зводять до фантастичних перетворень особистості,—такий зміст
художньої прози видатного поета, класика румунської й молдав-
ської літератур.

E 4703010100—178
M205(04)—89 178.89

ББК 84.4р

1 крб. 40 к.

Вершини
світового
писменства